

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

БАТКЕН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда
УДК: 37.012 (575.2) (043.3)

КАШМАТОВА ЖАМИЛЯ АШИРОВА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРИНИН
ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДОО БОЮНЧА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим
берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:
педагогика илимдеринин доктору,
профессор Анаркулов Х.Ф.

Кызыл - Кыя – 2019

МАЗМУНУ

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕГИ.....	4
КИРИШҮҮ.....	5
I ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН БОЛОЧОК	
МУГАЛИМДЕРИНИН ДЕН СОЛУГУН ЧЫНДОО ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН	
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ	
1.1. Изилдөөнүн педагогикалык өбөлгөлөрү.....	13
1.2. Ден соолукту чындоо ишмердүүлүгүнүн педагогикалык маңызы жана мазмуну.....	18
1.3. «Педагогика» багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинде окуган студенттердин өз ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык мүнөздөмөсү.....	34
1.3.1. Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилиндеги студенттердин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.....	38
Биринчи глава боюнча корутунду.....	58
II ГЛАВА. ИЗИЛДӨӨНҮН ОБЪЕКТИСИ, ПРЕДМЕТИ ЖАНА	
МЕТОДДОРУ	
2.1. Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы	61
2.2. Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандырууну изилдөө методдору.....	86
Экинчи глава боюнча корутунду.....	109

III ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРИНИН ДЕН СОЛУГУН ЧЫҢДОО ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

3.1. Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдык деңгээлине жана динамикасына педагогикалык таасирдин натыйжалуулугу.....112

3.2. «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эксперименталдык негизделиши..... 126

3.2.1. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары.....131

3.3. Изилдөөнүн алынган жыйынтыктарын талкуулоо.....138

Үчүнчү глава боюнча корутунду.....142

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ.....146

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР.....150

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....154

ТИРКЕМЕ.....174

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕГИ

КР – Кыргыз Республикасы

ЖАК – Жогорку аттестациялык комиссия

КТ – контролдук топ

ЖДД – жалпы дене тарбиялык даярдык

ДТИ – дене тарбиялык ишмердүүлүк

ЭТ – эксперименталдык топ

ЖОЖ – жогорку окуу жайлары

СЖО – сергек жашоо образы

ПЭ – педагогикалык эксперимент

о. э. – ошондой эле

ж. б. – жана башка

К И Р И Ш Ү Ү

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Калктын саламаттыгын чыңдоо жана активдүү жашоосун узартуу медиктердин, педагогдордун, коомчулуктун жана мамлекеттин көңүлүнүн борборундагы көйгөй бойдон калууда. Бул көйгөйдү ийгиликтүү чечүү азыркы учурда өзгөчө актуалдуулукка ээ, себеби акыркы жылдарда жаралган социалдык жана экономикалык кырдаал Кыргызстандын элинин бардык катмарларынын жана категорияларынын ден соолук көрсөткүчтөрүнүн начарлашына алып келди.

Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун аныктамасы боюнча *ден соолук* – адамда ооруунун жана физикалык (дене бойлук) деффектинин кездешпөөсү гана эмес, анын физикалык (дене бойлук) жактан, жан дүйнөсү жана социалдык жагынан толук кандуу бакубаттуулугу.

Адамдын ден соолугу – анын психикалык жана физиологиялык сапатын сактоо жана өнүктүрүү процесси, жашоо мезгилиндеги оптималдуу деңгээлде жумушка жөндөмдүүлүгү жана социалдык активдүүлүгү.

Дене тарбиясы жана спорт адамдын ден соолугуна жана ишмердүүлүгүнө, баалуулуктар багытына оң таасирин тийгизгени белгилүү. Тилекке каршы, статистикалык маалыматтар боюнча биздин республикабызда калктын 6–8 ден төмөн пайызы гана дене тарбиясы менен дайыма машыгат, ушул эле учурда экономикалык жакшы өнүккөн өлкөлөрдө бул көрсөткүч 60% га жетет [148, 2–8-бб.]. Кыргыз Республикасында калктын дене тарбиясынын деңгээли өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу төмөн. В. Жолус 1990–жылы калктын жалпы санына карата дене тарбиясы менен машыккандардын салыштырмалуу маалыматын келтирет, мурунку СССРде 6–8 % ды, АКШда 60% ды түзгөн [70, 23–25-бб.]. Окуучу жаштардын ден соолугунун (физикалык, психикалык, физиологиялык) өнүгүшүнүн абалы өзгөчө курч жана токтоосуз чечүүнү талап кылган көйгөй болуп саналат.

Ден соолук физикалык, психикалык жана нравалык болуп бөлүнөт. Адамдын физикалык ден соолугуна таасир этүүчү негизги факторлорго төмөнкүлөр кирет: 1) физикалык өнүгүүнүн деңгээли; 2) физикалык даярдыктын

деңгээли; 3) физикалык жүктөмдөрдү аткарууга организмдин функционалдык жактан даяр болуусунун деңгээли; 4) организмдин адаптациялык резервдерди мобилизациялоого карата болгон жөндөмдүүлүгү жана деңгээли.

Алардын ичинен физикалык өнүгүүнүн жана физикалык даярдыктын деңгээлдеринде негизги орунда турган дене тарбиялык көнүгүүлөргө токтолуп кетүүгө болот.

Балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын көпчүлүк бөлүгүнүн дене тарбиялык өнүгүүсү, дене тарбиялык даярдыгы жана функционалдык мүмкүнчүлүктөрү каралган курактын нормативдик көрсөткүчтөрүнөн артта калышы жана дал келбеши адистер (педагогдор, врачтар) тарабынан белгиленген. Жалпы билим берүүчү жана кесиптик окуу жайларында окуу мезгилинде бул көрсөткүчтөрдүн төмөндөө тенденциясы, атайын медициналык топко киргизилген окуучу жаштардын санынын өсүшү байкалат [17, 156–58-бб.; 19, 24 б.; 29, 18 б.; 42, 8–14-бб.; 43, 18–20-бб.; 47, 17–19-бб.; 48, 27–33-бб.; 54, 22 б.; 63, 33–37-бб. ж.б.].

Изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы муну студенттердин кыймыл активдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээли менен байланыштырат [37, 23 б.; 74, 21–24-бб.; 96, 24 б.; 105, 120 б.; 192, 206 б.; 194, 149–159-бб.]. Анын реалдуу көлөмү толук кандуу жана гармониялуу физикалык өнүгүүнү жана ден соолуктун чыңдалышын камсыз кылбай тургандыгы баса белгиленет, бул студент жаштарды дене тарбия баалуулуктарына “Сергек жашоого» көнүктүрүүнүн милдеттерин чечүүнү өзгөчө зарыл кылат [25, 208 б.; 27, 2–6-бб.; 45, 156-б.; 61, 22 б.].

Буларды эсепке алуу менен Кыргыз Республикасынын “Дене тарбиясы жана спорт, Кыргыздын улуттук спорт түрлөрү жана оюндары жөнүндөгү” мыйзамдарында, мамлекеттик саясаттын дене тарбиясы чөйрөсүндөгү башкы максаты болуп, улуттун ден соолугунун чыңдалышы, калктын сергек жашоо образынын калыптануусунун, руханий бай, моралдык жактан таза жана дене тарбиясы жеткиликтүү муунду тарбиялоо иш–чаралары баса белгиленген.

Мындай шартта дене тарбиясынын окуу–илимий дисциплина жана инсандын

ар тараптуу өнүгүүсүнүн жана калыптануусунун ажырагыс бөлүгү катары статусу жогорулайт. Алардын ишке ашышын конкреттештирген инструкциялык жана программалык документтерде негизги багытты жогорку кесиптик мектепте дене тарбия сабактарынын көлөмүн жана мазмунун аныктаган жалпы билим берүүчү жана кесиптик окуу жайлардын бардык деңгээлдеринде дене тарбиясынын гумандуу багыты негизги принципалдуу жобо катары аныкталган.

Бул кесиптик билим берүү мамлекеттик стандарттарынын талаптарынын мазмунунда орун алды, анда дене тарбия чөйрөсүндө инсандын артыкчылык берилүүчү жактары аныкталган. Инсандын ар тараптуу өнүгүшүнүн тутумуна кирип, эл чарбасынын келечек адистеринин руханий жана кара күчүнүн жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган заманбап толук жогорку кесиптик билимдин гуманитардык блогунда (компонентинде) милдеттүү бөлүм болуп эсептелет.

Бул мамлекеттик тапшырманы ийгиликтүү чечүү милдеттүү окуу сабактарынын түрлөрү менен катар өз алдынча иштердин бай потенциалын тереңирээк, теориялык жана методикалык жактан негизделген формада колдонууну түшүндүрөт [35, 63 б.; 56, 17 б.; 61, 22 б.; 73, 23 б.; 113, 44 б.; 171, 22 б.; 197, 18 б.]. Окуучу жаштарга дене тарбиясын берүүнү жакшыртуу боюнча иш-чаралар “Дене тарбиясы” дисциплинасы боюнча милдеттүү сабак формасы менен катар, спорттук секцияларда, ден соолукту чыңдоочу туристтик клубдарда жана өз алдынча дене тарбиялык көнүгүүлөрдүн түрлөрү менен машыгууну камтышы керек.

Ишмердүүлүктүн бул багыты, биздин көз карашыбызча, көбүрөөк келечектүү, себеби илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы ЖОЖдордун 1–2 курстарында окуу планы боюнча бөлүнгөн жумасына төрт сааттык милдеттүү сабактын алкагында инсандын дене тарбиясын калыптандыруу максатына жетүү мүмкүн эмес [23, 24 б.; 24, 275 б.; 25, 208 б.; 108, 42 б.].

Жогоруда айтылгандар дене тарбиялык ишмердүүлүктү өз алдынча уюштуруудагы даярдыктардын жетишсиздиги менен шартталган, ошондуктан дене тарбия сабагын өз алдынча өтүүдө көпчүлүк студенттер практика мезгилинде

кыйынчылыктарга кездешээри болорун бир катар адистер белгилешет [37, 23 б.; 68, 25 б.; 105, 120 б.; 192, 22 б.].

Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндө” мыйзамында жогорку окуу жайларынын окуу процессинде студенттердин өз алдынчалыгын жана демилгесин өнүктүрүү зарылдыгы жөнүндө айтылган. Мыйзамда окумуштуулар жана педагогдордун алдына билим берүү процессинин жаңы формаларын издөө милдеттери коюлган, мында окуучулардын жана студенттердин өз алдынча иштерине артыкчылык берилет. Ошондуктан башталгыч класстардын болочок мугалимдерине бир катар “эркиндик даражасын” берүү жетишсиз, мындай эркиндикке алар даярдалышы керек [84, 40 б.]. Бул жогорку кесиптик билим берүүнүн эл аралык практикасына туура келет. ЮНЕСКОнун маалыматы боюнча түрдүү өлкөлөрдүн окуу пландарында студенттердин өз алдынча иштеринин үлүшү окуу убактысынын 50–70% ын түзөт экен [203]. Муну менен бирге көпчүлүк окумуштуулар жана педагогдор студенттерге дене тарбиясын өтүүдө **дене тарбиялык ишмердүүлүгүн (ДТИ)** натыйжалуу ишке ашырууга даяр инсанды калыптандыруу милдетинин алдында салттуу технологиялардын дидактикалык натыйжасынын жетишсиздиги жөнүндө бүтүмгө келишкен [8, 42 б.; 12, 39–46-бб.; 26, 22–26-бб.; 28, 15–21-бб.; 37, 23 б.; 68, 25 б.; 74, 21–24-бб.; 105, 120 б.; 192, 22 б.].

Билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарынын талаптарын ишке ашыруу студенттердин дене тарбиясын мазмундук жана процессуалдык камсыздоосуна тиешелүү илимий негизделген өзгөртүүлөрдү, анын ичинен студенттердин ДТИге болгон даярдыгын калыптандыруунун теориялык жана технологиялык аспектилерин иштеп чыгууну, анын ийгиликтүү калыптанышына жана өнүгүшүнүн педагогикалык өбөлгөлөрүн аныктоону шарттайт.

Акыркы жылдары дене тарбиясынын түрдүү аспектилерине арналган бир катар эмгектер жаралды. Атап айтсак: «Дене тарбия» предмети боюнча инсанга багытталган окутуу процессин долборлоо [9, 21 б.; 15, 47–54-бб.; 18, 24 б.; 19, 24 б.; 20, 210 б.; 36, 209 б.; 68, 25 б.; 82, 24 б.; 96, 24 б.; 107, 2–4-бб.; 111, 131б.; 112, 34–35-бб.; 115, 110-б.; 164, 21 б.]; дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүүгө

даярдыкты калыптандыруу [17, 156–158-бб.; 49, 23 б.; 63, 33–37-бб.; 84, 40 б.; 103, 40 б.; 114, 237 б.; 128, 22 б.; 161, 19 б.; 164, 21 б.]; педагогикалык ЖОЖдордун студенттерине дене тарбиясын берүүнү жакшыртуу жана өз алдынча жүргүзүү [30, 21 б.; 44, 3–5-бб.; 46, 39–42-бб.; 65, 20 б.; 172, 22 б.; 173, 38 б.; 174, 40 б.; 175, 22 б.; 185, 38 б.; 186, 38 б. ж.б.].

Окумуштуулар студент жаштарга дене тарбиясын берүү практикасын өзгөртүү максатка ылайыктуулугун, сабактардын түрүн эркин тандоого уруксат берүү зарылдыгын, окуу процессинде педагогикалык авторитаризмден, катаал нормалар менен стандарттардан чегинүүнүн зарылдыгын белгилешет [28, 15–21-бб.; 74, 21–24-бб.; 105, 120 б.].

Ошону менен бирге жогорку педагогикалык билим берүү теориясын жана практикасын анализдөө көрсөткөндөй, студенттердин ДТИ боюнча даярдыгы сыяктуу проблема жетиштүү изилденген эмес [2, 26 б.; 5, 22 б.; 8, 42 б.; 74, 21–24-бб.; 76, 48–50-бб.].

Ошентип азыркы учурдагы саясий, экономикалык жана идеологиялык шарттарда мамлекеттин жана коомдун объективдүү зарылчылыгы ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрүнүн ДТИ боюнча даярдыгынын жогорку деңгээлине объективдүү керектөөлөрү менен студенттерге дене тарбиясын берүүнүн салттык технологияларынын салыштырмалуу натыйжасы аздыгынан аталган педагогикалык суроо–талаптар (заказ) менен анын аткарылышынын деңгээлдеринин ортосунда карама–каршылыктар байкалат.

Теманын ири илимий программалар (проекттер) же илим–изилдөө иштери менен байланышы. Изилдөө Баткен мамлекеттик университетинин илим–изилдөө иштеринин 2010–2016–жылдардагы окуу планы менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу.

Изилдөөдө төмөнкү милдеттер коюлду:

1. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин өз ден соолугун чыңдоо

ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык негиздерин аныктоо.

2. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы.

3. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруу боюнча педагогикалык шарттарды эксперименттик жол менен негиздөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

– башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык негиздери иштелип чыкты;

– башталгыч класстардын болочок мугалимдерине дене тарбиясын берүүнүн, аны натыйжалуу практикалык турмушка ашыруунун педагогикалык шарттарынын комплекси аныкталды жана эксперименталдык жактан негизделди.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: изилдөөнүн алынган натыйжалары «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинде окуган студенттерге дене тарбиясын берүүнү жакшыртууга багытталгандыгы менен аныкталат.

Дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдыктын маңызын, мазмунун, өнүгүү деңгээлин билүү, аны калыптандыруунун педагогикалык шарттарын билүү, аны өлчөөнүн жана баалоонун методдоруна багытталуу, дене тарбиясын берүү процессинде педагогикалык жана методикалык жактан негизделген коррекциялардын мазмунуна, ошондой эле каражаттарына, бул мазмунду өздөштүрүү боюнча билим берүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун метод жана формаларына өзгөртүүлөрдү киргизүү, аны башкаруунун сапатын жогорулатуу үчүн зарыл өбөлгөлөрдү түзөт.

Изилдөөнүн жыйынтыгын киргизүү «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинде окуган студенттерге дене тарбиясын Кыргыз Республикасынын толук жогорку кесиптик билим берүү стандартынын талабына ылайык берүүнүн сапатынын кескин жогорулашын шарттайт.

Коргоого алынып чыгарылган диссертациялык негизги жоболор:

1. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден солукту чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык негиздери.
2. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден солукту чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун иш–аракеттери.
3. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы.
4. Студенттердин дене тарбия сабагында талаптарды натыйжалуу ишке ашыруучу педагогикалык шарттардын натыйжасынын эксперименттик негизделиши.

Издөнүүчүнүн жеке салымы мында:

- башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден солугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык негиздерин ачып көрсөткөндүгүндө;
- «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинде окуган студенттердин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн педагогикалык башкарууну ишке ашыргандыгында;
- студенттерге дене тарбиясын берүүнү натыйжалуу практикалык турмушка ашыруу үчүн педагогикалык шарттардын комплексин ачып көрсөткөндүгүндө жана эксперименталдык негиздегендигинде;
- дене тарбиясын берүүчү процессте студенттердин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруу боюнча илимий–методикалык сунуштамаларды иштеп чыккандыгында.

Изилдөөнүн жыйынтыгын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары ЖОЖдор аралык жана республикалык илимий–практикалык конференцияларда (2009–2013–жж.), Бишкек, Чолпон–Ата шаарларындагы эл аралык илимий–практикалык конференцияларда (2011, 2013–жж.), А. Масалиевдин 80 жылдыгына жана БатМУ КГПИнин 15 жылдыгына арналган конференцияда (2013–ж.), Х.Ф. Анаркуловдун 70 жылдыгына арналган конференцияда (2014–ж.), М. Базаркуловдун 80 жылдыгына арналган илимий–

практикалык конференцияда (2015–ж.), И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде өткөрүлгөн эл аралык илимий–практикалык конференцияда (2015–ж.) жана БатМУ КПИнин 20 жылдыгына арналган илимий–практикалык конференцияда (2018–ж.) жасалган баяндамаларда апробацияланды жана изденүүчүнүн республикалык жана чет өлкөлүк илимий журналдардын беттеринде он алты макаласы жарыяланды, алар изилдөөнүн жалпы мазмунун толук чагылдырат.

Изилдөөнүн жыйынтыктары Баткен мамлекеттик университетинде, Жалал–Абад мамлекеттик университетинде, Ош социалдык–гуманитардык университетинде студенттерге (болочок мугалимдерге) дене тарбиясын окутуу практикасына киргизилди.

Диссертациянын жыйынтыктарын жарыялоонун толуктугу: коюлган талаптарга ылайык изилдөөнүн жыйынтыктары КРнын ЖАКы сунуштаган басылмалардагы жарыяланган он эки макалада берилген. Андан сырткары эки макала эл аралык басылмада жарыяланган (Бурятия), алар РИНЦке жайгаштырылган. Эки макала Казакстан Республикасынын Костанай мамлекеттик университетиндеги «Байтурсинов окуулары» деп аталган эл аралык конференциянын жана Алматы шаарында өткөрүлгөн «Университетский спорт: здоровье и будущее общества» деген аталыштагы бүткүл дүйнөлүк конференциянын материалдарында жарыяланган. Жарыяланган эмгектер диссертациянын мазмунун толугу менен камтыйт.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациянын жалпы көлөмү 174 беттен турат. Жумуш шарттуу белгилердин тизмегинен, киришүүдөн, 3 главадан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Иш 25 таблицаны, 2 сүрөттү, 206 адабият булактарын, анын ичинен жети адабият чет тилдериндеги адабияттарды камтыйт.

I ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРИНИН ДЕН СОЛУКТУ ЧЫНДОО ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1 Изилдөөнүн педагогикалык өбөлгөлөрү

Дене тарбиялык ишмердүүлүккө (ДТИ) даярдыкты калыптандыруу проблемасы татаал системалуу уюштурулган, инсанга психологиялык–педагогикалык билим берүү катарында азыркы учурда таанып–билүүнүн жалпы илимий методологиясын – системалуу мамилени колдонууга милдеттендирет. Анын концептуалдуу жоболоруна ылайык системаны жана анын компоненттерин таанып–билүү бир убакытта жүрүшү керек: бөлүктөрүн бөлүүдө аларды берилген бүтүндүк элементтери катары анализдөө керек, синтездин жыйынтыгында бүтүн диалектикалык бөлүнгөн бөлүктөрдөн түзүлгөн нерсе катары көрүнүшү зарыл.

Буга байланыштуу системалуу анализдин жана системалуу синтездин методдорун биз диалектикалык бирдикте колдондук.

Биз тандап алган илимий изилдөөгө жакын темада Россия Федерациясында төрт диссертация корголгон.

О.В. Юречконун «Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринде дене тарбиялык ден соолукту чындоочу ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү окутуунун интеграциялык технологиялары» деген темадагы илимий изилдөөсүндө «Дене тарбия» предмети боюнча башталгыч класстардын болочок мугалимдерине билим берүү процессинде интеграциялык окутуунун технологиясынын мазмуну аныкталган; иштелип чыккан программанын практикалык бөлүмдөрү боюнча дифференциациялык баалоо шкаласы түзүлгөн; аларды колдонуу башталгыч класстардын болочок мугалимдерин дене тарбиялык ден соолукту чындоочу ишмердүүлүккө калыптандыруунун кесиптик ыктарын камсыз кылат [196, 22 б.].

С.Г. Напреевдин «Башталгыч класстын мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу процессинде алардын ден соолукту чындоочу дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруу» аттуу темадагы диссертациялык изилдөөсүнүн илимий жаңылыгы болуп башталгыч класстын мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу системасында аларды ден соолукту чындоочу

дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдоо процессин мазмундуу уюштурууну ишке ашыруу эсептелет [133, 22 б.].

М.И. Сентизованын «Болочок мугалимдерди ден соолукту сактоочу ишмердүүлүккө даярдоону педагогикалык камсыздоо» деген темадагы илимий изилдөөсүндөгү негизги маселелерден болуп болочок мугалимдерди ден соолукту сактоочу ишмердүүлүккө даярдоону педагогикалык жактан камсыздоо; дене тарбиясынын каражаттары аркылуу сергек жашоо образын калыптандыруу; кесиптик-прикладдык дене тарбиялык даярдык; адаптивдүү дене тарбиясы саналат [167, 23 б.].

С.А. Давыдованын «Дене тарбиясы боюнча болочок мугалимдерди билим берүүнүн ден соолукту сактоочу стратегиясын калыптандыруу аркылуу кесиптик жактан даярдоо» аттуу темадагы диссертациялык изилдөөсүндө ден соолукту сактоочу стратегия түшүнүгүнүн маңыз-мааниси жана мазмуну адамдын мотивациялык-детерминациялык ишмердүүлүгүнүн интегралдуу мүнөздөмөсү катарында ачылып көрсөтүлгөн; ден соолукту сактоонун милдеттери жана шарттарынын өз ара мамилелери менен өзгөчөлөнүп, жашоодогу ден соолуктун баалуулугун сактоонун жана жогорулатуунун приоритеттүүлүгү белгиленген [66, 23 б.].

Биздин изилдөөбүздүн багыты боюнча системалуу анализдин методологиясына ылайык ДТИ кө даярдык жана аны калыптандырууну башкаруу татаал системалуу уюштурулган объекттер катары каралат жана төмөнкүдөй байланыштардагы ыраттуулукта ачылат:

- максатка багыттуулугунда (максаттуу анализ);
- структуралык компоненттердин мазмунунда (структуралык анализ);
- ички жана тышкы иш–аракеттердин механизмдери (функционалдык анализ);
- жаралуу жана өнүгүү (генетикалык анализ).

Философияда адам ынанган максат анын иш–аракетинин ыгы жана мүнөзү мыйзам катары аныкталып ырасталат [181, 588 б.].

Максаттар система жаратуучу чен–өлчөмдүк ролду аткарат, себеби алардын

аркасы менен аткарылган ар бир иш бир бүтүндүктүн элементтери катары белгилүү бир системага уюшулат. Мындай системанын бүтүн катары курчап турган чөйрөдөн көрсөтүүнүн бөлүгүнүн негизги чен–өлчөмү анын максатын милдети тарабынан кароо болуп саналат [16, 547 б.].

Инсандын мүнөздөмөсүнүн бири катары ДТКө даярдыкты ишке ашыруунун **максаты** дене тарбиясынын баалуулуктарын ишмердүүлүк менен өздөштүрүү саналат. Максаттын сапаттык өз алдынчалыгы ДТИ кө функционалдык система катары кароо жана системалуу мамиле позициясынан изилдөөнүн мүмкүндүгүн жана зарылдыгын шарттайт.

Педагогикалык системалар социалдык системалар классына кирет жана В.П. Беспалько тарабынан инсанды зарыл сапаттар менен калыптандырууга максаттуу жана алдын–ала белгиленген педагогикалык таасири үчүн зарыл каражаттар, методдор жана процесстердин жыйындысы катары аныкталат [32, 192 б.]. Азыркы учурда окутууга максаттуу педагогикалык системаны башкаруу процессине карата мамиленин жогорку натыйжалуулугу бир катар эмгектерде көрсөтүлгөн [32, 192 б.; 89, 32 б.; 128, 22 б.; 150, 26 б.; 153, 256 б.; 181, 60 б.; 184, 34 б.; 198, 160 б.]. Дене тарбиясы боюнча билим берүү процессинде ДТИ кө даярдыкты калыптандыруу максаттарынын сапаттык өзгөчөлүгү болочок адистин инсандыгын калыптандыруунун кеңири алкагында башкарылуучу педагогикалык подсистема катары (максаттуу дайындоо) чен–өлчөмү боюнча дене тарбиясын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Системалык анализдин кийинки кадамы болуп изилденип жаткан объекттердин составдык бөлүктөрүн жана айрым бөлүктөрдүн өз ара карым–катышын ачуу саналат, бул объектилик система катары түзүлүшүн, анын ички уюштурулушу жөнүндө түшүнүк берет [188, 185 б.].

Структуралык анализ максаттуу багыты боюнча сапаттык жактан айырмаланган ДТИ кө даярдыктын, дене тарбия процессинде анын калыптануу системасынан структуралык көрсөткүчтөрдү бөлүп көрсөтүү жана анын ички мазмунун аныктоого шарттар түзүлдү. Системалуу мамиленин методологиясына ылайык бөлүктөрдү түзгөндүк ар бири эки сапаттык табияттын көз карашынан

(мазмун) жана сапаттык спецификасы (маңызы) көз карашынан аныкталат. Биринчи учурда ар бир көрсөткүч өз-өзүнчө каралат, өзүнүн өтө жалпы жана абстрактуу учурларында, экинчи учурда – андан да чоң жалпы системалуу бир бүтүндүктү түзгөн элемент катары каралат.

Компоненттик анализ функционалдык анализдин негизи болуп саналат, анын эки аспекти бар. Ал тышкы жана ички функциянын механизмдин ачылышын шарттайт [83, 328 б.].

ДТИ кө даярдыктын ички функциясы жана дене тарбия процессинде анын калыптануу системалары бир тараптан анын шартталышында, бир жагынан компоненттик түзүлүшү жана курамы, экинчи жагынан – анын тышкы функциясынан каралды. Ички функцияланышын анализдөө процессинде функционалдык бирине экинчиси баш ийүү (субардинация) жана негизги бөлүктөрүнүн координация мамилелери ачылат.

Мында системанын иерархиясы жобосу эсепке алынат, ага ылайык ар бир подсистема жогоркунун курамы катары каралат, жана бир жагынан өз көрүнүштөрүндө ага баш ийет, экинчи жагынан өз сапаттарынын негизинде жогорку турган системанын сапаттарын аныктайт [16, 547 б.].

Даярдыктын компоненттик (структуралык) курамын жана дене тарбия берүү процессинде анын калыптануусун, кызмат кылуу механизмдерин изилдөө алардын келип чыгышын жана өнүгүү мыйзам ченемдерин кароонун негизи болуп саналат. Диалектикалык логика предметти анын ички эволюциялык өнүгүүсүнө ылайык кароону талап кылат [98, 152 б.]. Ошондуктан биз бөлгөн системалардын максаттуу, компоненттик жана функционалдык анализдери генетикалык анализ менен айкалышат. Бул анализдин түрүн колдонуу даярдыктын сапаттык жактан айырмаланып турган деңгээлдерин, анын дене тарбиясын берүү процессинде калыптануу этаптарын бөлүп көрсөтүүгө, билим берүүнүн башкарылган процессинде алардын жаралыш, өнүгүү мыйзамдарын тактоого мүмкүндүк берди.

Системалык анализдин материалдарын биз системалуу синтез үчүн колдондук, анын жыйынтыгы болуп ДТИ кө даярдыктын бүтүн теориялык моделдерин куруу жана эксперименталдык изилдөө болуп калды. Бул жаңы

системалуу сапаттардын мыйзам ченемдерин жана жаралыш, өнүгүш механизмдерин, аталган моделдердин жеке компоненттерин өз ара аракетинин интегралдуу жыйынтыктары катары ачууга мүмкүндүк берди.

Биздин изилдөөбүздүн экинчи методологиялык багыты катары ишмердүүлүк мамилеси болуп калды. Ал инсандын реалдуу негизи ишмердүүлүк системасында болот, анын инсандык сапаттары, билим жана билгичтиги аркылуу ишке ашат [99, 304 б.]. Изилдөөнүн багыты инсандын өзгөчөлүгүнөн, алар мүнөздөгөн ишмердүүлүккө карата алынган билим жана билгичтиктерден келип чыкпашы керек, ишмердүүлүктүн мазмуну жана байланышынан келип чыгып, кайсы процесстер аларды кандайча ишке ашырат, аларды мүмкүн кылат дегенге багытталат. Бул мамиленин жоболоруна ылайык ДТИкө даярдыкты жана дене тарбия процессинде ишмердүүлүктүн аталган түрүнүн маңызы жана мазмунуна байланыштуу аны калыптандыруу системасы ишке ашырат.

А.Н. Леонтьевдин предметтик ишмердүүлүк жөнүндөгү ишмердүүлүк теориясынын жобосу субъекттин ишмердүүлүктө предметтин логикасын кайра жаратуу ишмердүүлүгү ага ишмердүүлүктү багынтуу катары түшүнүлөт, субъект тарабынан бул ишмердүүлүктү детерминациялоосу, анын ишмердүүлүккө жана анын продуктуларына кошкон жеке салымына көңүл бурулбайт. Ошентсе да, ДТИкө даярдыкты жана дене тарбия процессинде аны калыптандыруунун системалары студенттердин инсандык мүнөздөмөлөрүнүн детерминациялоону таянуусу мүмкүн. Предметтик дүйнөнүн логикасы гана эмес, адамдын маңызы, анын индивидуалдуулугу ишмердүүлүктө жана ишмердүүлүк аркылуу көрүнөөрү белгилүү. Ишмердүүлүк жана анын жыйынтыгы (объекттин кайра курулушу) эмгектин субъекти болгон адамга, анын “субъективдүү күчүнө” көз каранды [59, 365 б.; 83, 328 б.].

Инсандык мамиле башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин инсандыгын ДТИнин персонификацияланган нормативдүү негиз, бул ишмердүүлүктүн жекелештирилбеген субъективдүү моменти (учуру) катары караган ишмердүүлүк мамиленин чектелгендигин жоюуга шарт түзөт. Ал ДТИкө даярдыкты жана дене тарбиясын окутуу процессинде калыптануу системаларын

ишмер инсандын белгилери менен кызыкчылыгы, жөндөмү жана алардын өнүгүшү менен байланышта изилдөөнү болжолдойт.

Бул мамиленин башкы талабы ар бир ДТИтүн түрлөрүн өздөштүрүүсүндө студенттин индивидуалдуу мүмкүнчүлүктөрүн ачуу жана баалоодо турат, ага өзү жөнүндө турмуштук ишмердүүлүктүн индивидуалдуу ыгын колдонуу үчүн кайсы багытта өз жөндөмүн өнүктүрүү зарыл экендигин аныктоого, инсандык керектөөсүн канаттандыруу үчүн дене тарбиясынын баалуулуктарын колдонуу билгичтиги менен куралдантууда турат.

Ошентип, системалуу ишмердүүлүк жана инсандык мамилелердин методологиялык жоболоруна багытталуу дене тарбиясы процессинде ДТИкө даярдыкты калыптандыруу проблемасын изилдөөнүн жалпы стратегиясын аныктоого, андан келип чыккан жеке проблемалардын бир тобун бөлүп көрсөтүүгө жана аларды чечүүнүн ырааттуулугун тактоого мүмкүндүк берди.

1.2 Ден соолукту чыңдоо ишмердүүлүгүнүн педагогикалык маңызы жана мазмуну

ДТИкө даярдыктын максаттуу дайыны, анын маңызы жана мазмуну андан жалпы системадагы – ДТИ системасындагы анын орду жана ролу менен аныкталат, ага карата ал зарыл структуралык курам – ишмердүүлүктүн субъектинин интегралдуу мүнөздөмөсү катары көрүнөт. Ошондуктан биз изилдеген проблеманы теориялык талдоонун биринчи кадамы ДТИтүн маңызын жана мазмунун ачуу болуп саналат.

ДТИкө карата “ишмердүүлүк”, “тарбия”, “дене тарбиясы” түшүнүктөрү өз ара байланыштуу болуп эсептелет. Ошондуктан ДТИтүн маңызын жана мазмунун аныктоо бул түшүнүктөрдүн маңызын жана мазмунун эске алуу менен ишке ашырылышы зарыл. Философияда ишмердүүлүк дүйнөгө карата спецификалуу – адамдык мамиленин ыгы предметтик ишмердүүлүк катары каралат. Ал: “...адам анын жүрүшүндө жаратылышты кайра түзө жана чыгармачыл өзгөртө турган процесс, ушуну менен ал өзүн ишмер субъект кылат, өзү өздөштүргөн табият

кубулуштарын – өз ишмердүүлүгүнүн объекти кылат...” Ишмердүүлүктө ар бир предмет жат керектөөнү жана максатты алып жүрүүчү катары эмес, анын табиятына жана өзгөчөлүктөрүнө адекваттуу: ал предметти өздөштүрөт, өз активдүүлүгүнүн предметине айлантат, ал өзү жашап жаткан табиятка ыңгайлашпайт, акырындап өзүнүн материалдык жана руханий маданиятынын курамына киргизет [181, 588 б.].

Ишмердүүлүк предметтүүлүк жана предметсиздик диалектикалык биримдиги катары көрүнөт: ал такай адамдын аракеттеги жөндөмү формасынан предметке айланган формасына жана кайрадан предметсиз түрүнө өтөт.

Адамдын ишмердүүлүгүнүн башка белгиси анын максаттуулугу. Максат ишмердүүлүктүн мазмунун жана жыйынтыктарын аныктайт. «Адам табият тарабынан берилген нерсенин формасын гана өзгөртпөйт, ал ошону менен бирге өзүнүн аң–сезимдүү максатын ишке ашырат, бул мыйзам катары анын иш–аракетинин ыгын жана мүнөзүн аныктайт жана ага өз эркин баш ийдириши керек» [118, т. 23, 189 б.].

Адамдын ишмердүүлүгү, эреже катарында, аң–сезимдүү мүнөзгө ээ. Түрдүү шартта жана кырдаалда иш–аракеттин аң–сезимде чагылуу даражасы жана толуктугу түрдүү – толук түшүнүүдөн элес–булас бүшүркөөгө чейин болушу мүмкүн, бирок ишмердүүлүктүн максаты дайыма жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү болот. Эгер максат түшүнүксүз болсо, анда адам эркисиз кыймыл–аракет жасайт, ал керектөө жана эмоция тарабынан башкарылат.

Ишмердүүлүк “курчап турган дүйнө менен активдүү алака катары каралат, анын жүрүшүндө тирүү жандуу субъект катары чыгат, ал объектиге максаттуу таасир этет жана ошону менен өз керектөөсүн канаттандырат” [147, 536 б.].

Адамдын ишмердүүлүгүнүн башка түрү сыяктуу ДТИ өз психологиялык структурасына керектөөнү, мотивдерди жана алар аныктаган максатын жана милдеттерин камтыйт, булар кошулуп ишмердүүлүктү ойготуу, багыттоочу жана маани берүүчү функцияларын аткарып, мотивацияны түзөт. Ишмердүүлүктүн экинчи структуралык блогу болуп, аны аткаруунун ыгы эсептелет, ишмердүүлүктүн аталган түрүндө дене тарбия көнүгүүлөрүнүн формасы көрүнөт.

ДТИ түн жыйынтыктары биологиялык, психологиялык, педагогикалык жана социалдык натыйжаларда көрүнөт. “Ишмердүүлүктүн бир түрүнөн экинчисинин негизги өзгөчөлүгүнө предметтердин өзгөчөлүгү да тиешелүү болот” [99, 304 б.].

ДТИ түн предмети дене тарбиясы болуп эсептелет. Бул ишмердүүлүктүн процессинде адам дене тарбиясы чөйрөсүндө адамзат тарабынан топтолгон баалуулуктарды өзүнө энчилейт, аны ички казынасына айлантат, аракеттеги жөндөм формасына (предметсиздикке айлантуу) көтөрөт. Экинчи жагынан, адамзаттын дене тарбиясы менен байып, адам анын кийинки өнүгүшүнө жеке салымын кошот (предметтүүлүккө айлантат).

Ишмердүүлүктүн психологиялык теориясынын концептуалдуу жоболоруна ылайык ДТИ түн предметинин сапаттык өзгөчөлүгү анын психологиялык мазмунунун өзгөчөлүгүн шарттайт: адамды аны өздөштүрүүгө, кайра өндүрүүгө жана чыгармачыл кайра курууга чакырат жана багыттай турган мотивацияны, буга колдонулуучу ыктарды жана каражаттарды, ошондой эле ага жете турган жыйынтыктарды камтыйт.

Бул “дене тарбиясы” түшүнүгүнүн маңызын жана мазмунун кароонун зарылдыгын шарттайт. Илимий–методикалык адабияттарды талдоо азыркы учурда “тарбия”, “дене тарбиясы” аныктамаларында үч мамиле бөлүнүп турарын көрсөттү.

Биринчи багыттын өкүлдөрү маданиятты көбүнчө адам ишмердүүлүгүнүн продукту, анын жыйынтыгы, анын кийинки өркүндөшү үчүн колдонулган (баалуулук мамилеси). Материалдык жана руханий баалуулуктардын (жеке инсандын жана ошондой эле коомдун) жыйындысы катары карашат.

Философияда маданият “адамзат тарабынан коомдук–тарыхый практика процессинде түзүлгөн жана түзүлүүчү жана коомдун өнүгүшүнүн тарыхый жетишилген деңгээлин мүнөздөгөн материалдык жана руханий баалуулуктардын жыйындысы” катары аныкталат [181, 588 б.].

Маданият деген түшүнүк бул адамдардын коомдук маанилүү ишмердүүлүк формаларынын жыйындысы экенин билдирет. Табиятты кайра жаратуу

процессинен түзүлгөн реалдуу предметтик баалуулуктардан тышкары маданиятты адамдын өз табиятын өзгөртүүдө алган конкреттүү нерселери да түзөт. Маданияттын бул бөлүгү дене тарбия маданияты деп аталат [114, 237 б.].

Дене тарбиянын теориясы жана методикасында дене тарбияны адамды физикалык жакшыртууга багытталган атайын каражаттарды, методдорду жана шарттарды түзүү жана рационалдуу колдонуу боюнча коомдук жетишкендиктеринин жыйындысы катары кароо кабылданган [122, 2–6-бб.; 169, 327 б.].

В.И. Лях жана Г.Б. Мейксон дене тарбиясында социалдык ишмердүүлүктүн бир чөйрөсү катары, объективдүү түрдө баалуулуктун бардык негизги тиешелүү керектөөлөрдү канааттандырууга байланышкан материалдык жана руханий түрлөрү сунушталарын белгилейт [110, 33–38-бб.].

Л.П. Матвеев “дене тарбиясынын манызы эң негизгиси биз, адамдар, колдонгон турмуштук баалуу ыкмалар жана жыйынтыктарды, өзү жеке кыймылдуу мүмкүнчүлүктөрдү камтыйт: табияттан алынган өз сапаттарыбызды, жөндөмдөрүбүздү “кайра жаратуу” үчүн жумшай турганын белгилейт [120, 10 б.].

Экинчи көз карашты жактоочулар маданияттын башка жагына көңүл бурушат, анда маданият чыгармачыл жаратман ишмердүүлүк катары саналат, анын процессинде мурда курулган баалуулуктар предметтелет, жаңылары түзүлөт. Алардын пикири боюнча маданияттык өнүгүү процесси адам бир эле убакта маданиятты түзөт жана жаратат, анда өзүнүн маңыздуу күчтөрүн предметтештирет, мурунку маданиятты өздөштүрүү менен өзүн коомдук жандык катары калыптандырат (ишмердүүлүк мамилеси).

Ю.М. Николаев “дене тарбиясы” түшүнүгүн жалпы маданияттын түрү (подсистемасы), коомдогу милдеттерин чечүү менен байланышкан адамдын физикалык өнүгүүсү чөйрөсүндө аны руханий жана физикалык жөндөмүн ишке ашыруу боюнча баалуулуктарды өздөштүрүү диалектикалык өз ара байланышкан жактарын – жыйынтыктуу жана процессуалдык (ишмердик) чагылдырат [131, 14–18-бб.].

Ошондуктан үчүнчү көз карашты жактоочулардын пикири чындыкка

жакын, алар маданиятты бир эле убакта инсан ишмердүүлүгүнүн жана коомдун сапаттык мазмуну жагдайында жана процесстин жыйынтыгы катарында карашат.

Философияда маданият адам ишмердүүлүгүнүн коомдук иштелип чыккан табиятты, адамды, социумду кайра жаратууга багытталган жана материалдык–коомдук, логикалык–түшүнүктүк, белги–символдук, баалуулук–багыттуулук каражаттарда бышыкталган ыгы катары карашат [72, 53–55-бб.].

В.М. Выдрин, Б.П. Зыков, А.В. Лотоненко дене тарбиясы деп социалдык милдеттерди аткаруу үчүн физикалык өркүндөөнүн адам ишмердүүлүгүнүн спецификалык процессин жана жыйынтыгын, каражат жана ыгын түшүнүшөт [53, 128 б.].

Ошентип тарбия жалпысынан, дене тарбиясы жеке бир жагынан адамдардын материалдык жана руханий ишмердүүлүк процесси, экинчи жагынан бул ишмердүүлүктүн продукту, анын жыйынтыгы катары көрүнөт. Маданият адамдын жана коомдун ишмердүүлүгүнүн материалдык жана руханий ишмердүүлүктөрүнүн сапаттык жагын билдирет.

Дене тарбиясынын социалдык табияты коомдук ишмердүүлүктүн бир түрүнүн социалдык шартталган чөйрөсү катары адамдын ишмердүүлүгүнүн эмгек жана башка түрлөрүнө түздөн–түз жана кыйыр керектөөсү менен коомдун, аны тарбиянын эң бир маанилүү каражаты катары кеңири колдонууга умтулуусу менен аныкталат.

Ю.М. Николаев дене тарбиясынын жыйынтыгын жакшыртуу, кармап туруу жана калыбына келтирүү боюнча чыгармачыл ишмердүүлүктүн сапаттык жагы катары карайт [131, 14–18-бб.].

Энциклопедиялык сөздүктө дене тарбиясы “... адамдын физикалык жөндөмүн өнүктүрүүгө, ден соолугун чыңдоого багытталган социалдык ишмердүүлүктүн чөйрөсүнүн бири” катары чечмеленет [34, 672 б.].

Б. Э. Дуйшоев да дене тарбиясынын ишмердүүлүк жагын бөлүп көрсөтөт, кыймылдык билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган спецификалуу ишмердүүлүк, адамдын физикалык концепциясын көтөрүү, ден

соолукту сактоо жана чыңдоо, инсанды гармониялуу өнүктүрүү катары түшүнөт [64, 22 б.].

В. М. Выдрин жана В. И. Столяров дене тарбиясын маданияттын өзгөчө жана өз алдынча чөйрөсү катары карайт, анын негизинде адамдын денесин “социалдык кайра түзүүгө”, “физикалык жана руханий күчүн өнүктүрүүгө багытталган ишмердүүлүк жатат деп эсептейт [52, 24–27-бб.; 163, 78–91-бб.].

Башка аныктамада уламдан–улам жакшыртылган организмди, аң–сезимди, эркти, ошондой эле ылайык келүүчү традицияларды, институт жана уюмдарды калыптандыруу жолу менен адам тарабынан жана адамдын өзүнүн табиятын спецификалык кайра куруу чагылдырылат [53, 128 б.].

“Тарбия”, “дене тарбиясы” түшүнүктөрүн аныктоого баалуулук жана ишмердүүлүк мамилелери бири экинчисине карама–каршы эмес, бири–бирин толуктайт, себеби маданияттын эки башка, бирок ден соолуктун, физикалык күчтүн, чыдамкайлыктын көрсөткүчтөрүндө, активдүү кыймыл ишмердүүлүгүндө, кыймыл көндүмдөрүн жана билгичтиктерин организмдин физиологиялык жана психологиялык кызматтарында чагылдырылат. Бул жыйынтыктарга жетишүүчү каражаттар, формалар, методдор шарттар дене тарбиясынын факторлору менен камсыздалат. Жетишилген ийгиликтен жана бул процесс камсыз кылган бардык нерсе, чоң жалпы маданият баалуулук болуп саналат жана азыркы маданияттын ажырагыс катмары болуп эсептелет [120, 10 б.].

В.К. Бальсевич бул маселе боюнча төмөнкүлөрдү жазат: “Биринчиден, “дене тарбиясы” түшүнүгү жеке инсандык гана эмес, ошондой эле түрдүү адамдык уюмдардын жана жалпы эле коомдук жашоо ишмердүүлүгүнүн маданияты феномени маанисин билдирет. Экинчиден, “маданият” деген түшүнүктүн жалпы маанисинен келип чыгып бул феномен аң–сезимдүү кайра жаратууну, адамдык денеликти жана менталдуулукту “өстүрүүнү”, инсандын да, коомдун да бул процессине акыл–эстүү жана сабаттуу мамилесин билдирет.

Үчүнчүдөн, ал коомдун жана инсандын руханий өнүгүшү үчүн жоопкерчиликтүү болуп саналат, табият менен анын мамилесин

калыптандыруунун маанилүү табиятка карата, анын ичинде адамды табиятка калыптандыруунун маанилүү стимулу катары саналат.

Кийинкиси, тилекке каршы, көпчүлүк адамдарга, алардын коомуна жана аларды башкарган түзүмдөргө сезилбейт жана түшүнүксүз болуп келе жатат” [27, 2-6-бб.].

Пландуулуктун мүнөзүнө жараша материалдык жана руханий маданият деп бөлүнүп жүрөт. Биринчиге материалдык байлыктын жыйындысы, саны, өндүрүү каражаттары, экинчиге бардык билимдердин, ой жүгүртүүлөрдүн бардык формалары жана көз караштардын бардык чөйрөсүнүн жыйындысы кирет. Бул маданияттын элементтери бири–бири менен ажырагыс байланышта. Адамдык материалдык өндүрүштүн ишмердүүлүгү турмуштун башка чөйрөлөрүндөгү ишмердүүлүгүнүн негизинде жатат. Экинчи жагынан анын ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы материалдашат, буюмга, техникалык жана каражатка, искусство чыгамаларына айланат [92, 43–44-бб.].

Ошондуктан дене тарбиясынын же материалдык, же руханий маданиятка тиешелүү кылуу, же феномендик материалдык жана руханий түрлөрү органикалуу айкашкан өзгөчөлөнгөн түрүнө келүү мүмкүндүгү проблемасы талаптуу. Окумуштуулардын бир катары дене тарбиясын материалдык маданият катары карайт, адамдын денесинин түрдүү формалары менен машыгуу процессинде түздөн–түз калыптануусу менен байланыштырат [83, 328 б.; 145, 256 б.; 150, 26 б.].

М.С. Каган дене тарбиясын материалдык маданият чөйрөсү деп эсептейт, себеби ал адам тарабынан ага табигый берилген нерселерди кайра жаратуунун, адамга табигый берилген анатомиялык–физиологиялык сапаттарды өзүндө өнүктүрүүнүн ыгы жана жыйынтыгы деп эсептейт [83, 328 б.].

Л.П. Матвеев дене тарбиясынын материалдык маданият менен байланышы активдүү кыймыл процессинде көрүнөт, бул анын негизги мазмунун түзөт. Дене тарбиялык ишмердүүлүк мында биздин “өндүрүшүбүз” болуп саналат [120, 10 б.].

Окумуштуулардын башка бөлүгү дене тарбиясын руханий маданиятка кошот, муну адам механизми эмес, бардыгынан мурун руханий нерсе деп

мотивдештирет [36, 209 б.; 52, 24–27-бб.]. Руханий башталманын басымдуулук кылышы, дене тарбиясы “дене менен иштөөнүн” түздөн–түз чөйрөсү эместигинен көрүнөт. Бирок адамдын денелик–кыймылдык сапаттары, кызыгуулук бул чөйрөдөгү предмети болуп саналат.

Маданияттын башка тармагы сыяктуу дене тарбиясы бардыгынан мурда адамдын руху менен, анын тышкы эмес, ички дүйнөсү менен иш жүргүзүү” [36, 209 б.].

Адамдын ар тараптуу өнүгүшү анын руханий жана физикалык жөнөкөйлүк адамдарга, алардын коомуна жана аларды башкарган түзүмдөргө сезилбей жүрүүнүн байланыш маселеси түрдүү доорлордун ойчулдарынын көңүлүн бурган. Бул проблеманын практикалык чечилиши болуп, йога жана дзен–буддизм сыяктуу байыркы чыгыш системалары саналат. Анда жалпы маданияттык руханий элемент күчтүү байкалат. Дене тарбиясы руханий маданият менен табигый байланышат, себеби образдуу ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, анын чөйрөсүндө дене тарбиясынын каражаттары менен формалары менен түзүлгөн чыгармачыл кооздукту көрө билүүнү жана кабылдоону калыптандыруу процесси жүрөт. Ага руханий маданияттын аспектилеринин бири болгон кыймыл ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгын болжолдоо процесстерине таандык [52, 24–27-бб.; 53, 128 б.].

В.И. Столяров “дене тарбиясын материалдык чөйрөгө же тескерисинче руханий чөйрөгө гана киргизилиши менен макул болууга болбойт, ошону менен бирге материалдык жана руханий маданият сыяктуу формалардан айырмалуу өзүнчө бир маданияттын түрүнө киргизүү аракетинде макул болуу мүмкүн эмес” [163, 78–91-бб.]. Жалпы маданияттын бөлүгү катары дене тарбиясы жалпы маданиятка тиешелүү мүнөздөмөлөргө ылайык дене тарбиясы өз объектинде, предметине, функциясына жана жыйынтыгына ээ. Өз спецификалык максатынын милдеттери, метод жана каражаттары бар. Бул маданияттын өзгөчө, өз алдынча түрү. Ал жалпы адамзаттын маданияты менен бирге жаралган жана өнүгүүдө. Аталган феноменди материалдык маданиятка же руханий маданиятка киргизүү же маданият алкагынан чыгаруу туура эмес, себеби коомдук жана адамдык материалдын жана руханий керектөөлөрүн камсыздандыруу анык социалдык

кубулуш катары башкы жана жалгыз максаты болуп саналат.

Дене тарбиясы адамдын гармониялуу руханий жана физикалык өнүгүшүнө багытталган, анын чөйрөсүндө субъект гана болбостон ал таанып билүүнүн, баалоонун, кайра жаратуунун объектиси да болуп саналат.

Дене тарбиясы инсандык структурасын түзгөн бардык компоненттери менен көрүнгөнүнө карабастан анда физикалык кондициясынын калыптануу процессинде адамдын ички, психикалык турмушунун бүтүндүгүндө руханийликтин артыкчылыгы орун алган [131, 14–18-бб.].

Дене тарбиясы жалпы маданияттын бөлүгү катары адамдын бардык табигый маңызын түзгөн күчтөрдүн жана моралдык рухун гармониялуу өнүктүрүүгө багытталган [52, 24–27-бб.]. Башкача айтканда дене тарбиясында материалдык жана руханий жактардын биримдиги чагылат: ал, бир жагынан, өз денесин “социалдык кайра жаратуу” максатын көздөйт жана жыйынтыгына багытталат, экинчи жагынан бул кайра жаратуунун билими жана ыгы менен адамды байытуу процесси катары көрүнөт. Ошондуктан дене тарбиясын жалаң гана руханий же физикалык, дененин өнүгүшүнө киргизүү аталган түшүнүктү жарды кылат, анын маңызы жөнүндө туура эмес түшүнүктү калыптандырат. Ал материалдык маданиятка гана киргизилиши мүмкүн эмес, себеби коомдук же жеке адамдын материалдык «бытиёсунун» чагылышы анын коомдук кубулуш катары негизги мүнөздөмөсү эмес. Ушул эле себеп менен анын чөйрөсүндө коомдук аң–сезим чагылдырылса да, ал руханий маданиятка гана да киргизилиши мүмкүн эмес.

Бүгүн дене тарбиясы теориясында дене тарбиясы феноменин жана ар бир инсанды калыптандыруу механизмин кароодо философиялык–маданият таануучулук мамилени колдонуу тенденциясы улам айкын калыптанууда. Буга байланыштуу адамды “физикалык (эмес) физкультуралык” тарбиялоо жөнүндөгү маселе коюлууда. Эгер “физикалык” (дене бой) деген сөздө салтка ылайык кыймылдуу, биологиялык жагына басым коюлса, “физкультуралык” деген терминде маданият деген сөз бар, башкача айтканда маданият, физкультуранын баалуулук потенциалын өздөштүрүү аркылуу тарбиялоо дегенди билдирет. Дене тарбиясын берүүдө адамдын руханий, сезимдик–эмоционалдык, интеллектуалдык

жана физикалык чөйрөлөрүн өнүктүрүүдө өз ара тыгыз байланышты жана бири–бирине көз карандылыкты шарттаган инсандын дене тарбиясын калыптандырууда көз караштык, интеллектуалдык жана денелик курамдын биримдиги негизги принцип болуп саналат [104, 151 б.].

Дене тарбиясынын маңызын аңдап түшүнүүнүн сапаттык жаңы стадиясы интеллектуалдуу, адеп–ахлактык, эстетикалык тарбиянын эң таасирдүү каражаты катары адамдын руханий чөйрөсүнө таасир этиши менен байланышкан. XXI кылымдын башында биздин турмушубузга демократиялык өзгөрүүлөрдүн өсүшү, базар экономикасы адамдын руханий потенциясынын, анын ичинде дене тарбиясы менен машыгуу процессинде өнүгүш проблемасын чечүүнү актуалдаштырат.

Дене тарбиясы феноменинин башка чөйрөлөрдөн айырмаланган өзгөчөлүгү, бардыгынан мурда, анын табигый түрдө адамдагы социалдык жана биологиялык башталманы бүтүн нерсеге бириктиришинде. Дене тарбиясы жалпы маданияттык феномени катары уникалдуу. Анын так өзү адамдын өнүгүүсүндөгү социалдык жана биологиялык жактарды бириктирүүгө шарт түзгөн табигый көпүрө болуп саналат [25, 208 б.].

Ошентип дене тарбиясы адамзаттын маданиятынын курамдык бөлүгү болуп эсептелет. Ал материалдык жана руханий жактардын биримдигин чагылдырат: ал, бир жагынан, өз денесине жана жыйынтыгы өз денесин “кайра түзүүгө багытталган, экинчи жагынан адамдын кайра түзүүсүнүн билими жана ыкмасы менен баюу процесси жана жыйынтыгы катары көрүнөт.

Дене тарбиясынын иштеп турушунун негизги багытын ар бир жеке инсандын өзгөрүшү жана ар бир адам аркылуу коомдун өзгөрүшү түзөт, тактап айтканда, дене тарбиясы бул коомдун ар бир мүчөсүнүн дене тарбиясынын абалынан түздөн–түз көз каранды.

Өнүккөн коомдо «инсандын дене тарбиясы» алдыңкы планга чыгат. Инсандын дене тарбиясы – адамдын өз физикалык абалы жөнүндө камкордугу, дене тарбия каражаттарын натыйжалуу колдонуу билгичтиги, адамдын «дене тарбиясынын менталдуулугу», «дене тарбия чөйрөсүндөгү билим деңгээли, башка

адамдарга саламаттыгын сактоо жана физикалык өркүндөшүндө жардам берүүгө даярдыгы» [114, 237 б.].

Дене тарбиясы, билим берүүнүн гуманисттик парадигмасына түздөн–түз ылайык. В.К. Бальсевич тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөдө дене тарбиялык ишмердүүлүктү психологиялык, интеллектуалдык, милдеттери чечилген жана ишмердүүлүктү түзгөн баалуулуктардын системасы жыйынтыгы болгон индивиддин позитивдүү өзүн кайра түзүү ишмердүүлүгү деп аныкташат [26, 22–26-бб.].

Биз үчүн дене тарбиясын аныктоодо методологиялык маанилүү болуп (В.К. Бальсевичтин концепциясы) эки аспект: биринчи – дене тарбиясынын чечүүчү сапатын көрсөтүү – «индивиддин позитивдүү өзүн кайра түзүү ишмердүүлүгү»; экинчи – бул ишмердүүлүктүн жыйынтыгынын чечүүчү белгисин көрсөтүү – «ал (ишмердүүлүк) түзгөн баалуулуктарды» көрсөтүү болуп саналат. Биринчи белгисине ылайык инсандын дене тарбиясы коомдун дене тарбия боюнча баалуулуктарын өздөштүрүү ишмердүүлүгү, тактап айтканда, дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүк катары аныкталат.

Экинчи белгисине ылайык дене тарбиясы аны ишке ашыруунун деңгээлин жана даярдыгынын мүнөзүн аныктаган, бул ишмердүүлүктүн субъекти адамдын интегралдык мүнөздөмөсү катары каралат.

Инсандын ДТИ түздөн–түз социалдык, психикалык чөйрөдө ишке ашат. Анын бул чөйрөлөрдөгү ишке ашуу кызматы дене тарбия кыймылынын ошол эле катышуучуларынын коомдук жана жеке турмушу аркылуу ишке ашат. Ишмердүүлүктүн катышуучуларынын мүмкүнчүлүктөрүнөн, абалынан, статусунан, кыймылдуулугунан жана башка социалдык жана психикалык мүнөздөмөлөрүнөн өз ара аракеттенүү деңгээли ошондой эле ДТИге көз каранды чөйрөнүн өзгөчө интенсивдүү таасири жана тескерисинче ишмердүүлүктүү бүтүндөй коом сыяктуу субъекти аркылуу жүрөт [39, 83 б.; 40, 110 б.; 41, 162 б.; 58, 110 б.; 129, 144 б.; 149, 270 б. ж.б.].

Дене тарбиясы адам ишмердүүлүгүнүн бир түрү катары каралуу менен ДТИ сыяктуу эле бир нече түргө бөлүнөт: жалпы дене тарбиясы, спорт, физикалык

рекреация жана кыймылдуу реабилитация [51, 15–17-бб.; 53, 128 б.; 103, 40 б.]. Алар бири биринен чечилүү чөйрөсүндөгү милдеттер алкагы, мазмуну, каражаттары, методдору, уюштуруу формалары жана сабактын түрлөрү менен айырмаланат, муну менен катар ар бир түрү бир метасистемадан, дене тарбиядан түзүлгөндүктөн, башка бөлүктөрдүн элементтерин камтыйт.

Жалпы дене тарбиялык билим берүү уюшулган жана аң-сезимдүү башкарылган педагогикалык процесс, ал:

– дене тарбиясынын теория жана практикасынын жалпы түшүнүктөрүн мыйзам ченемдүүлүк принциптерин, фактыларын, эрежелерин колдонууга шарт түзүүчү теориялык жана методикалык билимдер системасын студенттерде калыптандыруу;

– адамдын өз кыймылын, кыймылдык билгичтигин жана көндүм деңгээлинен башкаруунун рационалдуу ыгын системалуу өздөштүрүүсү;

– өз ДТИ тү жөнгө салуу үчүн теориялык жана методикалык билимдерди колдонуу билгичтиги менен куралдандыруу;

– баалуулук багыттарын, кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн, ишенимдерин калыптандыруу;

– адамдын ар тараптуу дене тарбиялык жөндөмдөрүн өнүктүрүү;

– студенттердин жалпы дене тарбиялык жана профессионалдык–прикладдык физикалык даярдыгын келечекте эмгек ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен өнүктүрүү.

Спорт, спорттук чеберчиликте жана мелдештерде жогорку көрсөткүчтөргө жетишүү, адамдын катылып жаткан мүмкүнчүлүктөрүн ачуу жана кыймылдык активдүүлүгүндөгү организмдин чектелген деңгээлди ачууга багытталган ишмердүүлүктү билдирет.

Студенттердин ДТИ системасында спорт анын логикалык бүткөрүлүшү болуп саналат, себеби жалпы дене тарбиясы физикалык сапаттарды жана кыймыл көндүмдөрүн ар тараптуу өнүктүрүү үчүн башталгыч базаны түзөт, алардын чексиз өнүгүшү үчүн өбөлгөлөрдү жаратат, ал эми спорт адамдын бул мүмкүнчүлүктөрүнүн чегин ачат.

Спорттун ДТИтүн түрү катары студенттерде өнүгүшүнүн эки деңгээли байкалат: баштапкы даярдык жана терең адистешүү.

Баштапкы даярдыктын деңгээли спорттук бөлүмдөрдө студенттер менен теориялык методикалык–практикалык жана окуу–машыгуу сабактарында ишке ашат. Терең адистештирүү деңгээли бул сабактар менен катар студенттер менен спорттук секцияларда окуу–машыгуу сабактарын өтүүсүн билдирет.

Бул деңгээлде спортко өзгөчө жөндөмдүү студенттерди аныктоо жана аларды факультеттин, ЖОЖдун кошмо командаларына түрдүү рангдагы мелдештерге катыштыруу үчүн даярдоо жүрөт.

Физикалык рекреация. «Рекреация» латын тилинен которгондо эс алууну, адамдын эмгек процессинде өзүн көрсөтүүгө, эмоцияналдык чыңалууну таркатууга жумшалган физикалык жана руханий күчүн калыбына келтирүүнү билдирет. «Рекреациянын» жалпы түшүнүгү коомчулук тарабынан колдонулган негизги эс алуу, көңүл ачуу жана өзүн–өзү өркүндөтүү максатында жүргүзүлгөн ишмердүүлүктүн негизги формасын билдирет.

Физикалык рекреация рекреациянын түрү катары кайсы бир ишмердүүлүктүн түрүндө (эмгек, окуу, спорт ж.б.) жумшалган, чарчаганда, профилактика кылганда, көңүл ачканда коротулган физикалык жана руханий күчтү активдештирүүгө, колдоого жана калыбына келтирүүгө багытталган атайын уюштурулган жана аң–сезимдүү башкарылган дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгуу сабактарын башкаруу процесси [53, 128 б.].

Физикалык рекреация студенттерде бош убактысын рационалдуу жана эмоцияналдуу жагымдуу уюштурууга, түрдүү дене тарбия көнүгүүлөрүн колдонуу менен активдүү эс алууга, жумушка жөндөмдүүлүктү жогорулатууга ден соолукту сактоого жана чыңдоого шарт түзгөндүктөн чоң кызыгуу туудурат [45, 156 б.].

В.М. Выдрин физикалык рекреациянын маанисинин чоңдугуна карабай студенттин күндөлүк турмушуна киргизүү проблемасы дагы эле чечиле электигин белгилейт. Студенттердин тиричилигинде жана эс алуусунда рекреацияны чыгармачыл колдонуу үчүн өз алдынча ДТИкө даярдыкты калыптандыруу

аркылуу тарбия жана өзүн-өзү тарбиялоо процессин кайра курууга өбөлгөлөрдү түзүү зарыл [53, 128 б.].

Кыймылдуу реабилитация. «Реабилитация» латын тилинен которгондо калыбына келтирүүнү билдирет. Чоң энциклопедиялык сөздүктө ал организмдин бузулган функцияларын же эмгекке жөндөмдүүлүгүктү калыбына келтирүүгө (же компенсациялоого) багытталган бир катар профилактикалык чаралар караты түшүндүрүлөт [34, 672 б.]. Кыймылдуу реабилитация экстремалдык шарттар менен байланышкан айрым ишмердүүлүктүн түрлөрүнө мүнөздүү түрдүү ооруларды, травмаларды физикалык жана психикалык чыңалуулардан кийин бузулган функцияларды жана эмгекке жарамдуулукту калыбына келтирүүгө багытталган дене тарбия көнүгүү сабактарын атайын уюштурулган жана аң-сезимдүү башкарылган процесс катары аныкталат. Кыймылдуу реабилитациянын ДТИтүн түрү катары маанилүү милдети толук психикалык гана эмес, функционалдык калыбына келтирүүгө жетишүү болуп саналат. ЖОЖдук практикада кыймылдуу реабилитация травмаларды дарылоо, жаракаттардан жана оорулардан кийин физикалык кондицияларды калыбына келтирүүнү билдирет.

Философиялык, психологиялык жана педагогикалык адабияттарды анализдөөнүн жыйынтыгын жалпылоо менен ДТИ материалдык жана руханий баалуулуктарды өзүнө энчилөөдө социалдык жана инсандык маанилүү керектөөлөрдү канагаттандырууга багытталган жалпы дене тарбиясы, спорт, физикалык рекреация жана кыймылдуу реабилитация формасында адамдын аң-сезимдүү социалдык шартталган спецификалык түрү экенин бүтүм кылууга болот.

Философиялык адабиятта даярдык ишмердүүлүктүн субъекти катары адамдын бүтүн интегралдык мүнөздөмөсү катары көрүнөт, анын көрүнүшү «субъективдүү күчтөрдүн» кеңири спектри менен байланышкан [59, 365 б.].

Даярдыктын мазмуну жөнүндө психологиялык-педагогикалык түшүнүктөрдүн өнүгүшү бир нече этапка бөлүнөт.

Функционалдык мамиле менен мүнөздөлгөн изилдөөнүн биринчи этабында, ишмердүүлүктүн субъекти жекелештирилбеген, формалдуу аныкталган—

маанилүү функцияларды аткаруучу катары кабылданган [14,22 б.; 83, 328 б.; 125, 20 б.].

Билим, билгичтик жана көндүмдөрдү өнүгүшүнүн жогорку деңгээли дайыма эле ишмердүүлүктүн инсандык жана социалдык алгылыктуу жыйынтыктарын камсыздабайт [1, 141 б.; 20, 210 б.; 22, 24 б.; 32, 192 б.; 67, 189 б.; 202, 51–53-бб.; 206, 705–719-бб.]. Инсандык мамиленин концепциясынан чыгып изилдөөчүлөр билим, билгичтик жана көндүм ишмердүүлүктүн ийгилигин түздөн–түз эмес, инсандык мотивдер, максаттар, жөндөмдөр менен карым-катышта аныктайт деген бүтүмгө келишти [89, 32 б.; 97, 334 б.; 119, 2–11-б.; 141, 317 б.; 155, 24 б.; 157, 191 б.; 176, 44 б.; 205, 125–135-бб.].

А.К. Маркова даярдыкта объективдүү жана субъективдүү мүнөздөмөлөрдү кошууга болот деп эсептейт. Объективдүү мүнөздөмөлөр (билим жана билгичтиктер) ишмердүүлүктүн мазмуну, субъективдүү – инсандын мазмуну (тагыраак айтканда, анын мүнөзү, өзгөчөлүгү, жөндөмү жана багыттуулугу өңдүү инсандык сапаттары) менен шартталган [117, 307 б.].

Кийин бүтүн системалык мамиле менен айырмаланган даярдыктын функцияланыш механизмин түшүнүүдө, операциялык жана инсандык аспектеринин системалык биримдигинде каралган изилдөөлөр жаралат. Ишмердүүлүккө даярдык индивиддин функциясында коомдук мамилелерди өзгөртүүнүн социалдык нормативдүү деңгээли менен мүнөздөлгөн ишмердүүлүккө жана анын натыйжалуулугуна мамилени аныктаган «инсандык керектөөлөрүнүн жана жөндөмдөрүнүн негизинде интегралдык билим берүүнү билдирет» [179, 18 б.].

Даярдыктын структуралык түзүлүшү ишмердүүлүктүн бардык түрүндө инварианттуу жана өзүнө мотивациялык, маалыматтык жана операциялык (ыкчам) компоненттерди камтыйт [179, 18 б.].

ДТИ кө даярдыктын мазмуну В.К. Тихонова тарабынан инсандын көп өлчөмдүү интегралдуу, психикалык өзүнө үч базалык компоненти:

интеллектуалдык, психологиялык жана ишмердүүлүктү камтыган абалы катары аныкталат [172, 22 б.].

Б.Э. Дуйшеев студенттердин сергек жашоо образында (СЖО) өзүн аныктоого даярдыгын кийинки негизги параметрлер боюнча: дене тарбиялык–спорттук активдүүлүк, дене тарбиялык сабаттуулук, өз физикалык абалын оптималдаштыруу максатында дене тарбиясынын каражаттарын жана методдорун колдонуу билгичтиги боюнча карайт [64, 22 б.].

Физикалык жактан өзүн–өзү тарбиялоого даярдык Р.А. Тер–Мктричан тарабынан өзүнө: өз организмнин өзгөчөлүгү жөнүндө билимдерди; өзү каалаган дене тарбиясынын түрүндө өзүн машыктыруу билгичтиги; өзүн–өзү тарбиялоо процесин жана жыйынтыктарын өзү контролдоо жана өзүн баалоону камтыган интегралдык мүнөздөмө катары аныкталат [170, 21 б.].

Студенттерди ДТКө даярдоодо, психикалык даярдык менен катар, алардын негизи мотивациясы саналат, физикалык (физикалык сапаттардын жана жөндөмдөрдүн белгилүү деңгээлинин болушу) жана координациялык даярдык бөлүнүп турат.

Бир катар авторлор ДТКө даярдык инсандын активдүү турмуштук позициясын аныктаган өзүн–өзү аңдап билүүнүн жогорку деңгээлинин болушун, инсандык потенциалдуу жөндөм, талап жана мүмкүнчүлүктөрдүн өз сапаттарынын жана коомдук талаптарынын дал келүү деңгээлин өзүн таанып билүүгө жана адекваттуу өзүн баалоого жөндөмдүүлүгүн болжолдойт [26, 22–26-бб.; 103, 40 б.; 106, 10–15-б.; 109, 112 б.; 165, 22 б.].

Ю.Я. Злотников студенттердин физикалык жактан өзүн–өзү тарбиялоосунун негизги эки деңгээлин бөлүп көрсөтөт. Анын бири эмпирикалык, ал эреже катарында, индивиддин сезимдери жана жакынкы керектөөлөрү менен шартталат, кырдаалдуу, туруксуз, плансыз көрүнөт. Кийинки көбүрөөк жетилген жогорку деңгээли инсандын өзүн–өзү таанымы, милдети, максаты, идеалдарды туя билүүсү менен мүнөздөлөт, ал инсандын өзү менен иштөөсүн системалуу жана план ченемдүү кылат [79, 21 б.].

Билимдер жана керектөөлөр деңгээлин эске алуу менен дене тарбия чөйрөсүндө студенттердин субъективдүү тажрыйбасынын үч деңгээли: пассивдүү–негативдүү, индифференттүү–туруксуз жана позитивдүү–туруктуу бөлүнүп турат [9, 21 б.].

Ошентип, жогоруда келтирилген эмгектердин жыйынтыгы катары ДТКө даярдык адабиятта адамдын жеке мүнөздөмөсү жана ал–абалынын мүнөздөмөсү ишмердүүлүктүн субъектиси катары аныкталат, бул анын турмушка ашуусунун ийгилигин шарттайт.

Дээрлик бардык авторлор ДТКө даярдыктын мазмунуна мотивациялык, маалыматтык жана операциялык блокторду киргизүү зарылдыгын белгилешет.

Айрым эмгектерде компоненттин блогуна физикалык блоктору киргизүү зарылдыгы айтылат. Өз алдынча ДТКө даярдык өзүн таанып–билүүнүн, рефлексиянын жогорку деңгээли менен байланышарына көңүл бурулат.

Муну менен катар анын өнүгүшүнүн сапаттык жактан айырмаланган деңгээлдерин бөлүп көрсөтүү жана мазмундук сыпаттоо аз изилденген боюнча турат.

1.3 «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилиндеги студенттердин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык мүнөздөмөсү

Дене тарбиясын өнүктүрүүнүн перспективдүү өбөлгөлөрү (анын жалпы маданияттык, көз караштык баалуулуктары менен байланыштуу), бир катар объективдүү жана субъективдүү факторлордун күчү менен (идеологдоштуруу, дегумандаштыруу, окуу программаларын катаал регламенттештирүү, педагогикалык авторитаризм ж.б.) көп убакыт бою билим берүү системасында, ошондой эле андан тышкары дене тарбиясын калыптандырууда керектүү чагылдырылган эмес [106, 10–15-бб.; 119, 2–11-бб.].

АКШ, Япония, Финляндия, Австралия сыяктуу өнүккөн өлкөлөр үчүн машыккандардын санынын кескин өсүшү мүнөздүү. Тактап айтканда, 5 млн.

калкы бар Финляндияда спорт менен машыккандардын саны 3 млн. го жеткен. АКШ да жумасына үчтөн кем эмес 100 млн. машыккандарга жакынкы келечекте 5 млн. адам кошулат. «Фитнесс» СЖО жана аны менен байланышкан бардык нерсени: оптималдуу режимде системалуу кыймылдуу активдүүлүк, рационалдуу тамактануу, иш жана окуу режимин туура уюштуруу, туура бейпил уйку, зыяндуу көндүмдөрдөрдөн баш тартуу [180].

Муну менен катар КРда дене тарбиясы жана спорт менен машыккандар 1991–жылдан тартып бир кыйла азайган. Адамдардын чоң массасы, анын ичинде студенттер да бар, окумуштуулардын жана адистердин сунуштамасына карабай, өз алдынча дене тарбиясы жана спорт менен машыгышпайт, дагы эле сергек эмес жашоо образын улантышууда.

Кыймыл активдүүлүгүнүн жетишсиздиги – гиподинамия студент жаштардын ден соолугунун начарданышынын бир себеби болуп саналат. Бишкек шаарынын студенттер поликлиникасынын маалыматтары боюнча акыркы он жыл ичинде (1997–жылдан тартып) оорукчан студенттердин саны 1,7 эсе, ооруп калуу 1,6 эсеге өстү. Жүрөк–кан тамыр системасы оорусунун өсүш көрсөткүчү өтө жогору – 2,9 эсе. Муну менен катар аталган убакытта ден соолугунун абалы боюнча негизги медициналык топко кирген студенттердин саны азайган: 1997–жылдагы 82,8% дан 2007–жылдардагы 48,6 % га жеткен, атайын топко кирген студенттердин саны өскөн: 9,1% дан 37,7 % ге чейин [18, 24 б.].

Негизги себептердин бири катары студенттин ДТКө даярдыгынын төмөн деңгээли аталат. Н.И. Дунина сунуштаган маалыматтар боюнча педагогикалык ЖОЖдордун студенттеринин 30,9% дене тарбиясы менен өз алдынча машыгат [65, 20 б.]. В.Л. Беляева ЖОЖдун студенттердин 20% дене тарбиясы менен машыгарын аныктаган [30, 21 б.]. Көрсөткүчтөрдүн айырмасы авторлор өз алдынча дене тарбиясын жүргүзүүнүн мазмунун ар кандай аныктагандыгы менен шартташкан.

Студенттердин аз бөлүгү гана дене тарбия көнүгүүлөрү менен жеке машыгат. Тактап айтканда, сурагандардын 18% ы өз алдынча дене тарбия көнүгүүлөрүн жасашат [83, 328 б.].

В.К. Тихонованын изилдөөсүндө студенттерде дене тарбиясы менен өз алдынча машыгууга даярдык интеллектуалдуу жана ишмердүүлүк компоненттеринин өнүгүшүнүн төмөн деңгээли менен көрүнөт. Бул студенттердин дене тарбиясы чөйрөсүндөгү начар билим, өз физикалык өнүгүшүн туюп–билүү көндүмүнүн алсыздыгы менен байланыштуу. Ишмердүүлүк компоненттин артта калышы сабак жана өз алдынча машыгууларда дене тарбиясын жүргүзүүнүн төмөн деңгээли менен жана көп тармактуу дене тарбиясынын физикалык даярдыктын өз баалоосунун жалпы дене тарбиялык даярдыктын жыйынтыгынын реалдуу абалы дал келбеши менен бекемделет. Студенттер өз физикалык өнүгүшүн жана өз организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн баалоодо адекваттуу багыт ала албайт, мында өзүн таанып билүү көндүмдөрүнө ээ эмес, дене тарбиясын өзү уюштуруу формасын, методдорун жана буга керектүү дене тарбия каражаттарын билишпейт [172, 22 б.].

Мында көпчүлүк студенттерде психологиялык компоненттин өнүгүү абалы өз алдынча дене тарбиясын жүргүзүү үчүн жетиштүү. Бул жөнүндө студенттердин дене тарбиясынын мааниси жагдайында, адам турмушунда өзүн тарбиялоонун мааниси сабак учурунда эмоционалдык абалды жогорку баалоосунан кабар берет.

Автор студенттерде өз алдынча дене тарбиясы менен машыгууга даярдык калыптанды деп айтуу мүмкүн эмес деген жыйынтыкка келет.

А.Д. Айзаков тарабынан төмөнкүлөр аныкталган:

– дене тарбиясы көпчүлүк студенттерде адис–педагогдун жалпы жана кесиптик маданияты түшүнүгү менен ассоциацияланбайт, жогору саналган позитивдүү баалуулуктар алкагына кирбейт;

– студенттердин дене тарбиясы жөнүндө билимдери төмөн;

– спорттук мелдештерде активдүү катышуучу же уюштуруучунун ролунан көрө, көрүүчүнүн абалын ээлегенди жактырат;

– бул иш–чараларга катышуу мотиви болуп негизги баалуулук мазмундук багыттар эмес, зачетту автоматтык түрдө алуу, окутуучулардын талабы, милдеттүү сабакка барбай коюу мүмкүндүгү болуп саналат;

– студенттердин 68% бош убактарында спорт менен машыкпайт, 30% гана кээде эртең мененки зарядка жасашат, калгандары аны таптакыр жасашпайт. Муну менен катар студенттердин 84% ы дене тарбиясы менен машыгуу аларга кереги жок дешет [7, 26 б.].

Окумуштуулар жана педагогдор студенттердин дене тарбиясы жана спорт менен машыгуусунда активдүүлүгүнүн начардыгынын олуттуу себеби катары өз алдынча ДТИгү уюштуруу жана башкаруу үчүн жетишсиз билим деңгээлин көрсөтүшөт [54, 22 б.; 95, 20 б.; 172, 22 б.].

Н.В. Алябьева тарабынан студенттердин өзүнө таасир этүүнүн жана өзүн-өзү башкаруунун ыкмаларына жана билгичтиктерине ээ болуунун төмөн деңгээли; өз физикалык абалын оптималдаштыруу максатында дене тарбия каражаттарын колдонуунун чектелген диапозону; эрктик сапаттардын начар өнүгүшү аныкталган [10, 21 б.].

40,7% студенттерде милдеттүүлүк мотиви (дене тарбия сабактарына катышууга милдеттүүлүк), 15,8% – достору менен биримдик («башкалардай болуу аракетин» – 2,7 %, «компания үчүн сабакка келүү – 2,4 %, достор чөйрөсүн сактоо – 1,4 %), 8,0 % – атаандаштык, 7,4 % – тууроо, 6,7 % – спорттук, 4,3 % – оюндук мотив, 6,6 % – физикалык өнүгүү (физикалык даярдыктын деңгээлин сактоо – 4,9 %, келбетти жакшыртуу – 3,9 %, фигураны жакшыртуу – 2,8 %, активдүү узак жашоону узартуу – 1,5 % [155, 24 б.].

В.К. Тихонованын изилдөөлөрүндө дене тарбиясы менен машыгуунун зарылдыгын жүйөлөрү жөнүндөгү маселеде маанилүүлүгү боюнча алдынкы үч орундун жооптору төмөнкүдөй: ден соолукту чыңдоо, «зачёт» алуу, спорттун түрүн өздөштүрүү. Студенттерге түз берилген суроолорго: «Дене тарбиясы боюнча зачёт болбосо, сабакка барат белеңиз?» «ооба» деп 41,6% кыздар жана 67% уландар жооп берген, «жок» деп 16,4% кыздар жана 13% уландар жооп берген; 40% кыз жана 20% улан жооп берүүдөн кыйналышкан. Жогорку курстарда факультативдүү сабакты жана сабактарга эркин катышууну киргизүү ага катышуунун 30% төмөндөшүнө алып келди. Автор башка жүйөлөр менен катар «зачётуна» ээ болушу студенттерди үлгүлтүксүз дене тарбия сабагына

«милдеттендирүүнүн» өзгөчө кыймылдаткыч күчү болуп калды деп эсептейт [166, 22 б.].

1.3.1 «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилиндеги студенттердин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары

ДТИкө даярдыкты калыптандыруу негизги педагогикалык мыйзам ченемдүүлүктөрдү эсепке алган жана дидактикалык принциптердин аткарылышын камсыздаган шарттарда башкарылган билим берүү процессин түзүү аркылуу камсыздалат.

В.И. Андреев педагогикалык шарттарды «...дидактикалык максатка жетүү үчүн билим берүүнүн мазмунун, методдорун (ыкмаларын), ошондой эле уюштуруунун формаларын, элементтерин максаттуу тандоонун, конструкциялоонун жана колдонуунун» жыйынтыгы катары карайт [13, 240 б.]. Буга байланыштуу студенттердин өз алдынча ДТИкө даярдыгын калыптандыруу проблемасын чечүү адекваттуу максаттуу, мазмундук жана процессуалдык камсыздоону иштеп чыгууну болжолдойт.

Максаттуу камсыздоо. 20–кылымдын аягында башталган демократиялык өзгөрүүлөр коомдук турмуштун бардык тарабын, анын ичинде билим берүү чөйрөсүн козгоду. КРнын «Билим берүү» мыйзамынын преамбуласынын биринчи фразасында билим берүү инсандык, коомдук, мамлекеттик кызыкчылыгында окутуунун жана тарбиялоонун максаттуу процесси катары аныкталат. Билим берүү чөйрөсүндө мамлекеттик саясаттын принциптеринин формулировкалаган экинчи статьяда билим берүүнүн гумандуу мүнөзү, жалпы адамзаттык баалуулуктардын артыкчылыгы, адам жашоосу жана ден соолугу, инсандын эркин өнүгүшү даңазаланат. Билим берүүнүн мазмуну «инсандын өзүн аныктоосун камсыздоого, аны өзү ишке ашыруу үчүн шарт түзүүгө» багытталышы баса белгиленет.

Бул нормативдик жоболорго ылайык жогорку кесиптик билим берүүнүн башкы милдеттеринин бири «интеллектуалдык, маданий жана адеп–ахлактык өнүгүүдө инсандык керектөөлөрүн канааттандыруу» болуп саналат. Анын өнүгүшүнүн жетектөөчү тенденциясы сапатында анын максаттарын акырындап гумандаштыруу жарыяланат.

Инсанга багытталган окутуунун идеясы билим берүү саясатынын сабаттуулук педагогикасынан өнүгүү педагогикасына өтүүнү билдирет [133, 145 б.]. Предметтик билимдер окутуунун негизги максатынан окуучулардын инсандык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү каражаттарына айланат [121, 208 б.] [124, 337 б.]. Ушунун негизинде окуу дисциплинасынын мазмунунда олуттуу өзгөрүүлөр жүрөт, окуу программалары, окуу китептери жана окуу колдонмолору кайра каралат. Алдыңкы планга ар бир конкреттүү билим берүү чөйрөсүндө, анын ичинде ЖОЖдогу дене тарбия системасында билим берүүнүн гуманисттик багытын ишке ашыруу проблемасы чыгат [183].

Студент жаштар дене тарбиясын берүүнү гумандаштыруу физикалык сапаттарды, кыймыл билгичтигин калыптандыруу, спорттук чеберчиликти өркүндөтүүгө багыт алуудан дене тарбиялык билим берүү, дене тарбиясы менен машыгуунун активдүү сабактарында ички керектөөлөрүн калыптандыруу физикалык өркүндөтүүгө умтулуу милдеттерин чечүүгө өтүүнү карайт. Окуучу жаштарга дене тарбиясын берүү системасынын негизги милдети дене тарбиясы жана спортко туруктуу көз карашты калыптандыруу болуп саналат [142, 5–6-бб.].

А. Мамытов жаштардын дене тарбиясы жана спорт теориясы жөнүндөгү аң–сезимин, түшүнүктөрүн кайра баштоону ден соолуктун жана дене тарбия баалуулуктары, интеллектуалдуу, психологиялык жана моралдык баалуулуктары сыяктуу таанылгандай багытка бурууну зарыл деп эсептейт [115, 110 б.].

Бул көз карашты физикалык жактан өзүн–өзү өркүндөтүүгө керектөөнү калыптандыруу дене тарбия кыймылынын өзгөчө актуалдуу, түйүндүү проблемасы экендигин билдирет.

Чолпон–Атада 2011–жылы өткөрүлгөн эл аралык илимий–практикалык конференциянын материалдарында КРнын Билим берүү жана илим

министрлигинин «Дене тарбия жана спорт» боюнча агенттигинин адистери, окумуштуулар жана педагогдор иштеп чыккан дене тарбиянын үзгүлтүксүз билим берүүнүн концепциясы сунушталган. Анын негизине КРнын Конституциясы, КРнын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамын камтыган бир катар мыйзамдык жана нормативдик документтер салынган. Дене тарбиясы боюнча үзгүлтүксүз билим берүүнүн көп звенолуу системасын түзүүгө багытталган, ал адамды гармониялуу руханий жана физикалык өнүгүшүн, инсандык жөндөмүнүн бардык өбөлгөлөрү катары дене тарбиясынын мүмкүнчүлүктөрүн колдонууну карайт. Инсандын, түрдүү социалдык топтордун жана жалпы коомдун жеке керектөөлөрүн эске алуунун негизинде үзгүлтүксүз дене тарбиясын берүү башкы идея болуп саналат. Дене тарбиясын берүүнүн жаңы билим берүү парадигмасына ылайык дене тарбиясынын баалуулуктарын утилитардык колдонуудан ар бир адамдын жеке мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жана эсепке алууга өтүү жүрүшү керек [160, 225 б.].

Дене тарбиялык–иштиктүүлүк катары адамдын калыптанышы «клубдук» принцип боюнча түзүлсө, жаш машыгуучулардын кызыгууларын эске алуу менен уюштурулса, дене тарбиялык сабактардын практикасы адамды ушунчалык кызыктырса, жана ал дене тарбиялык көнүгүүлөрдү өмүр бою унутпай турган болсо гана ишке ашышы мүмкүн [130, 13–18-бб.].

ЖОЖдогу окуу–тарбия процесси дене тарбиясын өнүктүрүүгө жумшалса, тышкы дүйнөнү руханий тааныш–билүүчүлүк өздөштүрүү, дүйнөгө дене тарбиясы баалуулук (аксеологиялык) мамилеге жөндөмү менен, өзүн социалдык ишмердүүлүк жактан өзгөртүүгө жөндөмү менен адамдын жашоосунун универсалдуу ченеминин үч маанилүү билимин интеграциялайт.

ЖОЖдун социумунда студенттин дене тарбиясын кароого маданият таануучулук мамилени негиздеп, автор жалпы кесиптик жана дене тарбиясын интеграциялоону аныктайт. Мында дене тарбиясы билимге, билгичтик жана көндүмгө эмес, бул маданияттын элементтерин өздөштүрүүгө багытталган.

Ошентип, илимий–методикалык адабияттарды талдоо жана жалпылоо, көпчүлүк окумуштуулардын пикири боюнча, азыркы учурдагы дене тарбиясынын

стратегиялык максаты болуп дене тарбиясынын баалуулуктарын өз алдынча өздөштүрүүгө умтулган жана жөндөмдүү дене тарбиялык ишкер инсанды калыптандыруу чыгышы керек.

Азыркы учурда окумуштуулар жана педагогдор тарабынан айтылган дене тарбиясын гумандаштыруу зарылдыгы ылайыктуу нормативдик документтер менен бекемделген.

Толук кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын талаптарына ылайык студенттерге дене тарбиясын берип, «психофизикалык даярдык жана келечек кесиптик ишмердүүлүк үчүн өз ден соолугун сактоо жана бекемдөө үчүн өз дене тарбиясы, спорт жана туризмдин түрдүү каражаттарын максаттуу колдонууну инсандын дене тарбиясын жана жөндөмүн калыптандырууга жумшалышы керек» [151, 286 б.].

Бул максатка жетүүдө студенттерге дене тарбиясын берүүнүн өтө маанилүү милдеттери төмөнкүдөй маселелерди чечүү системасы аркылуу камсыздалат:

– дене тарбия баалуулуктарын чыгармачыл өздөштүрүү боюнча реалдуу спорттук практикага тартуу, аны инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө, ден соолугунун сакталышына жана чыңдалышына, жалпы физикалык жана психомотордук жөндөмүнүн өнүгүшүнө көмөктөшүү;

– философиялык, социалдык, табигый жана психологиялык–педагогикалык, тематикалык, дене тарбиясынын теориялык, методикалык жана уюштуруу негиздери менен тыгыз байланышкан билимдердин системалык тартипке салынган комплексине ээ болуу;

– ДТИ сабактарынын бардык уюштуруу методикалык формаларын аң–сезимдүү пайдалануу аркылуу ден соолуктун жогорку деңгээлин кармоого жана физикалык өркүндөтүүгө керектөөнү калыптандыруу;

– бош убактыны дене тарбия жана спорт каражаттарын колдонуу менен өз алдынча уюштуруу көндүмүн калыптандыруу;

– үй–бүлөлүк дене тарбиясынын жана тиричилик дене тарбиясынын негиздерине ээ болуу [53, 128 б.].

Студенттерге дене тарбиясын берүү боюнча окуу программасында белгиси менен ушундай эле мелдештердин алкагы сунушталган. Анда кесиптик жогорку билим берүүнүн социо-гуманитардык багыттуулугуна ылайык төмөнкү тарбиялык, билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана ден соолукту чыңдоо милдеттери каралган:

- инсандын өнүгүүсүндө дене тарбиясынын социалдык ролун түшүнүү жана анын кесиптик ишмердүүлүгүнө даярдануу;

- дене тарбиясынын жана СЖО илимий–биологиялык жана практикалык негиздерин билүү;

- дене тарбиясына мотивациялык–баалуулук менен мамиле кылуу, сергек жашоо стилине, өзүн физикалык өркүндөтүүгө жана өзүн–өзү тарбиялоого багытын, физикалык көнүгүүлөр жана спорт сабактарына керектөөсүн калыптандыруу;

- ден соолукту сактаган жана чыңдаган психикалык бакыбаттуулукту, психофизикалык жөндөмдү, инсандык сапаттарын жана касиеттерин өнүктүрүү жана өркүндөтүү, дене тарбиясында өзүн аныктоону камсыздаган практикалык билим жана көндүмдөрдүн системасына ээ болуу;

- студенттин келечек кесипке психофизикалык даярдыгын аныктаган жалпы жана кесиптик-прикладдык, физикалык даярдыкты камсыздоо;

- турмуштук жана кесиптик максатка жетүү үчүн ДТИ тү чыгармачыл колдонуу тажрыйбасына ээ болуу [175, 22 б.; 179, 18 б.].

Илимий–методикалык адабияттарды жана программалык–нормативдик документтерди анализдөө жана жалпылоо аларда айтылган студенттерге дене тарбиясын берүүнүн максат жана милдеттери келечек адистердин дене тарбиялуу ишкер инсанды калыптандырууга анын социогуманитардык багыттуулугун чагылдырат.

Окумуштуулардын жана педагогдордун пикири боюнча студенттерди ДТИкө даярдыгынын калыптануусу негизи окуу убактысында, ошондой эле, окуудан тышкаркы мезгилде дене тарбия көнүгүүлөрүн дайыма жасоо аркылуу өзү үчүн зарыл кыймыл режимине керектөөнү калыптандыруу болуп саналат [30,

21 б.; 44, 3–5-бб.; 65, 20 б.]. М.Я. Виленский инсандын дене тарбиясынын структурасында өзөк компонент мотивациялык болорун ырастайт. Керектөөнүн негизинде пайда болгон мотивдер инсандын багытын аныктап активдүүлүгүн көрсөтүүгө стимул берет жана канааттандырат [44, 3–5-бб.].

Дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүү чөйрөсүндө мотивациялык–баалуулук багыттуулукту калыптандыруу максатында педагогикалык таасир этүү механизмдери бир катар изилдөөлөрдө каралган [9, 21 б.; 25, 208 б.; 29, 18 б.; 42, 8–14-бб.; 95, 20 б.; 96, 24 б.; 172, 22 б.; 176, 44 б.; 177, 22 б.].

Эмоционалдык–баалуулук мамилеси чаржайыт калыптанбайт жана тукум куубайт. Ал инсан тараптан ишмердүүлүктүн өз процессинде өздөштүрүлөт, педагогикалык процессте демилгенин жана активдүүлүктүн жаралышы менен байланышкан билимдерди өздөштүрүү жана чыгармачыл тажрыйбаны топтоодо натыйжалуу өнүгөт [46, 39–42-бб.; 103, 40 б.].

Өзүн–өзү аныктоодо жана физикалык тарбияны өз алдынча жүргүзүүгө киришүүнү психологиялык–педагогикалык механизми болуп студенттердин инсандык таанып–билүү, максаттуу жана жүрүм–турум багыттарынын дал келбестигин, алардын турмуштук жана келечек профессионал ишмердүүлүгүн түзгөн мазмун менен проблеманын кырдаалы саналат [176, 44 б.].

Дене тарбия сабактарына студенттердин мотивациясын жогорулатууда артыкчылык берилген багыт болуп мазмунун унификациялоодон жана стандартташтыруудан качкан жана дене тарбиясынын ар бир түрү боюнча аймактык, улуттук, маданий–тарыхый салттарында, ар бир ЖОЖдун спорт комплекстеринин материалдык–техникалык жабдылышын эске алуу менен мүмкүн болгон көп сандагы альтернативдүү программаларын түзүү болуп саналат [104, 151 б.].

С.Ю. Алькова ДТИ чөйрөсүндө студенттин субъекттүү тажрыйбасын эске алуу менен дене тарбиясында дифференцияланган мамилени натыйжалуу ишке ашырууну көрсөткөн. А.Б. Андрищенко студенттерге ар биринин жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык формаларды тандоо эркиндигин тартуулоонун зарылдыгын белгилейт [9, 21 б.; 15, 50–54-бб.].

Буга байланыштуу бир катар авторлор дене тарбиясынын милдеттерин жана мазмунун жекелештирүү жана дифференциялоону ишке ашырууну сунуштайт, бул билим берүүнүн инсанга багытталган парадигмасынын негизги жоболоруна дал келет [9, 21 б.; 15, 50–54-бб.; 161, 19 б.].

Мында дифференциация деп студенттердин жеке физикалык сапаттарынын бөтөнчөлүгүн жана дене тарбиясынын спорттук керектөөлөрүн эске алып дене тарбиясын уюштуруу түшүнүлөт. Дене тарбиялык–спорттук кызыгуу боюнча тышкы дифференциация адистик топторду аныктоого шарт түзөт. Ички дифференциация студенттердин физикалык өркүндөшүнүн жеке багыттары боюнча ишке ашат, студенттик топторду физикалык жөндөмүнүн деңгээли боюнча бөлүүгө шарт түзөт [161, 19 б.].

Дене тарбия чөйрөсүндө баалуулук багыттарын табуу жана эске алуу жалпы маданий, кесиптик жана физикалык өнүгүүгө карай актуалдаштыруу, стимулдаштыруу жана өз алдынча көрсөтүү үчүн ички шарттарды түзүүгө өбөлгө түзөт [9, 21 б.].

Л.Б. Андрищенко тарабынан 17,1 % студенттер ден соолукту чыңдоо, 1,8% профессионалдык–прикладдык жана басымдуу көпчүлүгү 81,1% спорттук багыт боюнча окуу программасында машыгууну каалашат. Автор спорттун айрым түрлөрүн жана азыркы кыймылдуу системаларды терең өздөштүрүүгө багытталган спорттук–багыттуу программа тынымсыз сабактарга туруктуу керектөөнү камсыздоого шарт түзөт. Алар тарабынан негизги бөлүмдүн «Дене тарбия» предмети боюнча проблемалык–модулдук спортко багытталган окутуу технологиясынын натыйжалуулугу иштелип чыкты жана эксперименталдык жактан негизделди. Бул форма окуу процессин функциялык–структуралык деталдаштырууну болжолдойт, анда модуль системалуу мамиленин принцибинин бири катары көрүнөт. Окуу процессин программалык камсыздоо системасында модулдук билим берүү технологиясында окутуунун мазмун, форма, метод жана каражаттарынын модулдук негизинде педагогикалык шарттардын биримдиги катары сунушталат [15, 50–54-бб.].

Сабак учурунда мотивдешкен баалуу жана жагымдуу психологиялык шартты түзүүгө студенттердин окуу жана бош убакыттарында студенттердин кызыгууларын жана каалоосун эсепке алуу, спорттук адистешүү боюнча сабактарды уюштуруу көмөк көрсөтөт [172, 22 б.]. Муну менен катар бул милдетти чечүү мындай шарттарды турмушка ашырат:

- окутуучу менен студенттин көңүл коюп жана жагымдуу өз ара мамилелешүү принциптери;

- студенттердин лидерлик жана спорттук амбицияларынын (мелдештер, судьялык, окуудан тышкаркы иш–чараларды уюштуруу ж.б.) ишке ашыруу;

- студент тарабынан өз дене тарбиясынын «образын» түзүү – спорттун сүйгөн түрү, азыркы учурдагы сабактардын формасы (спорттук, ден соолукту сактоочу ж.б.), келечек кесиптик жана үй–бүлөлүк жашоосунда физикалык активдүүлүктүн образын элестетүү;

- азыркы келечекке жана перспективдүү келечекке студенттерди даярдык деңгээлине калыптандырууга максаттуу багыт берүү;

- сабактарда активдүү жумушту ийгиликти мактоо, колдоо, сыйлоо кырдаалдарын түзүү менен колдоо;

- өз курагы үчүн идеалдуу көрсөткүчтөр менен жеке көрсөткүчтөрүн салыштыруу, айрым функционалдуу оорулар менен ооруп калуу коркунучуна көңүл буруу.

Дене тарбиясы чөйрөсүндө студенттердин социалдык, профессионалдык жана инсандык маанилүү мотивдерди өнүктүрүү үчүн С.Ю. Алькова төмөнкү каражаттарды колдонуу менен сабак өтүүнүн уюштуруучулук методикалык усулдарын сунуштайт:

- билимдер (дене тарбиясынын жана кесиптик маданияттын баалуулуктарын актуалдаштыруу);

- ишмердүүлүк (баалоо жана жыйынтык менен бекемдөө);

- дене тарбиялык–спорттук керектөөлөрдү турмушка ашыруунун шарттарын камсыздоо;

– ишмердүүлүктү коррекциялоодо дифференцияланган жана жеке мамилелер;

– билим берүү процессинин субъектилеринин ортосундагы ишеним жана кызматташуу;

– сабактардын оң эмоционалдык фонун түзүү, инсандын аракетин коллектив тарабынан колдоо;

– инсандык кызыгууларды турмушка ашыруу үчүн шарт түзүү, ДТИтү эркин тандоо;

– эрктик аракетин көрүнүшү үчүн кырдаал түзүү [9, 21 б.].

Рефлексияга карата инсандын жөндөмүнүн негизинде жаткан өзүн–өзү аңдап билүүнүн ыкчам өнүгүшү студенттик куракка дал келет [155, 21 б.].

Бир катар эмгектерде студенттердин ДТИкө даярдыгынын көрүнүшүндө жана калыптанышында рефлексия процесстеринин олуттуу мааниси жөнүндө айтылат.

ДТИтө студенттердин өз алдынчалыгын калыптандырууга жана жогорулатууга шарт түзгөн негизги факторлордун бири алардын өзүн–өзү таануусунун жогорку деңгээли саналат [2, 26 б.].

Дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүүгө даярдыктын калыптанышынын натыйжалуулугу төмөнкү факторлорго көз каранды экендиги эксперименталдык жактан такталган:

– үйрөтүлүп жаткандарды өз жетишкендиктерин жана кемчиликтерин дайыма анализдөөгө шарт түзгөн окутуунун рефлексивдүү чөйрөсүн түзүү;

– инсандык бөтөнчөлүктөрдү жана установкаларды таанып–билүү [169, 327 б.].

Өз таанып–билүүсүнүн деңгээлин жогорулатуу студенттерге өз физикалык өнүгүүсүн жана даярдыгын адекваттуу баалоого, дене тарбиясы жана спорт чөйрөсүндө өз ишмердүүлүгүн контролдоого мүмкүндүк берет [9, 21 б.].

Рефлексияга жөндөмдүү, өз алдынча ДТИкө даярдыктын компоненти катарында калыптандыруу төмөнкүлөрдүн болушун: дене тарбия чөйрөсүндөгү билим, дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүү мотиви, багыттуулукту тандоодо

ынаным, өзү менен иштөөнүн каражаттары жана методдору, эмоционалдык–эргтик сапаттардын жогорку деңгээли, ошондой эле, өз алдынча таасир этүүнүн жана өзүн–өзү башкаруунун бардык ыктарын практикада колдонуу талап кылынат [172, 22 б.].

Студенттерге рефлексияга жөндөмдү өнүктүрүү үчүн өзүн таанып–билүүнүн метод жана ыкмаларын үйрөнүүгө шарт түзүү сунушталат: өзүн–өзү контролдоо, өзүн–өзү талдоо, өз физикалык абалын баалоо, өзүн программалоо методдоруна максат коюуга, милдеттүүлүгүн сезүүгө жеке эрежелер жана программалар, өзүнө таасир этүүнүн методдоруна – өзүн ынандыруу, өзүн–өзү кармоого, өзүн–өзү сыйлоого, өзүнө буйрууга, өзүн–өзү сыңдоого [30, 21 б.; 44, 3–5-бб.; 65, 20 б.]. Күндөлүккө, контролдоо күндөлүгүнө өзүн–өзү контролдоо дептерине белгилөө, пайдалуу дептерге, байкоо жүргүзүү катмарларына медициналык кароонун маалыматтары дене тарбия сабактарынан көлөмү, жыйынтыктары, көнүгүү жана ден соолукту чыңдоо программаларын иштеп чыгуу, жеке инсандык өзүн өнүктүрүү схемаларын, өзүнө–өзү мүнөздөмө берүү, бири–бирине мүнөздөмө берүү [67, 189 б.; 90, 135 б.; 144, 317 б.; 155, 21 б.] сунушталат.

Студенттердин ДТКкө даярдыгын калыптандырууга багытталган теориялык даярдыкты уюштурууда төмөнкүлөр эске алынууга тийиш:

- лекциялык курсту окууда студенттердин кызыгуу чөйрөсүн эске алуу;
- практикалык сабактарга теориялык–методикалык маектерди (мини–лекцияларды) кошуу, ал көбүнчө студенттин жеке дене тарбиясына конкреттүү тематика боюнча арналышы керек;
- сабактарда алардын аткарылышына чыгармачыл мамилени талап кылган тапшырмаларды аткаруу (спорттук оюндардын техникасын талдоо, ритмикалык гимнастикада композиция түзүү, атайын көнүгүүлөрдү тандоо ж.б.);
- жеке иштин методу катары студенттердин инсандык колдонмо багытындагы контролдук иштерди аткаруусун колдонуу [172, 22 б.].

Дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүүгө даярдыктын ишмердүүлүгү өз мазмунуна төмөнкүдөй билгичтиктерди камтыйт: максат коюу, өзүн адекваттуу

баалоо, өзүнө таасир этүү, өзүн башкара билүү, өзүн контролдой жана стимулдай алуу [172, 22 б.]. Окуучулардын дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүү чөйрөсүндө натыйжалуулукту калыптандыруу өз алдынча сабактарды өткөрүү боюнча жеке тажрыйбасы болушуна көз каранды болору эксперименталдык жактан тастыкталган [170, 21 б.].

Биздин өлкөбүздө жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн дене тарбиясы боюнча базистик программа Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги тарабынын түзүлүп, анда ЖОЖдордун дене тарбия кафедраларынын иштеринин мазмуну жана аларды уюштуруу боюнча көрсөтмөлөр берилген [179, 28 б.].

Нормативдик документтерге ылайык студенттердин дене тарбиясына жалпы жетекчиликти ЖОЖдун ректору жүргүзөт. Студенттердин дене тарбиясы боюнча окуу процессин окуу планы жана окуу программасы боюнча өткөрүү ЖОЖдун дене тарбиясы кафедрасына жүктөлгөн. Массалык ден соолукту сактоочу, дене тарбиялык жана башка иштер, спорттук клуб, дене тарбия кафедрасы жана ЖОЖдун башка уюмдары менен бирге жүргүзүлөт. Студенттерди медициналык текшерүү жана алардын ден соолугуна байкоо жүргүзүү окуу жылы бою студенттик поликлиника же ЖОЖдун дарылоо пункту тарабынан жүргүзүлөт [53, 128 б.].

Студенттердин дене тарбиясынын калыптанышынын ийгилигин камсыздоодогу маанилүү жана зарыл шарт жана фактор болуп окутуучунун педагогикалык чеберчилиги эсептелет. Өткөрүлгөн сурамжылоонун анализи гностикалык жана конструктивдүү, профессионалдык билгичтиктер көпчүлүк окутуучуларда өркүндөтүүнү талап кылат, ал эми коммуникативдүү жана уюштуруу билгичтиктери жетиштүү өнүккөн. Бардык окутуучуларда даярдыкты калыптандырууда конкреттүү ориентирлердин жоктугу белгиленет [172, 22 б.].

Муну менен катар дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүүнү актуалдаштырууда педагог менен студенттин өз ара мамилесинин чечүүчү механизми катары көрүлөт. Өз алдынча ДТИкө даярдыкты калыптандыруу милдеттерин чечүүнүн зарыл шарты болуп студенттерди ишмердүүлүктүн

объекттик позициясына коюу саналары белгилүү. Инсандык–багытталган мамиленин тутумунун бири катары диалогдуулук чыгат, мында педагог жана студент инсан студенттин дене тарбиясын калыптандыруу милдеттерин чечет [15, 47–54-бб.; 134, 11–15-бб.].

Студент жаштардын ДТЖкө даярдыгын калыптандыруу проблемасы адистер тарабынан бул куракка жана анын ишмердүүлүгүн уюштуруунун шарттарына тиешелүү өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен каралат [9, 21 б.; 30, 21 б.; 45, 156 б.].

ЖОЖдун студенттери булар – салыштырмалуу жогорку өнүккөн көбүнчө жогорку интеллектуалдуу потенциалга ээ болгон адамдар. Социалдык көз караштан алганда студенттик мезгил коомдогу өз ордун табуу мезгили деп аталат. ЖОЖдогу профессионалдык өз ордун табуу менен катар физикалык өзүн–өзү өркүндөтүүгө багыт инсандын ылдам социалдашуусун түзгөн элементтин бири болуп саналат [36, 209 б.; 42, 8–14-бб.; 58, 110 б.; 105, 120 б.].

Студенттик жылдарда организмдин курактык калыптанышы аяктайт, булчуң кыймылдарынын таасири астында системанын жана функциялардын өркүндөшү улантылат. 17–25 жашка физикалык күчтөрдүн гүлдөшү, көз караштын, ой жүгүртүүнүн, эс–тутумдун жогору калыптанышы мүнөздүү. Көпчүлүк учурда студенттер өз билимин, жөндөмүн керектөөлөрүн жана кызыгууларын, жалпысынан өз инсандыгын реалдуу баалашат. Бирок ошол эле учурда инсандык айрым сапаттарын жана өз жүрүм–турумун баалоо көбүнесе карама–каршылыктуу, реалдуу эмес. Көбүнчө алар өз талаптарын, өз пикирлердин кескин идеалдуу жана реалдуу «мендин» дал келбеши, ички өзүнө ишенбөөчүлүктү өз жөндөмүнө жана кылык–жоруктарына сын мамиленин жоктугун жаратат. Бул курак интеллектуалдык, физикалык, психикалык мүмкүнчүлүктөр менен турмуштук тажрыйбанын жетишсиздиги, өз окуусун, ишин, бош убактысын өз алдынча өткөрүүнү уюштура албагандыгы карама–каршылыкты түзөт. Өзгөчө биринчи курста окугандар көп кыйынчылыкка дуушар болот. ЖОЖдо окутуунун жаңы формаларына жана методдоруна адаптациялоо жүрүп жаткандардын психикасынын бир топ кайра курулушуна, кээде алардын

ден соолугунун начарлашына алып келет [45, 156 б.; 175, 22 б.].

Б.Э. Дуйшоев тарабынан студенттик жылдарда негизделген багыттар убакыт өткөндөн кийин турукташуу тенденциясын бере тургандыгы жөнүндө жобо негизделген [64, 22 б.]. Буга байланыштуу ЖОЖдо калыптанган дене тарбиясын өз алдынча жүргүзүүгө даярдык окуудан кийинки жылдарда студенттерде көпкө сакталат.

Азыркы учурда мындай кырдаал түзүлдү, туура аныкталган максаттарды, милдеттерди чечүү жана ага адекваттуу мазмунду өздөштүрүү мурдагыдай эле төмөн практикалык натыйжалуулук менен мүнөздөлөт, бул анын процессуалдык камсыздоонун кемчиликтери менен байланышкан. Бул каражаттарды, методдорду жана окутуу формаларын, сабак түрлөрүн рационалдуу эмес тандоодон көрүнөт. Иштин абалы зарыл окуу китептери жана окуу колдонмолорунун жоктугу, дене тарбиясы сабактарында кыймылдуу активдүүлүктү жогорулатууга салттуу багыт алышында, адамдын кыймыл көндүмүн жана физикалык сапаттарын калыптандыруу багытталгандыгынан ого бетер татаалдайт.

«Дене тарбиясы» дисциплинасынан аттестациялоодо көңүл студенттердин физикалык даярдыгын баалоого, теориялык жана методикалык билимдерди баалоого, методикалык билгичтикке жана көндүмгө ээ болуу сапатына аз көңүл бурулат, бул алардын мындай билимге жана билгичтикке ээ болушун стимулдаштырбайт.

Натыйжада дене тарбиясын берүү процесси адеп–ахлахтык жана ошол эле убакта предметтик–мазмундук маанисин жоготот [45, 156 б.; 103, 40 б.].

ЖОЖдун студенттерине дене тарбиясын берүү окуу программасында кыймылдык активдүүлүктү студенттердин өз алдынча иштеринин эсебинен көлөмүн көбөйтүү зарылдыгы көрсөтүлөт [178, 22 б.].

Өз алдынча иштерди натыйжалуу педагогикалык башкаруу (анын уюштурулушуна инсандык мамиле кылуу шартында) өз алдынчалыкты инсандын мүнөзү жана ал аткарган ишмердүүлүктүн сапаттык мүнөздөмөсү катары калыптандыруунун бир жолун түзөт [20, 210 б.; 35, 63 б.; 78, 314 б.; 138, 240 б.; 145, 22 б.].

Инсандык сапат катары ал топтун жана жеке кысымдарга көз каранды болбой объективдүү өзгөргөн шарттарга ылайык программаны түзүү жана ишке ашырууда турат [137, 145 б.].

Өз алдынча иштер шартында студенттер ишке ашырган ДТИ өз алдынча дене тарбиясы мүнөзүнө ээ болот. Ал жактан өзүн–өзү аныктоонун мотивдешкен, жекелешкен жана өзүн–өзү жөнгө салуу, өзүн өнүктүрүүнүн, өзүн–өзү өркүндөтүүнүн жана актуалдаштыруунун процесси өз жөндөмүнүн жыйынтыгында адам тарабынан сезүү, аны окуу таанып–билүү ишмердүүлүгүндө ой жүгүртүүдө, пикирлешүүдө дене тарбия тажрыйбасына ээ болууда активдүү жана адекваттуу көрсөтүү.

Ылайыктуу адабияттардын анализи «өз алдынча иш түшүнүгү көптөн бери бекем педагогикалык категория алса да, мааниге ээ болбогондугун көрсөттү [56, 17 б.; 69, 63 б.; 102, 64 б.; 138, 240 б.; 145, 22 б.].

Айрым авторлор үчүн өз алдынча иш окутуу процессин уюштуруунун формасы жана методу, кийинкилер үчүн өз алдынча иштердин маңызы, өз алдынча аткаруу үчүн арналган атайын тапшырмалардан турат, үчүнчүлөр үчүн өз алдынча иштер окутуу процессинде спорттук педагогдун түздөн–түз катышуусуз өткөн окуучулардын ишмердүүлүгү.

Өзгөчө толук жана өз алдынча иштин маңызын так чагылдырган аныктама П.П. Есипов тарабынан айтылат: «Окутуу процессине киргизилген өз алдынча иш бул – мугалимдин түздөн–түз катышуусуз, бирок анын тапшырмасы боюнча жана буга атайын арналган убакытта аткарылган иш; мында окуучулар аң–сезимдүү түрдө коюлган максатка жетишүүгө аракеттенишет, аракет кылышат, өз акыл–эс жана физикалык иш–аракеттин жыйынтыгын тигил же бул түрдө чагылдырат» [69, 63 б.].

Өз алдынча иш окутуучу менен окуучулардын иш–аракетинин бүтүн системасын түзөт. Анын белгилеринин жыйындысы ички жана тышкы жактардын диалектилик биримдигин чагылдырат, алар реалдуу окуу процессинде фактылык жактан бөлүнбөйт. Тапшырманын мазмуну жана окутуучунун көрсөтмөсү, окутуунун колдонгон каражаттары жана аларды уюштуруу (тышкы белгилер)

окуучулардын ишмердүүлүгүнүн мотивин, алардын эрктик жана акыл–эс аракеттерин, практикалык иш–аракетин, окуучулардын өз алдынчалыгын (ички белгилер) аныктайт. Экинчи жагынан өз алдынча ишмердүүлүк өзүнүн бай көрүнүшүндө (берилген максатка дал келүүсү, аткаруу ыгынын адекваттуулугу, кыйынчылыктар, чыгармачылык) педагогду контролго, коррекцияга, консультацияга, кошумча инструкцияларга, жана башка атайын иш–аракеттерге чакырат.

Өз алдынча иштин олуттуу белгиси ага окутуучунун катышуусу экенин белгилей кетүү зарыл. Буга катышуунун чени чектелген жана спецификалуу: ал керектүү шартты түзөт, окуучулардын ишмердүүлүгүн тапшырмага жана инструкцияга ылайык уюштурат жана багыттайт, аны психологиялык жактан колдоо уюштурат: оң мотивдерди стимулдаштырат, өз алдынчалыкты жана чыгармачылыкты ойготот.

Өз алдынча ишти башкаруу окутуучунун пландаштыруу, уюштуруу, студенттердин окуу иш–аракетин стимулдаштыруу жана контролдоо ишин камтыйт, инсандын өнүгүшү үчүн шарт түзөт [145, 22 б.].

Авторлордун бир катары өз алдынча ишти өз алдынчалыкты инсандын сапаты катары калыптандырууга шарт түзгөн окуу–таанытуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формасын активдештирүү каражаты катары карайт [135, 54–55-бб; 116, 22 б.].

Өз алдынча иштин тышкы формасы окуу тапшырмасы, ички мазмуну болуп таанытып–билдирүүчү тапшырма эсептелет. Мындан ал төмөнкү жыйынтыкка келет: «Окутуу процессинде өз алдынча иш уюштуруунун жана башкаруунун спецификасы катары кызмат кылат, илимий таанып–билүүнүн предметин жана методун камтууга тийиш» [135, 54–55-бб.].

Бул аныктаманы эсепке алуу менен автор өз алдынча ишти уюштурууда жетектөөчү ролду окуу тапшырмаларын коюуга ыйгарат, себеби өз алдынча иштин мазмунун түзүү процессинде, алардын типтерин жана түрлөрүн иштеп чыгууда окуу тапшырмасы окуу материалдык логикалык жана психологиялык уюштуруунун каражаты катары чыгат. Студенттерге өз алдынча иш үчүн

сунушталган тапшырмалардын ичинде проблемалык кырдаал болууга тийиш, аны чечүү алардан ишмердүүлүктүн түрлөрүн таанып–билүүнү, окуу–практикалык жана окуу–илимий ишке ашырууну талап кылат.

Өз алдынча иштин маңызына карата ушундай эле көз карашты Ю.Т. Резникова карманат [145, 22 б.]. Ал өз алдынча иш катары студенттердин өнүгүүсүн камсыз кылган окуу–таанытуу тапшырмаларын чечүү маңызы болгон окутуучулардын инструкция аркылуу башкаруусу менен өткөрүлгөн студенттин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формасын түшүнөт. Чыгармачыл тапшырмаларды чечүү процессинде гана студент окуу ишмердүүлүгүнүн субъекти болуп калат. Студент менен окутуучунун предметти өздөштүрүүгө карата тең укуктуу жана субъект–субъекттүү мамилеси катары мүнөздөлөт. Студенттин ролу бул учурда даяр билимди өздөштүрүүдө эмес, өндүрүмдүү процесстер менен байланыштуу. Ошондуктан өз алдынча иш студент үчүн чыгармачыл тапшырманы чечүү болуш керек. Бул аныктамадан белгилүү болгондой, автор өз алдынча иштин негизги максатын студенттин инсандык сапатынан, баарынан мурда анын өз алдынчалыгын өнүктүрүүдөн көрөт.

Өз алдынча ишти башкаруу каражаты катары:

- окуу–методикалык колдонмолор, эскертме–сунуштамалар, технологиялык карталар ж.б.;
- график–пландар, тармактык пландар, өз алдынча иштин жүгүртмөсү;
- өз алдынча ишти мөөнөткө багытталган пландаштыруу, ага окуу материалын, окуу тапшырмаларын, окуу мезгилине карата студенттик ишмердүүлүгүнүн комплекстүү планы;
- башкаруунун каражаты катары контроль;
- окуу–таанып билүү тапшырмаларын чечүү түрдүү проблемалык кырдаалды анализдөө боюнча тапшырмалар системасы [145, 22 б.].

Студенттердин өз алдынчалыгын калыптандыруунун эки жолу сунушталат:

- методикалык сунуштамалардын жардамы менен окуу жана окуудан тышкаркы сабактардын системасында өз алдынча иштерди уюштуруу;

– практикалык сабактарда улам татаалдашкан тапшырмалардын комплексин колдонуу [190, 44 б.].

В.П. Тихонова окуу убактысынын 10–15 % ын техникалык ыкмаларды өркүндөтүү, физикалык сапаттарды өнүктүрүү үчүн сабактын бөлүгүн өтүү үчүн билгичтик жана көндүмдөргө ээ болууга; көнүгүүлөр комплексин (чабал студентти күчтүү студенттин машыктыруусу ж.б.) жумшоону сунуштайт [172, 22 б.].

Окуудан тышкаркы сабактар окуу күнү режиминде дене тарбия көнүгүүлөрдү жана рекреациялык иш–чараларды аткаруу формасында өткөрүү сунушталат; спорт клубдарында, секцияларда, кызыгуулары бирге топтордо (ден соолук топтору, чуркоону сүйүүчүлөр клубу, туристтик клуб ж.б.); дене тарбиясы менен өз алдынча сабак өткөрүү (жеке план же окутуучунун тапшырмасы боюнча), спорт жана туризм; массалык ден соолукту сактоону жана дене тарбиялык спорттук иш–чаралар; сунушталган адабияттарды үйрөнүү; сабактарда чыгып сүйлөө үчүн доклад даярдоо; реферат жазуу [40, 110 б.; 135, 54–55-бб.].

Бирок жалпысынан жогоруда келтирилген сунуштамаларга карабастан, өз алдынча иш педагогикалык практикада сейрек колдонулат. Дене тарбия жана спорт маселесин өз алдынча үйрөтүүнү уюштурууда керектүү методикалык жетекчилик боло алат. Студенттердин дене тарбия системасына аны киргизүү окуу программасында өз алдынча иштердин так көрсөтмөлөрү, контролдоо формалары, окуу колдонмолорунун жетишсиздигинен кармалып турат.

ДТКө даярдыкты калыптандыруу проблемасын изилдеген көпчүлүк авторлор бул милдетти натыйжалуу чечүүнү камсыздаган **педагогикалык шарттардын** өзүнчө каралышына көңүл бурушкан.

Жетектөөчү шарт катары дене тарбиясын гумандаштыруу [161, 19 б.], дене тарбиясын студенттердин жеке кызыкчылыктары менен айкалыштыруу [180, 306 б.], студенттердин дене тарбиясына багытталышын социалдык жана профессионалдык маанилүү баалуулук жана инсандык жактан өзүн–өзү аныктоонун ыгы [40, 110 б.], билим берүү процессинин инсандын дене

тарбиясынын калыптандырууга, студенттердин физикалык өзүн-өзү тарбиялоосуна багыттоо [176, 22 б.], сабак жыйынтыгын абсолюттук көрсөткүч боюнча эмес, жыйынтыктардын жылышы менен баалоо [180, 306 б.] каралат.

Сабактарда психологиялык ыңгайлуулук ар бир студенттин, окутуучунун ак ниет көңүл буруусу аркылуу педагогикалык кызматташуу атмосферасын түзүү [171, 22 б.], биргелешкен өнүмдүү ишмердүүлүктүн мүмкүнчүлүктөрүн ырааттуу пайдалануу, студенттердин дене тарбиясын этаптуу өздөштүрүүдө психологиялык колдоо көрсөтүүгө көңүл бурулат [9, 21 б.].

Бул тапшырманы чечүүдө спорттук клубдардын, секция, ийримдердин тажрыйбасын колдонууга болот; аларда ыңгайлуу атмосферасы, коллективдик колдоосу, субъект–субъект мамилесинин деңгээлинде окутуучу менен окуучунун эркин диалогу өкүм сүрөт.

Дене тарбиясында инсандын өзүн-өзү аныктоо процессинин студенттин субъекттүү позициясын активдештирүүгө изилдөөчүлөр чоң маани беришет, ДТИнүн көп түрлөрүө активдүү киришүүгө, демилгелүүлүктүн көрүнүштөрүнө чоң маани берилет [49, 23 б.; 176, 44 б.].

Инсандын дене тарбиясын калыптандырууга комплекстүү мамиленин зарылдыгы жөнүндө айтылат, бул билим, билгичтик, көндүм, ишеним, баалуулук багыттарын калыптандыруу, дене тарбиясынын каражаттарын жана формаларынын өз ара байланышынын жана улап–толуктоо биримдигинин [49, 23 б.], окуу программасынын теориялык, методикалык жана практикалык бөлүмдөрүнүн интеграциясында [172, 22 б.], өз алдынча иштин процессинде ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн өз ара байланышында.

Студенттин субъекттик ишмердүүлүгүн практикалык башкарууда билимдерди оперативдүү турмушка ашыруу үчүн шарт түзүү зарылдыгы белгиленет [9, 21 б.].

Болочок мугалимди дене тарбиясына кесиптик багыттоо зарылдыгы белгиленет, бул дене тарбиясынын, инсандын социалдык сапаттарын психофизикалык сапаттарын жана окуучулардын СЖО уюштуруу жөндөмүн, аларды ДТКө мазмундуу жана активдүү эс алууга көндүрүүнү камсыздайт [49, 23 б.].

ДТИкө керектөөнү калыптандыруу тапшырмаларын чечүүдө дене тарбиясы процессин жекелештирүү жана дифференцирлөө студенттердин кызыгуусуна жана жөндөмүнө жараша [145, 22 б.; 161, 19 б.; 172, 22 б.], окутуунун жеке темпине [170, 21 б.], ДТИтө субъективдүү тажрыйбадан [9, 21- б.], физикалык көнүгүүлөрдүн же спорттун түрүн тандоо эркиндигин аларга берилген укуктар [134, 11–15-бб.; 172, 22 б.], ДТИтүн максаттары, студенттер алардын кызыгууларын мүмкүнчүлүктөрүн жана каалоолорун чагылдырган түрлөрүнө тартуу, оң эмоцияларды калыптандыруу жана акырында бул ишмердүүлүккө эмоционалдык–баалуулук мамилени калыптандырат.

Канаттандыруу сезимин калыптандыруу үчүн ДТИтө ийгиликке жетишүү кырдаалын так түзүүгө сунуштамалар берилет [172, 22 б.], физикалык өркүндөтүүнүн инсанга маанилүү жыйынтыктарга жетүүгө шарт түзүү, дене тарбиясын этаптуу өздөштүрүүдө студенттерге психологиялык колдоону ишке ашыруу [9, 21 б.], окутуу–таанытуучу ишмердүүлүктү уюштурууда өнүмдүү модулдук окутууну колдонуу сунушталат [169, 327 б.], түшүнүүгө так жана жеткиликтүү проблема түрүндө проблемалык окутуу [190, 44 б.]. Мында тапшырмалар студенттердин ишке даярдыгына: билимдерге, дисциплинаны үйрөнүү кызыгуусуна, өз алдынчалык деңгээлине, психологиялык өзгөчөлүгүнө ылайык келиши керектиги айтылат. Талдоонун, баалоонун билгичтигин калыптандыруу өз резервин жана өз организминин потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн таанып–билүүнүн студенттерге өзүн–өзү таанып–билүүсүндө жана ДТИтө өзүн аныктоосуна дифференциялуу жана жеке жардамды көрсөтүү [9, 21 б.] [171, 22 б.] жөнүндө айтылат.

ДТИтө даярдыкты калыптандыруу акыл–эс иш–аракетинин жана түшүнүктөрүн этаптуу калыптандыруу теориясынын негизинде жүргүзүү сунушталат. Буга байланыштуу ДТИкө субъективдүү мамилесин эске алуу менен студенттерди физикалык өркүндөтүүнүн мындан аркы багытын аныктоо этаптары бөлүнүп турат [9, 21 б.]; калыптандыруучу ДТИтүн конкреттүү нормативдүү үлгү катары мүнөздөмөсүн пландаштыруу; багыттоо ишмердүүлүгүнүн

программаларын иштеп чыгуу; ДТИтү регламенттүү процесстин ар бир этабында зарыл мүнөздөмөлөрдү калыптандыруу; ишмердүүлүктү калыптандыруунун жүрүшүндө контролдоо жана аны коррекциялоо [170, 21 б.].

Өз алдынча иш башкарылуучу мүнөзгө эгедер болуу, методикалык колдонмо, инструкция, көрсөтмөлөрдүн системасы аркылуу [145, 22 б.], өз алдынча аткарылган иштин сапаты окутуучу тарабынан контролдоношу керек [190, 44 б.].

Окутуу процессинде студенттердин активдүү таасир этүүнүн билим берүүчү, окутуучу машыктыруучу жана окуудан тышкаркы дене тарбиялык–спорттук сабактардын активдүү таасиринин социалдык чөйрөсүнө чөмүлтүү үчүн шарттар түзүлүшү керек [143, 78 б.; 178, 22 б.].

“Дене тарбиясы” дисциплинасынан билим берүүнүн базалык бардык баскычтарында окутуунун педагогикалык чеберчилигине маанилүү роль ойгарылат [134, 11–15-бб.; [170, 22 б.].

Жалпысынан авторлор тарабынан бөлүнүп көрсөтүлгөн шарттар окутуучулардын ишмердүүлүгүнө ДТИкө студенттердин даярдыгын калыптандырууга багытталган ориентир болуп саналат, билим берүү процессин уюштуруунун өзгөчөлүгүн аныктайт.

Студенттердин ДТИкө даярдыгын калыптандырууга багытталган билим берүү процессин уюштуруунун өзгөчөлүгү аныктайт, ал окутуучунун ишмердүүлүгүндө багыт болуп саналат. Бул шарттардын көпчүлүгүн студенттердин дене тарбиясын калыптандыруунун максаттык, мазмундук жана процессуалдык камсыздоого карата мамиленин алкагында турмушка ашыруу сунушталат.

Буга байланыштуу В.К. Бальсевич минтип жазат: «ДТИкө даяр инсанды калыптандыруу дене тарбиянын салтка айланган системасынын алкагында мүмкүн эмес, себеби өкүм сүргөн форма жана мазмун жаңы инсанга ылайыктуу методдор жөнүндөгү түшүнүктөргө карама–каршы келет. Анда азыркы социалдык–психологиялык окууга эркин инсан, дене тарбия көнүгүүлөрүн,

алардын формасын, жеке жөндөмдөрү, инсандык таланттары керектөөлөрү жана кызыгуулары физикалык өнүгүү жана даярдык деңгээлине карата өзүнө ылайык жыйынтыктар эске алынбайт» [26, 22–26-бб.].

Биринчи глава боюнча корутунду

Студенттердин ДТКө даярдыгын калыптандыруу проблемасы боюнча психологиялык жана педагогикалык адабияттарды анализдөө жана жалпылоо менен төмөнкү жыйынтыктарды көрсөттү:

Студенттердин басымдуу бөлүгү (68 % дан 84% га чейин) окумуштуу жана адистердин сунуштамасына карабастан, дене тарбиясы жана спорт менен өз алдынча машыгышпайт, бул алардын ден соолугунун начарлашынын себептеринин бири. ДТК даярдыктын төмөнкү көрсөткүчү дене тарбия жана спорт чөйрөсүндө студенттердин өз физикалык өркүндөөсүн таанып–билүүсүн, таасир этүүнүн жана өзүн–өзү башкаруунун билгичтиктери жана көндүмдөрү менен начар куралдангандыгында. Студенттердин инсандыгынын аларды физикалык көнүгүүлөр менен өз алдынча машыгууга багыттаган мотивациялык чөйрөсү начар өнүккөн. Дене тарбиясы боюнча негизги мотивдердин бири болуп милдеттүүлүк мотиви (экзамендик баа алуу) чыгат. Муну менен катар көпчүлүк студенттер (84 % га чейин) анын баалуулуктарын ыйгарып алуу үчүн дене тарбиясынын инсандык маанисин түшүнүшөт жана аңдап билишет.

Калыптанган кырдаалда студент–педагогдордун ДТКө карата мотивин калыптандырган дене тарбиясынын биринчи кезектеги милдети болот. ДТКө көрүнгөн психологиялык, педагогикалык механизми болуп студенттердин инсандык таанып–билүүчүлүк максаттуу жүрүм–турумдук установкаларды, алардын турмуштук жана келечек кесиптик ишмердүүлүгүнүн мазмунунда объективдүү кезиккен карама–каршылыктарды чагылдырган проблемалык кырдаал эсептелет. ДТКө студенттердин мотивациясын жогорулатууга артыкчылык берилген багыт болуп алардын кызыгуулары жана жөндөмдөрүнө ылайык анын түрлөрүн тандоо эркиндигин сунуштоо болуп саналат. Бул азыркы

билим берүүнүн инсанга багытталган парадигмалык негизги жоболоруна дал келет.

ДТКө даярдыкты калыптандыруу процессинде рефлексиялык процесстердин олуттуу мааниси белгиленет, анын жардамы менен инсан өзү үчүн физикалык өнүгүшүн жана өркүндөшүнүн өзүн жана өз аракетин контролдойт, талдайт жана баамдайт. Рефлексияга жөндөмдү өнүктүрүү үчүн студенттердин өзүн таанып-билүүчүлүк программалоонун жана таасир этүүнүн метод жана ыкмаларына үйрөтүү үчүн шарт түзүү сунушталат.

ДТКө даярдыкты калыптандыруунун зарыл шарты болуп студенттик ишмердүүлүктүн позициясына коюу болуп саналат, мында студент менен бирге дене тарбиясын өзү калыптандыруу милдетин чечет. Бул тапшырманы ийгиликтүү чечүүнү камсыз кыла турган маанилүү жана зарыл шарт жана фактор болуп окутуучулардын педагогикалык чеберчилиги саналат. Ошону менен бирге алардын бул тапшырмаларды чечүүдө кесиптик даярдыгынын деңгээлинин төмөн экени белгиленет.

Студент жаштарды ДТКө даярдыгын калыптандыруу проблемасы бул куракка тиешелүү жана турмушун уюштурууга тиешелүү өзгөчөлүктөрдү уюштуруу менен каралат. Кесиптик жактан өзүн-өзү аныктоо менен катар физикалык өзүн-өзү өркүндөтүүгө установка студенттин инсандыгын тез социалдаштырууну түзгөн элеменеттин бири болуп саналат. Ал бул куракта интеллектуалдуу физикалык, психикалык мүмкүнчүлүктөр менен турмуштук тажрыйбанын жетишсиздиги, өз окуусун, жумушун жана бош убактысын өз алдынча уюштуруунун ортосундагы карама-каршылыктын болушу менен мүнөздөлөт.

ЖОЖдун студенттерине дене тарбиясын берүүнү окуу программасында сабак жана сабактан тышкаркы иштерде студенттердин өз алдынча иштерин жакшыртуу жолу менен кыймыл активдүүлүгүнүн көлөмүн көбөйтүү зарылдыгы көрсөтүлөт. Ал окуу процессинин ажырагыс милдеттүү бөлүгүн көрсөтөт.

Окуу тапшырмасы менен аныкталат, окуу тапшырмасы аткарылган учурда ишке ашат, зарыл активдүүлүккө жана өз алдынчалыкка ээ болот. Чыгармачыл

жөндөмдүн көрүнүшү жана өнүгүшү, билим жана билгичтик ошондой эле көндүмдүн колдонулушу жана өздөштүрүлүшү менен мүнөздөлөт. Өз алдынча иш кийинки *шарттарда* уюштурулат: 1) *сабакта жана сабактан тышкары* учурда *ишке ашат*; 2) *студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу менен окуу тапшырмаларын акырындап татаалдаштырат*; 3) *окутуучунун түздөн-түз катышуусуз, бирок анын жетекчилигинде жүрөт*. Анын педагогикалык практикага киргизилиши окуу программасында өз алдынча иштин мазмуну, контролдук формалары, керектүү окуу колдонмолордун жетишсиздиги же байланыштуу так көрсөтмөлөрдүн жоктугунан кармалып жаткандыгы белгиленет.

II ГЛАВА. ИЗИЛДӨӨНҮН ОБЪЕКТИСИ, ПРЕДМЕТИ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1 Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасы

Изилдөөнүн объектиси: Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүү методикасы» профили боюнча башталгыч класстын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Педагогика багытынын «Педагогика башталгыч билим берүү методикасы» профили боюнча башталгыч класстын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана изилдөөнүн мотивациялык, рефлексивдүү, физикалык (дене-бойлук), маалыматтык жана ыкчам (операциялык) компоненттери.

Изилдөөнүн методдору: педагогикалык байкоо, анкеталык сурамжылоо, педагогикалык тестирлөө, физикалык даярдыктын өнүгүү деңгээлин тестирлөө, педагогикалык эксперимент, математикалык статистика методдору.

550700 – *Педагогика* багыты боюнча негизги билим берүү программасында жогорку кесиптик билим берүүнүн инсанды тарбиялоодогу максаты болуп студенттердин кийинки социалдык–личносттук сапаттарын өнүктүрүү каралат:

– максатка умтулуусу, уюштуруучулугу, жоопкерчиликтүүлүгү, атуулдук сапаттары, баарлашуу жөндөмдүүлүгү, толеранттуулугу;

– жалпы маданиятынын жогорулашы, кесипке ээ болуу үчүн үзгүлтүксүз билим берүүнүн алкагында билимге ээ болушун жүзөгө ашырууга умтулуусу, өз билимин арттыруусу.

Педагогика багыты боюнча даярдалган бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик ишмердүүлүгүнүн тармагы өз ичине жогорку билимге ээ болууну, социалдык жана илимий чөйрөлөрдү камтыйт [152, 151-154-бб.].

Жогоруда аталган адистик боюнча бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик ишмердүүлүгүнүн объектиси болуп билим берүү процесси, чөйрөсү, билим алуучулардын ишмердүүлүгү жана жеке педагогикалык ишмердүүлүк саналат.

Даярдыктын максат жана мазмун менен шартталганын (ишкер мамиле), сапаттарын (инсандык мамиле) жана анын системалуу түзүлүшү жөнүндө түшүнүктөрдү (системалуу мамиле) таянуудан соң биз даярдык деп ишмердүүлүктүн субъекти катары адамдын өз максаттарына жана мазмунуна адекваттуу жана практикалык ишке ашуусун камсыздаган бүтүн, системалуу уюштурулган жана инсандык мамиле мүнөздөмөсүн түшүнөбүз.

Даярдыкты изилдөөнүн негизги методу катары ДТИкө даярдыктын, таанып–билүүнүн предмети катары, анын модели менен таанып билүү иш–аракети аркылуу айрым сапаттарды, жактарды жана касиеттерди изилдөөгө шарт түзгөн педагогикалык моделдөө колдонулду.

Даярдыктын функцияланышуу максаты болуп ДТИтүн инсандык жана социалдык алгылыктуу деңгээлде аткарылышы саналат. Даярдыктын максаты жогорку келтирилген изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын талдоо ДТИкө даярдыктын зарыл жана жетиштүү компоненттери 2.1 – таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 2.1. – «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» адистигинин студенттеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүнө даярдыгын калыптандыруунун компоненттери

Компоненттер	Компоненттердин мазмуну
Мотивациялык компонент	Ишмердүүлүктүн аталган түрүндө инсандык колдонуучулук мамиле
Рефлексивдүү компонент	Өз дене тарбиялык ишмердүүлүгүнө рефлексивдүү мамилени шарттаган, өнүккөн өзүн таанып–билүү сезими
Физикалык (дене бойлук) компонент	Физикалык сапаттардын өнүгүшүнүн жетиштүү деңгээли
Маалыматтык компонент	Дене тарбиялык ишмердүүлүктүн теориялык жана методикалык негиздерин билүү
Ыкчам (операциялык) компонент	Дене тарбиялык ишмердүүлүктүн ыктарына ээ болуу

Алар адамдын дене тарбиясы жана спорт менен карым–катыш процессинин сапаттык жактан айырмаланган жактарын чагылдырат жана өз жыйындысында анын ДТИ ийгиликтүү ишке ашыруу мүмкүндүгүн аныктаган даярдыктын функционалдык системасын түзөт.

Системалуу мамилеге ылайык дене тарбиялык ишмердүүлүк төмөнкү катыштарда мүнөздөлөт: 1) максаттуу багыттуулукта; 2) мазмунунда; 3) функционалдашуу механизмдеринде; 4) жаралышында жана өнүгүшүндө.

Даярдыктын иштөөсү үчүн анын курамдык бөлүктөрүнүн жетиштүү деңгээлин камсыз кылуу керек. Анын кайсынысы болбосун нөлдүк же төмөнкү деңгээли бүтүндөй башкаруу процессинин бузулушуна, анын натыйжалуулугунун төмөндөшүнө алып келет.

ДТИ кө даярдануусу анын мазмунун түзгөн курамдык бөлүктөрдүн карым–катышы аркылуу ишке ашат. Курамдын бөлүктөрүнүн ич ара байланышы даярдыктын функционалдык структурасын түзөт. Бул байланыштар кандай ишке ашкандыгына жана өнүккөндүгүнө байланыштуу бүтүндөй даярдыкка тиешелүү системалуу сапаттардын сапаттык бөтөнчөлүгүнүн көрүнүшү жана өнүгүшү көз каранды.

ДТИкө даярдык ишмердүүлүктүк субъектинин интегралдык мүнөздөмөсү катары биологиялык системасы кирет. Ошондуктан жаралуу, өнүгүү жана башкаруу байланыштарынын курамдык бөлүктөрү менен ишке ашат.

Байланыштын биринчи тиби бир курамдык бөлүктүн жаралышын башка бөлүкчөлөрдүн иштөөсү менен байланышын чагылдырат. Таануунун диалектилик учурун мүнөздөйт, анда кийинки бөлүкчө мурункунун жыйынтыгы катары көрүнөт жана өзүндө анын элементи жашоонун кийинки өнүгүүнүн зарыл шарты катары чыгат. Байланыштын экинчи тиби бир бөлүктүн функцияланышын башкалардын өнүгүшү үчүн таасирин чагылдырат. Байланыштын үчүнчү тиби курамдык бөлүктөрдүн биринин башкаларга караганда үстөмдүк ролун, структуралык бөлүктөрдүн субординация мамилелерин чагылдырат.

Мотивациялык жана физикалык компоненттүү өнүгүү байланыштарынын негизинде өз ара аракеттенет: бир жагынан дене тарбиялык–спорттук багыт

адамды ойготуп, анын активдүүлүгүн дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгууга багыттайт. Анын жүрүшүндө физикалык сапаттар актуалдуулукка ээ болот жана өнүгөт. Экинчи жагынан физикалык сапаттардын жогорку деңгээли сапатты жана ийгиликти камсыз кылып, канааттануу сезимин чакырат жана мотивацияны күчөтөт.

Дене тарбиялык–спорттук багыт жана физикалык сапаттар ийгиликтүү билимди өздөштүрүүнүн (жаралыш байланыштары) керектүү шарты болуп саналат. Экинчи жагынан билимди, билгичтикти жана көндүмдү өздөштүрүү процессинде физикалык сапаттардын актуалдашуу жана мотивациянын өнүгүшү (өнүгүү байланыштары) ишке ашат.

Мотивациялык, физикалык, маалыматтык жана ыкчамдык составдык бөлүктөрдүн рефлексиялык процесстердин актуалдашуусу жана өнүгүүсүнүн, субъекттин аң–сезиминин өз ДТИүн жана өз «менин» (өнүгүү байланышы) аңдап билүүгө өбөлгө катары чыгат. Экинчи жагынан өзү аткарган ишмердүүлүккө жана өзүнө рефлексивдүү сынчыл мамиле инсандын деңгээлин, мотивдерди, баалуулук багыттанууну, өзүн–өзү баалоону кайра карап чыгууга, предметтик деңгээлде аткарылган ишмердүүлүктү билимдердин бекемделиши жана тереңдеши аркылуу предметтин негизин кайра карап чыгууга, ыкчам деңгээлде – ишмердүүлүктүн жаңы ыктарына ээ болуу зарылдыгына (өнүгүү байланыштары) алып келет.

Билимдер багыттын негизги сапатында (жаралуу жана башкаруу байланыштары) иштейт, экинчи жагынан бул ишмердүүлүк процессинде алардын кеңейүү, тереңдөө жана анда чагылган объективдүү чындыктын мазмунуна дал келтирүү (өнүгүү байланышы) жүрөт.

Ыкчам компонентке ДТИкө даярдыктын бүтүн структурасында жетектөөчү система түзүүчү роль таандык. Максаттар, мазмун, тышкы жана ички иштөөчү, ыкчамдык блоктун жаралышы жана өнүгүшү башка структуралык түзүмдүк: мотивациялык, рефлексивдүү, физикалык, рефлексивдик процесстердин жана билимдердин максаттарын, мазмунун, иштөөсүн аныктайт (башкаруу байланыштары). Бул ДТИтүн тапшырмаларын чечүүгө тартылган

ишмердүүлүктүн ыктары актуалдаштырылып жаткан мотивдердин, физикалык сапаттардын, рефлексивдүү процесстердин жана билимдердин сапаттык бөтөнчөлүгүн шарттайт. Өз кезегинде ыкчамдык блоктун иштөөсүнүн жана өнүгүүсүнүн ийгилиги башка курамдык бөлүктөрдүн иштөө өзгөчөлүгүнөн көз каранды (жаралуу байланышы).

Жогоруда келтирилген байланыштар ДТИкө даярдыктын иштөөсүнүн сапатын аныктайт. Бул байланыштарды жөнгө салуу деңгээли айрым структуралык блоктордун өнүгүү деңгээлинен гана көз каранды болбостон алардын бири–бири менен байланышкан мүнөзүнө да жараша болот.

Педагогикалык практикада мотивациялык жана физикалык компоненттери айрым болгон учурлар кездешет, мында адам ДТИтү ага адекваттуу физикалык сапаттары болбой туруп жогорку кыймыл жөндөмүнө ээ болсо да, тескерисинче, ага тартылбай туруп, ишке ашырууга аракеттенет. Дене тарбиялык спорттук билимдер менен аны турмушта колдонуунун ортосунда кескин айырмачылык белгиленет.

Экинчи жактан бул байланыштар канчалык оптималдуу болбосун, алар эгер структуралык компоненттердин зарыл деңгээли камсыз болбосо ДТИтө жогорку жыйынтыктарга алып келбейт.

ДТИкө даярдык бүтүн касиетке ээ. Анын мазмунуна кирген түзүмдүк блок өзүнө гана ылайыктуу башкалардын максатына кирбеген кызматты аткарат, курамдык бөлүктөрдүн бири да өз алдынча алганда ДТИкө даярдыкты камсыз кыла албайт. Бири–бири менен байланышта болгондо бир бүтүнгө барышып, системанын зарыл жана жеткиликтүү элементи болуп, алар ишмердүүлүктүн аталган түрүндө көрүнгөн жаңы системалуу сапаттын жаралышына алып келет.

ДТИкө даярдыктын мазмунунун сапаттык бөтөнчөлүгү анын курамынын компоненттери менен аныкталбайт, себеби ал адам ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө инварианттуу, ар биринин мазмунунун сапаттуу бөтөнчөлүгү болуп эсептелет. Ошондуктан ДТИкө даярдыктын теориялык анализдөөнүн кийинки кадамы анын тутумуна кирген курамдык бөлүктөрдүн маңызы жана ички мазмунун аныктоо болуп саналат.

ДТКө даярдыктын структуралык компоненттерин изилдөө анын ар бирин салыштыруу өз алдынча, бүтүн функционалдык система, даярдыктын иштөөсүндө өз спецификалык ролу бар мазмундун сапаттык бөтөнчөлүгүнө (элементтик составга), тышкы кызматташтык жаралуунун жана өнүгүүнүн, ээлеген түшүнүктүн негизинде ишке ашты.

Мотивациялык компонент мотивациялык блоктун иштөөсүнүн максаты адамды ДТКө чакыруу, багыттоо болуп эсептелет. Компоненттин түзүлүшүндө басымдуу абал ээлеген мотивдер маани берүүчү кызмат аткарат, бул ишмердүүлүккө жеке маани берет. ДТКө өз алдынча даярдыктын мотивациялык блогунун мазмунун аныктоодо изилдөөчүлөрдүн көз караштары мотивдердин саны боюнча, ошондой эле алардын мазмундук толтуруунун өзгөчөлүктөрү боюнча да айырмаланат. Мотивдер жаралышы жана өнүгүшүнүн адамдын тышкы дүйнө менен түздөн-түз байланышы жөнүндөгү ишкер мамилелеринин жобосу анын мазмунун теориялык талдоонун методологиялык ориентири болуп саналат [62, 44 б.].

С.В. Аллпорттун инсан концепциясында А. Маслоvdун жүрүм-турум мотивациясы мотивациясында жана ишмердүүлүктүн психологиялык теориясында инсан ишмердүүлүк менен карым-катышта каралат. Тышкы дүйнө менен байланыштагы жана бул мамилени натыйжасында өнүккөн татаал система катары көрүнөт [50, 520 б.; 99, 304 б.; 147, 536 б.; 200, 386 б.; 201, 588 б.; 203, 411 б.].

Инсандын баштатан ачыктыгы тышкы дүйнө менен алака-катыштагы мезгил-мезгили менен анын системалык түзүлүшүндө, анын иштөөсүндө жагымсыз жакка карай өзгөрүүгө алып келет [202, 411 б.]. “Карым-катыштын жүрүшүнө жана жыйынтыгына калыстык кылбаган мамиле адамдын психикасында керектөө түрүндө чагылат” керектөөлөрдүн субъективдүү (психикалык жашоо) формасы өндүү эмоционалдуу-эрктик процесстер ишмердүүлүктүн субъекти адам менен тышкы дүйнөнүн карама-каршылыгынын өнүгүү динамикасын чагылдырат жана адамды активдүүлүккө, пайда болгон каршылыктарды өз пайдасына чечүүгө чакырат [147, 536 б.].

Керектөөлөр чакырган активдүүлүгүн адамды предметтерди жана алар менен, чөйрө менен динамикалык тең салмакты калыбына келтирүүгө иш–аракеттин ыгын табууга алып келет. Предметтердин субъективдүү образдары жана бир эле керектөөнү канаттандыра турган алар менен карым–катнаштын ыгын, мотивди билдирет. Керектөөлөр менен мотивдер, бир жагынан адамдын тышкы дүйнө менен катышынын натыйжасы, экинчи жагынан алака–катыштын баштапкы абалы болуп саналат, адам активдүүлүгүн ойготуп, жана багыттайт, ага жеке маңыз берет [140, 310 б.; 141, 256 б.].

Башка методологиялык багыт болуп инсандык мамиле чыгат [62, 44 б.]. Бул мамиленин маңызы инсан көп деңгээлдүү иерархиялуу уюштурулган система катары чыгат. Б.Г. Ананьев тарабынан адамдын жашоосунун төмөнкү конкреттүү формалары бөлүнүп көрсөтүлөт: индивид, субъект, инсан, индивидуалдуулук. Адамдын инсандыгынын системалуу түзүлүшү анын тышкы дүйнө менен системалуу уюштурулушун, бул байланыштын мазмунунда активдүүлүктүн түрдүү формалары болушун аныктайт [11, 380 б.].

Субъектти объект менен байланыштырган объект жана активдүүлүктүн өзү адамдын активдүүлүгүнүн бардык формаларында милдеттүү элемент болуп саналат. Ошондуктан М.С. Каган активдүүлүктү бөлүп көрсөтүүнүн чен–өлчөмү катары ар бир адам ишмердүүлүгүндө олуттуу учурду түзгөн субъект объективдүү мамилелердин мүнөзүн сунуштайт [83, 328 б.]. Бул мамилелердин көрүнүшүнүн түрдүү конкреттүү формалары ишмердүүлүктүн субъекти катары адамдын активдүүлүгүнүн түрдүү формаларын, анын субъективдүүлүгүнүн түрдүү формаларынын: индивид катары, инсан катары жана индивидуалдуулук катары аныктайт.

Бул формалардын ар биринде субъекттин активдүүлүгү спецификалык мазмунга ээ жана спецификасы предметтерге багытталган. Бул предметтердин субъективдүү образдары жана аларга карата иш–аракеттин ыгы аталган формасынын алкагында адамдын активдүүлүгүн ойготкон мотивдин ролун аткарат. “Бир ишмердүүлүктүн экинчисинен негизги айырмачылыгына

предметтердин өзгөчөлүгү да тиешелүү, ал ишмердүүлүктүн мотивинин бөтөнчөлүгүнө айланат” [99, 304 б.].

Г.И. Драндров сунуштаган адамдын системалуу түзүлүшүнүн деңгээлдерине жана бул деңгээлдер менен өз ара байланышкан активдүүлүк формаларына ылайык мотивдерди бөлүп көрсөтүүгө жана кароого мамиле ДТИтү чакыруу үчүн зарыл жана жетиштүү мотивдерди аныктоого пайдаланылды [62, 44 б.].

М.С. Каган адам ишмердүүлүгүн өз мазмунуна турмуштук ишмердүүлүктү жана социалдык маданий ишмердүүлүктү камтыган “эки деңгээлдүү биосоциалдык система” катары карайт [83, 328 б.].

Турмуштук ишмердүүлүктө адам индивид катары кызмат өтөйт. Турмуштук ишмердүүлүктүн предмети катары айрым физиологиялык системалар жана бүтүндөй организм чыгат.

Бул предметтер алыстык мотивдеринин эки тобунан: физиологиялык жана коопсуздук мотивдери бөлүгүнөн турат.

Адамды ойготкон жана активдүүлүккө багытталган милдеттүү шарттардын бири адамдын физиологиялык керектөөлөрдү баштан өткөрүү болуп саналат, алар чөйрө менен динамикалык тең салмактын бузулушу менен, (алардын айрым физиологиялык системанын жана аларды ишке ашырган кызматтардын, анын ичинде кыймыл кызматы да бар) актуалдашат. ДТИ адам үчүн активдүүлүккө (психикалык жана физикалык) биологиялык жактан такталган керектүүлүктүн, канааттануу процесси болуп саналышы менен баалуу. Н.А. Бернштейн “активдүүлүк тирүү организм менен системалардын эң эле жалпы бардыгын камтыган мүнөздөмө катары көрүнөт» деп баса белгилейт [31, 349 б.]. Ошону менен бирге ар бир адамга темпераменти менен шартталган өзүнө зарыл активдүүлүктүн деңгээли таандык [81, 223 б.].

Коопсуздукка керектөө организмнен жалпысынан “адам индивид катары – табият” багыты боюнча динамикалык тең салмактын бузулушуна байланыштуу организмдин кызматына коркунуч туулганда актуалдашат. ДТИтүн жөндөмү

менен адамдын физикалык ден соолугун чыңдоого жана сактоого керектөө канааттанат.

Социалдык маданий ишмердүүлүк өзүнө субъект–субъекттик жана субъект–объекттик мамилелешкендей көрүнгөн активдүүлүктүн формаларын камтыйт.

Субъект–субъекттик мамилелер адамдын активдүүлүгүнүн өз алдынча формасы катары коммуникативдик ишмердүүлүктө көрүнөт [83, 328 б.].

Адамдын башка адамдар менен пикирлешүүгө умтулуусунун негизинде социалдык жандык катары топко таандык болуу керектөөсү ал башка адамдар менен мамилелешкенде ишке ашат. ДТИ башка адамдар менен мамилесинде ишке ашкандыктан аны канааттандыруу үчүн жагымдуу шарт түзөт.

Субъект–субъекттик мамилелерди ишке ашыруунун башка формасы болуп кайра жаратуу ишмердүүлүгү саналат [81, 328 б.]. ДТИтүн предмети катары:

1. Адам тарабынан ишке ашкан ишмердүүлүк.
2. Адамдын өзү чыгышы мүмкүн.

Кайра жаратуу ишмердүүлүгүнүн предметине байланыштуу ылайыктуу мотивден бөлүнүп чыгат.

Адамдын активдүүлүккө керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн анын сандык гана эмес сапаттык мазмундук жагы да маанилүү. Бул керектөө туудурган мотивдердин сапатында ДТИтүн эмоционалдык жагымдуу жактарынан субъектдүү образдар көрүнөт, алар процессуалдык мотивдерге кирет, себеби ишмердүүлүктүн предмети катары анын ишке ашуу процесси чыгат. Алар субъекттик аң–сезиминин мазмуну аныкталган ДТИкө түздөн–түз умтулуу катары конкреттүү формада чагылат.

Адамдын тигил же бул мазмунундагы активдүүлүктү тандоосунун негизинде адамдын темпераменттик сапаттары жатат [83, 287 б.].

ДТИтүн предмети болуп адамдын өзү чыкканда, анын эки жагын бөлүп көрсөтүүгө болот:

- адамдын инсан катары коом тарабынан баасы чечилген социалдык статусу;
- кайталанган уникалдуу индивидуалдуулук катары адамдын маңызы.

Адамдын ишмердүүлүгүн чакыруучу жана багыттоочу өз социалдык статусун сактоого жана жогорулатууга тышкы өзүн бекемдөө керектөөсү чыгат. Бул керектөө “адам инсан катары – керектүү кичи топтун атынан” сызыгы боюнча динамикалык тең салмактын бузулушунан актуалдашат.

Ал адамдын коом тарабынан өз инсандыгына берилген баага канааттанбоо – канааттануу сезимин баштан өткөрүүсүнө байланышкан дене сулуулугун өнүктүрүү, физикалык сапаттарды жана дене тарбия көнүгүүлөрүн аткарууда билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуусун өнүктүрүү каражаты катары дене тарбия ишмердүүлүгүнө чакырат.

Тышкы өзүн бекемдөө мотивдери мелдеш ишмердүүлүгү процессинде да ишке ашат, себеби инсан тарабынан социалдык–психологиялык өз статусун керектүү кичи топтун алкагында көтөрүү шарты түзүлөт. Ошондуктан мелдештик мотивдери инсанды ДТИкө чакырган тышкы өзүн бекемдөө мотивдеринин көрүнүшү катары кароого болот.

Адамдын ДТИнүн предмети катары маңызы эки бири–бири менен байланышкан аспектилеринен көрүнөт.

Биринчиден, ал анын байланышына, андан ары өнүгүшүнө жана жакшырышына багытталышы мүмкүн. Активдүүлүктүн мындай формасына чакырган субъективдүү фактор болуп адамдын өзүнүн өз индивидуалдык маңызына канааттанбоосу саналат. Бул толгонуулар өзүнүн инсандык өнүгүшүнө керектөө жаралышынын негизинде жатат. Бул керектөөлөрдү туудурган мотивдер өз келечек “менинин” субъективдүү образдары, ошондой эле аны түзүүгө зарыл предметтик иш–аракеттердин жана жалпы эле ишмердүүлүктүн образдары болуп саналат. Бул мотивден алардын мазмунунан келип чыгып инсандын өзүн өнүктүрүү мотивдери деп аныктоого болот. Бул керектөө жана ал жараткан мотивдер” башка бирөө эмес инсандын өзү алдына максат коюп, ага жетүү жолдорун тандайт жана тигил же бул жыштыктарга келишинен көрүнөт. Ал “инсандын өз колуна, өз өнүгүүсү үчүн жоопкерчилик аны реалдуу ишке ашыруу касиетин билдирет, психиканын бүтүн сферасын (таанып билүүчүлүк, эмоционалдык, мотивациялык, эрктик) прогресивдүү сапаттык кайра куруу

түрүндө көрүнгөн же инсандын структурасында (кызыгууларында жана керектөөлөрүндө, жөндөм жана шыктарында, мүнөзүндө), же бардык психикада же бардык инсандарда” [33, 188 б.].

Экинчиден, адамдын ДТИ өз маңызын, “мендин” мазмунун ачууга багытталышы мүмкүн. Адам тарбынан өз маңызын көрүнүштөрүнө канааттанбоо “ал ким” жана “ал кандай көрүнөт” дегендин ортосундагы карама–каршылык сезүү жана түшүнүү, инсандын өзүн ачуу керектөөсүнүн жаралышына алып келген, бул өз индивидуалдуулук байлыгын толук ачып көрсөтүүгө багышталган керектөөнүн жаралышына алып келет.

Инсандын өзүн жумшоо мотивдери психологиялык адабияттарда өз инсандын мүмкүнчүлүктөрүн мүмкүн болушунча кеңири ачкан адамдык умтулуу катары аныкталат [203, 411 б.].

Индивидуалдуулук катары адам маңызы менен анык конкреттүү көрүнүштөрүнүн карама–каршылаш ДТИтүн процессинде жана жыйынтыктаганда “предметке айлантуу” аркылуу жүрөт. Инсандын өзүн жумшоо мотивдери сапаттарына өз ички “мендин” субъективдүү образдары чыгат, алар субъект алдында бардык уникалдуулугунда ачылган маңыз катары көрүнөт.

Ошентип ДТИтүн мотивдеринин мазмунунун теориялык анализине ишмердүүлүк жана инсандык мамилени ишке ашыруу адамдын активдүүлүгүнүн түрдүү формаларын: жашоо ишмердүүлүгү, коммуникативдик ишмердүүлүк кайра жаратууга ишмердүүлүгүн талдоо керек. Бул формалардын ар биринин алкагында адам активдүүлүгү ишмердүүлүктүн мотиви катарында субъективдүү образдары көрүнгөн предметтерге багытталат.

Ошондуктан аларды ДТИтүн мотивациялык структурасынын жетиштүү жана зарыл элементтери деп эсептөөгө болот. Аларга мотивдиктин кийинки топтору кирет:

- адамдын табигаттын шарттуу инсандык өзгөчөлүктөрүнө ылайык дене тарбиялык көнүгүүлөр формасындагы кыймыл активдүүлүгүнө умтулуусу;
- физикалык ден соолукту чындоо жана сактоо аракети;
- топко таандык болуу мотивдери; адамдар менен пикирлешүүгө умтулуу;

– тышкы өзүн бекемдөөгө мотивдери жогорку социалдык статуска ээ болуу (келбеттүү денеге ээ болуу үчүн, физикалык сапаттарды өнүктүрүүнүн жогорку деңгээлине жана дене тарбия көнүгүүлөрүнүн техникасына кыйыр ээ болуу);

– мелдештик өздүк өнүгүү мотивдери: түздөн–түз келбеттүү денеге, физикалык сапаттардын жогорку өнүгүү деңгээлине ээ болууга умтулуу жана дене тарбия көнүгүүлөрүнүн көндүм жана билгичтигине ээ болуу:

– инсандын өзүн жумшоосу (дене тарбия жана спорт чөйрөсүндө өзүн жумшоо үчүн түздөн–түз умтулуусу).

Мотивдин бул топторун бөлүп көрсөтүү менен ДТИ жогоруда келтирилген бардык мотивдердин кошмо аракети менен ойготууларын жана багыттарын белгилеш керек, алар инсандын бүтүн системалуу уюшулган жана дене тарбиялык–спорттук багыттан аныкталган структураны түзөт.

ДТИкө даярдыктын мотивациялык болорун жаралышы жана өнүгүшү “мотивдик максатта” жылуу механизм боюнча ишке ашат: психологиялык адабиятта бөлүнүп көрсөтүлгөн дене тарбиялык–спорттук багыттуулукка ылайык жүрөт [60, 143 б.; 99, 304 б.]:

– инсандын мотивациялык чөйрөсүндө ДТИкө күчтүү жана терең мотивдин жоктугунан карама–каршылыктуу ишке ашпаган багыттуулук. Дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгуу анда–санда болот, ички мотивдер түздөн–түз таасир этпестен түзүлгөн кырдаалдыктын тышкы талаптарына ылайык жүрөт;

– дене тарбиялык ден соолукту оңдоо багыты, дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоодо басымдуу мотивдер ден соолукту сактоо жана чыңдоо, физикалык өнүгүү жана физикалык сапаттарды өнүктүрүү;

– жарым жартылай спорттук багыт, багыттуулук структурасында басымдуу роль мелдеш мотивдерине: тышкы өзүн бекемдөө формасында атаандаштыкка умтулууга таандык;

– спорттук багыт, ДТИтө жетектөөчү мотив жана тандаган спорттун түрүндө өзүн жумшоо мотивдери чыгат.

Рефлексивдик компонент. Чоң энциклопедиялык сөздүктө рефлексия коомдук өнүккөн адамдын теориялык ишмердүүлүк формасы катары аныкталат,

ал өз иш–аракетин жана анын мыйзамдарын андап түшүнүүгө багытталат, адамдын руханий дүйнөсүнүн спецификасын ачуучу өзүн таануу ишмердүүлүгү аң–сезимдин мазмунунун эки түрүн (объективдүү жана субъективдүү) эске алуу менен рефлексиянын интеллектуалдуу жана инсандык формалары бөлүнүп турат [34, 672 б.; 154, 154–182-бб.].

Интеллектуалдуу (спецификалык) рефлексия субъект тарабынан ишке ашырылган кыймылын ойлоого, проблемалык кырдаалдын мазмунунда болгон жана бул мазмундун элементтерин кайра жаратуучу кыймылды уюштурууга багытталат.

Инсандык (спецификалык эмес) рефлексия өз “менин” ишке ашыруунун ыгы катары адамдын өзүн жана өз ишмердүүлүгүн өзү уюштурууга багытталган. Ал басымдуу түрдө өзүн баалоо жана мотивдештирүү түрүндө көрүнөт. Ал адамдын өзүнө кайрылат жана бүтүндөй анын ишмердүүлүгүн кайра ойлонууга алып келет.

Анда ийгиликке же проблеманы чечүүгө кыйынчылыкка түздөн–түз жеке мамиле чагылат, жана инсандык мобилизациялык же өзүн сыңдоонун энергетикалык функциясы ишке ашат.

Интеллектуалдуу жана инсандык рефлексиялар алардын иштөө багытына ылайык ретроспективдүү (“ишмердүүлүк актыны тарыхый калыбына келтирүүгө багытталган”) жана проспективдүү [136, 5–13-бб.] мүнөзгө ээ болушу мүмкүн.

Интеллектуалдуу ретпроспективдүү рефлексия субъект тарабынан аткарылган иш–аракеттердин шайкештигинин камсыздалышынан аң–сезимдин өткөн тажрыйбасында болгон үлгүлөргө негизделишине, кайрадан туура калыбына келтирилгенин предметтик мүнөздөгү адам үчүн анын кайра курууланган же операциялык контролдоо жана пландаштыруудан көрүнөт.

Инсандык ретпроспективдүү рефлексия субъекттин жактырган ишмердүүлүгүнүн мурунку тажрыйбасына өз алдынча турган тапшырмаларды чечиш үчүн керектүүлүгүнө шек кылбоодон көрүнөт.

Проспективдүү рефлексиянын факторлору болуп “предметтик шарттардын системасында жаңылык” (рефлексиянын интеллектуалдуу формасы) жана

“ишмердүүлүктүн жүрүшүндө керектөө туйгуларынын динамикасы” (рефлексиянын инсандык формасы) саналат.

Бир катар изилдөөлөрдө рефлексиянын ишмердүүлүгүнө карата ээлеген жеке позициясы, шарттары айтылат [136, 5–13-бб.; 143, 78 б.; 158, 224 б.]. Мында позиция жашоонун башкы балуулуктарына карата өзүн аныктоосу катары турмушка жооптуу катышуу аныкталат. Ал аң–сезимдүү турмуштук багыт болуп саналат, инсан талап кылынган жана ишке чегилген ишмердүүлүктүн руханий маанилик заряддалганын билдирет [143, 78 б.; 158, 224 б.; 171, 245 б.].

Репродуктивдүү инсандык позицияда субъект чечилип жаткан маселеге типтүү маселе катары карайт, аларды өзүнө тааныш учурларга, “алып барууга” умтулат, аларды чечүү үчүн тааныш ыктарды жана билимдерди колдонот.

Продуктивдүү инсандын позиция субъекттин өз ишмердүүлүгүнө чыгармачыл мамилеси менен мүнөздөлөт. Бул көрүнүш анын чыгармачыл учурларын издөөгө багытталгандыктан: өзүнө, өз каталарына жана жеңиштерине чыдамдуулуктан, көзгө урунган жана анык сезилген үстүртөн жооптордон тигил же бул жеке чечимдердин чектелгендигин аныктоо аракеттердин, каражаттардын адекваттуу эместигин ойлонулганынан көрүнөт.

Адамды ДТКө чакырган кыймылдаткыч күч катары керектөөлөр, мотивдер жана баамдуулук багыттардын ортосунда сезилген системасы чыгат, бир жагынан анын өнүгүшүнүн жана көрүнүшүнүн жетишилген деңгээли, экинчи жагынан окуу процессинде бул карама–каршылыктар көрүнгөн, рефлексивдүү позицияны актуалдаштырылган, позитивдүү өз кабылдоосун, өз таанымын калыптандырган, өзүн бекемдөөсүн стимулдаштырган проблемалык кырдаалдарды түзүү керек.

Субъекттин өз ишмердүүлүгүн сезүүсү ар кандай деңгээлинде ишке ашат. Өзүн терең жана ачык сезүүдөн, “жан дүйнөсүндө” эмне болуп жатканын элес–булас жана тар эмес сезүүгө чейин [162, 43–48-бб.].

Ички функционалдашуу. Адам тарабынан аткарылып жаткан ДТКтүн предметтик негизделишине аң–сезимдин багытталышынан көрүнгөн интеллектуалдык рефлексия бул негиздердин конкреттүү кырдаалдарга

ылайыктыгы же ылайык эместиги жөнүндөгү билимдер менен куралдандырат. Бул билимдер аларды сезүү жана өзүн инсан катары ой жүгүртүүгө байланышкан рефлексүү процесстердин жаралышына жана функцияланышына себеп болот. Биринчи учурда адамдын өз “менинин” мамилеси өзгөрүүсүз калат, экинчиде мотивдердин жана өзүн баалоонун кайра каралышына алып келет (жаралуу байланыштары).

Экинчи жагынан жеке деңгээлде ишке ашкан рефлексүү процесстен адамды, биринчи учурда, ишмердүүлүктүн сыналган ыктарынын алкагында калууга чакырат, экинчи учурда, жаңы билимдерди издеп жана анын негизинде проблемалык кырдаалдарды чечүүнүн жаңы ыктарын түзүүгө (башкаруу байланыштары) шарт түзөт.

Рефлексүү блоктун өнүгүүсү рефлексүү процесстердин перспективдүү мүнөзү менен алгач ишмердүүлүктүн белгилүү ыктарын оптималдаштырууга умтулуунун күчөшү менен андан соң проблемалык кырдаалды чечүүгө аракет менен рефлексүү компоненттин өнүгүшү менен байланыштуу [4, 116–123-бб.].

Бул чен–өлчөмдү эсепке алуу менен даярдык рефлексүү компоненттинин үч деңгээли бөлүнүп көрсөтүлөт.

Репродуктивдүү деңгээл – рефлексүү процессинен ретпроспективдүү мүнөзгө ээ интеллектуалдуу ретропроспективдүү рефлексиянын функциясы болгон үлгүлөргө ылайыктоо үчүн ишмердүүлүктүн процессине жана жыйынтыктарына өзү байкоо жүргүзүшү менен чектелет. Жеке деңгээлде ретропроспективдүү рефлексия адамдын жеке тажрыйбасын анын алдында турган милдеттерди чечүү үчүн жетиштүү деп эсептелингенинен көрүнөт.

Продуктивдүү деңгээли – перспективдүү рефлексия көбүнчө интеллектуалдуу деңгээлде ишке ашат, рефлексиянын аталган түрүнүн мазмуну жана жыйынтыгы өз ишмердүүлүгүн үлгү менен иштелген конкреттүү шарттарга жооп бербеген катары баалоо менен чектелет. Жеке деңгээлде рефлексия мурдагыдай эле ретпроспективдүү мүнөзгө ээ.

Чыгармачыл деңгээл интеллектуалдык перспективдүү рефлексия проблеманы активдүү коюуда жана аларды чечүүнүн ыгын издөөдө көрүнөт. Жеке

денгээлде өзүнүн азыркы учурдагы “менин” конкреттүү проблемалык кырдаалга келишине шек саноо жаралат. Андан соң адам чечилип жаткан проблемалык кырдаалдын контексттери өз “менин” баалоодон өз турмушунун белгилүү үзүндүсүнүн алкагында “менин” бүтүн “инсандык ишке ашуусунун” мүнөзүн аңдап билүүгө өтөт.

Биз бөлүп көрсөткөн денгээлдердин бардыгына милдеттүү элемент катарында ретпроспективдүү мүнөздөгү рефлексивдүү процесси катышат. Денгээлдер арасында сапаттык айырмачылык проспективдүү рефлексиянын алгач интеллектуалдык, андан соң инсандык денгээлде жаралышы жана өнүгүшү менен байланышкан.

Физикалык (дене бойлук) компонент. Аталган блоктуң функцияланыш максаты ДТИтүн мазмунун түзгөн дене тарбия көнүгүүлөрүн аткарууда кыймыл функцияларын турмушка ашыруунун жогорку сапатын камсыздоого болот.

Компоненттин мазмунун адабиятта адамдын кыймыл мүмкүнчүлүгүнүн жеке сапаттык жактары деп аныкталган физикалык сапаттар түзөт [121, 208 б.].

ДТИ үчүн кыймыл жөндөмүнүн негизгилери болуп төрт конкреттүү формалар ылдамдык, күчтүк жөндөм, кыймылдык чыдамдуулук жана координациялык жөндөм саналат [30, 21 б.].

Ылдамдык – адамдын минималдуу убакыт бирдигинде кыймыл–аракетти жасоо жөндөмү катары аныкталат [10, 21 б.].

Ылдамдык – кыймыл–аракеттин же анын элементинин тышкы каршылыктын маанилүү жоктугунда ишке ашуусунун минималдуу жыштыгын аныктаган жөндөмдү билдирет [38, 176 б.].

Күч – адамдын тышкы каршылыкты жеңүү же ага булчундук аракети менен каршы туруу жөндөмү [10, 21 б.].

Ю.В. Верхошанский көрсөтүлгөн аракеттин жана булчуңдардын иш режиминин мүнөзүнөн келип чыккан, күчтүн сапаттарынын спецификалык формаларын: жай күч; максималдуу күч; күчтүк чыдамдуулук; жарым бузма күч (нервдик булчуң аппаратынын реактивдүү жөндөмү) бөлүп көрсөтөт [38, 176 б.].

Спортсмендин кыймылдык чыдамдуулук жөнүндөгү салттык түшүнүктөр, чарчоо менен күрөшүү жөндөмү жана организмдин ички чөйрөсүнүн жагымсыз өзгөрүүлөрүнө туруктуулугун билдирет. Физиология менен биологиянын жетишкендиктери чыдамдуулук иштеп жаткан булчуңдарга кычкылтектин жеткирилиши же анын саны менен эле эмес ошончо жүктөмгө адаптацияланышында экендигин бул булчуңдардын аэробдуу да, ошондой эле анаэробдуу метоболизмге мүмкүндүгүнүн жогорулашында көрүнөт [38, 176 б.].

Координация – тышкы жана ички активдүү жана реактивдүү күчтөрдү кыймыл тапшырмасын чечүүдө жаралган спортсмендин мотордук потенциалын толук кандуу колдонуу талап кылынган жумушчу натыйжага жетишүү үчүн тартипке салуу жөндөмү [38, 176 б.].

Кыймылдын координациясына жөндөмүн баалоонун чен–өлчөмдөрү төмөнкүлөр болот:

- максатка багыттуулук көз карашынан аракетти мейкиндикте жана убакытта уюштуруу;

- кыймылда анын маанилик жана биодинамикалык структурасын сактоо менен кайта калыбына келтирүү;

- максаттын багытын өзгөртүү же сактоо менен кыймылды өзгөртө билүү.

Маалыматтык компонент. Психологиялык адабиятта адам билими объективдүү чындыктын анын аң–сезиминде сезүү, кабылдоо, түшүнүк, элес, гипотеза, сабак түрүндө адилеттүү чагылышы, эстутумда сакталышы жана ишмердүүлүктү жолго салууга, башкарууга багытталат деп аныкталат [127, 263 б.]. Муну эске алуу менен маалыматтык компоненттин функцияланыш максаты ДТИтү билим жана түшүнүктөрдүн системасы түрүндө керектүү багыттан негиз менен камсыздоодо турат деп айтууга болот.

Маалыматтык компоненттин мазмуну. Билимде предметтик дүйнөгө же тигил же бул тапшырмаларды чечүү процесси таандык болушу мүмкүн [2, 26 б.]. Булар “иш–аракеттер жөнүндө билим” деп аныкталат, мында аларга иш–аракеттин ыгы жөнүндө билимдер гана кирбестен, ошондой эле иш–аракеттин максаты

жөнүндө жана максатын аныктоо – максат коюу жөнүндөгү билимдер да кирет [125, 22 б.].

ДТИтү ишке ашырууда адаманын аткарылыш ыгы жөнүндөгү билимдерге түздөн–түз тыянак алар өз кезегинде адам иш–аракеттин субъект жана объект болгон жөнүндөгү билимдердин негизинде калыптанат.

В.П. Ильин ДТИ жөнүндөгү билимдердин үч түрүн бөлүп көрсөтөт теориялык–табият, адам, коомдун түзүлүшү жөнүндөгү, “эмне үчүн” деген суроого жооп берет, дене тарбия көнүгүүлөрүнүн багытын жана таасир этүү мазмунун негиздейт: методикалык “иш–аракеттин ыгы жана билимдерге жана ыктын өзүнө кантип ээ болуу керек, инсандын тигил же бул физикалык сапаттарын кантип тарбиялоо жана өнүктүрүү керек” деген суроого жооп берген түшүнүктөр, окуулар жана теориялар практикалык “үйрөтүлгөн иш–аракетти кантип аткаруу керек” деген билимдерди билүү керек [80, 287 б.].

В.К. Тихонова даярдыктын маалыматтык компоненттин мазмунуна адам жөнүндөгү табигый–илимий билимдер менен катары, дене тарбия теориясынын негиздери жана психологиялык өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү билимдерди киргизүүнү сунуштайт [172, 22 б.].

Биз билимдердин бул түрлөрү кошулуп инсандын ДТИкө даярдыгында компонентти түзөт деп эсептейбиз.

Маалыматтык компоненттин өнүгүшү үч бири –бири менен байланышкан багытта ишке ашат:

1. билимдердин жаңы түрлөрү менен мазмундун толукталуусу (билимдердин көлөмүнүн өсүшү);
2. алардын таасирдүүлүгүнүн өсүшү;
3. репродуктивдүү деңгээлде адам өздөштүрүлгөн билимдерин кайра калыбына келтирет.

Продуктивдүү деңгээли – адам өздөштүрүлгөн билимдерди ДТИтүн багыттык негизи катары колдоно алат.

Чыгармачыл деңгээл – адам ДТИ түн багыттык негизин өз алдынча иштеп чыга алат: маанилүү жеке максаттарын формулировкалайт, ага жетүү ыктарын

пландаштырат, контролдоо жана натыйжасын баалоо чен–өлчөмдөрүн коёт, анын мазмунун оңдоо мүмкүндүгүн аныктайт.

Ыкчам (операциялык) компонент. Г.Л. Драндров билгичтик табиятынын инсандык жана ишмердүүлүк шартталышынан келип чыгып өзгөргөн шартта адамдын айрым иш–аракетти ийгиликтүү аткарууга иш–аракеттин максатына жетүүгө адамда болгон умтулуу, иш–аракетти башкарууга жөндөм өзүн жана өз иш–аракетин сезүү жана түшүнүү, иш–аракеттин предмети, максаттары, ыктары жана шарттары жөнүндөгү билим менен шартталган даярдыктын бүтүн бирдиги деп аныктайт [62, 44 б.].

Ишмердүүлүктүн ийгилиги ишмердүүлүктүк субъектинин даярдык деңгээлин күбөлөйт, айрым иш–аракет жана операциялардын ийгилиги иш–аракетке ээ болуу деңгээлин күбөлөйт. Ошондуктан билгичтик автор тарабынан бүтүн ишмердүүлүк структурасында айрым предметтик иш–аракеттерди аткарууга адамдын даярдык деңгээли катары каралат. Эгер иш–аракет бүтүн ишмердүүлүктүн структуралык бирдиги болсо, билгичтик ишмердүүлүккө бүтүн даярдыктын структуралык бирдигин билдирет [62, 44 б.].

Муну эске алуу менен ыкчам (операциялык) компоненттин функцияланыш максаты ДТИтүн жогорку сапаттык деңгээлин камсыздоодо болот.

Ыкчам (операциялык) компонентинин мазмуну. Даярдыктын операциялык компонентинин мазмунун ачуу ДТИтүн мазмуну жөнүндөгү түшүнүктөрдөн келип чыгуусу зарыл. Муну эсепке алуу менен дене тарбиясы боюнча ЖОЖдун студенттери үчүн методикалык жана практикалык (кыймыл) билгичтиктери бөлүнүп көрсөтүлөт. Методикалык билгичтиктерди системалаштыруу ишмердүүлүктүн психологиялык структурасындагы ролун жана ордун эске алуу менен жүргүзүлөт, аны процессуалдык жактан караганда багыт берүү, аткаруу жана контролдук–корректировкалык компоненттерден турат [55, 51 б.]. Биринчи компонент ишмердүүлүктүн максат, милдет, ык жана шартында багыттын сапатын мүнөздөйт, экинчи – ишмердүүлүктү ишке ашыруу ыгынын сапатын, үчүнчү – ишмердүүлүктүн аралык жана корутунду жыйынтыктарын контролдоо жана коррекциялоо сапатын карайт. Бул мамилеге

ылайык ДТИтө ырааттуу 5 этапты бөлүп көрсөтүүгө болот: максат коюу (максаттар системасын аныктоо), пландаштыруу (ишмердүүлүктүн жолун аныктоо), практикалык ишке ашыруу (конкреттүү шартты эсепке алуу менен дене тарбия көнүгүүлөрүн аткаруу аркылуу ишмердүүлүктү толук жүзөгө ашыруу), контролдоо (учурдагы аралык жана ишмердүүлүктүн бүткөн натыйжаларын) жана оңдоо (ишмердүүлүктүн максаттарын жана жолдорун оперативдүү, аралык жана жыйынтыктоочу оңдоо).

Бул этаптардын аткарылыш ийгилиги ишмердүүлүктүн субъекттеринде адекваттуу методикалык билгичтиктердин жообу болорун: максат коюу, пландоо, практикалык ишке ашыруу, контроль жана коррекция болжолдойт.

Берилген билгичтиктер ДТИтү бүтүндөй, структуралык түзүлүшү үчүн (жеке иш–аракеттерди жана операцияларды) сапаттуу башкаруу үчүн базалык, зарыл жана жетиштүү.

Ыкчам (операциялык) компоненттин өнүгүшү. Операциялык компоненттин өнүгүшү бири экинчисине байланышкан эки багытта ишке ашат. Бир жагынан анын мазмуну жаңы кыймыл жана методикалык билгичтикке ээ болуу менен байыйт. Экинчи жагынан ар бир методикалык билгичтин улам жалпыланган мүнөзгө ээ болот, бул ДТИтүн чөйрөсүндө улам кеңири милдеттерди чечүү үчүн колдонуу жөндөмүн жогорулатат.

Билгичтиктердин өнүмдүүлүк деңгээли алардын жалпыланыш деңгээлине олуттуу көз каранды экени белгилүү [101, 186 б.; 132, 288 б.]. И.Я. Лернер жалпылоонун ырааттуу жогорулаган 3 деңгээлин айырмалайт [99, 186 б.]. Булар билимдин негизинде иш–аракетти аткаруу билгичтиги: 1) операциялар боюнча иш–аракеттин тартибин так көрсөткөн эрежелер; 2) ар бир айрым учур үчүн операцияларды белгилебей туруп иш–аракеттердин ырааттуулугун көрсөткөн жалпылоочу схемалардын негизинде; 3) ишмердүүлүктүн багытын көрсөткөн, бирок ишмердүүлүктүн жолун белгилеген.

Бул критерийлерге ылайык (методикалык билгичтиктердин көлөмү жана жалпыланышы) операциялык компоненттин 3 деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө болот:

Репродуктивдүү деңгээл – адам ДТИтү механикалык кайра калыбына келтирүү билгичтигине ээ.

Операциялык компоненттин **продуктивдүү деңгээлине** өтүшү ДТИтүн колдонулган жолуна аларды конкреттүү кырдаалдагы субъективдүү (физикалык ден соолук, физикалык өнүгүү деңгээли, физикалык жана спорттук даярдык, организмдин функционалдык мүмкүндүк деңгээли) жана объективдүү (спорттук базанын болушу, спорттук инвентарь менен камсыздоо, бош убакыт жана башка) шарттар менен тууралап өзгөртүү киргизүү билгичтигине ээ болууну болжолдойт.

Ыкчам (операциялык) компоненттин чыгармачыл деңгээли өз кызыгууларын жана жөндөмүн эске алуу менен ДТИтүн жолдорун өз алдынча тандоо жана практикалык турмушка ашыруу билгичтиги менен куралданууну болжолдойт. Операциялык компоненттин өнүгүү деңгээлин дифференциялоодо кыймыл билгичтиктери эске алынбайт, себеби ар бир деңгээлде кескин айырмаланбай турганын практика көрсөттү.

Системалуу мамиленин методологиясына ылайык ДТИкө даярдыкты теориялык изилдөөдөн кийинки кадам болуп анын өнүгүшүнүн сапаттык жактан айырмаланган деңгээлдерин бөлүү жана мазмунду мүнөздөө болуп саналат.

Даярдыктын бүтүн структурасында катышы мүмкүн болгон субъективдүү (мотивациялык, рефлексивдүү жана физикалык компоненттерди) жана объективдүү (маалыматтык жана операциялык компоненттерди) факторлорду эске алып бул даярдыктын сапаттык айырмаланган катары бөлүп жана аны өнүгүүнүн ырааттуу деңгээлдери катары көрсөтүүгө болот.

Көпчүлүк авторлор ДТИкө даярдыкты калыптандыруу “жеке мүнөздөмөлөрдүн” өнүгүшүнөн башталарын билишет, алар ага мамилени “ишмердүүлүктүн берилген түрүнө мүнөздөмө” менен байланышы аркылуу ишмердүүлүктүн субъекттин керектүү билим жана билгичтиктер менен куралданышын камсыз кылат.

Дене тарбиялык–спорттук багыттын жоктугу же анын карама–каршы, калыптанбаган мүнөзү рефлексивдүү процесстердин жоктугу же качан калыптанышы менен айкашта ДТИкө өз алдынча ыктыярдуу кошууга инсандын

даярдыксыздыгынын жоктугун (нөлдүк деңгээлин) мүнөздөйт. Мында дене тарбиянын – спорт чөйрөсүндө билим жана билгичтик деңгээли ар түрдүү болушу мүмкүн.

ДТИкө даярдык анын маңызын жана мазмунун аныктоодо келип чыккандай ага оң эмоционалдык баалуулук жана рефлексивдүү мамилени талап кылат, бул өздөштүрүлгөн билимдерди колдонуунун негизинде аны уюштуруунун ыгына, практикага ээ болуу менен айкашат.

К.А. Абульханова–Славская ишмердүүлүктүн аныктамасын ашыруучу тарабынан мазмунуна чыгармачыл салымы менен өлчөнүүчү топко салуунун үч деңгээлин сыпаттайт [3, 335 б.].

Биринчи деңгээлде инсан өз бөтөнчөлүгүн ишмердүүлүктүн нормалары менен макулдашат, **экинчиде** – өз мүмкүнчүлүктөрүн продуктивдештирүү менен ишмердүүлүктүн сапатын өркүндөтсө, **үчүнчүдө** – инсан ишмердүүлүктүн субъекти катары чыгармачыл мүнөз көрсөтүү менен жүрүм–турумдун өз алдынча сызыгын иштеп чыгат.

Бул чен–өлчөмгө ылайык биз ДТИкө даярдыктын үч деңгээлин: репродуктивдүү, продуктивдүү, чыгармачыл деңгээлин белгилейбиз. Бул деңгээлдин мазмуну боюнча операциялык компоненттин өнүгүү деңгээлдери менен дал келерин белгилөө зарыл. Бул берилген компонент даярдыктын структурасында система түзүүчү болушу менен шартталган: анда даярдыктын бүтүн структурасындагыдай эле башка бардык компоненттер “алынган” түрдө көрсөтүлөт: мотивация, рефлексия, физикалык сапаттар жана билимдер.

Адам ДТИтүн ыгын практикалык колдонуунун биринчи аракетин, бул ыктарды механикалык кайталайт.

ДТИтү инсан үчүн маанилүү проблемалык кырдаалды чечүүгө багытталган ишмердүүлүк катары кабылдап, адам акыл жолун продуктивдештирүү аркылуу сапаттуу ишке ашырууга умтулат.

Ошондуктан даярдыктын өнүгүшүнүн кийинки баскычы болуп оптималдаштыруу деңгээли чыгат.

Ал адамдын ДТКө колдонулган ыктарга конкреттүү кырдаалдын субъективдүү жана объективдүү шарттары менен макулдашуу деңгээлинде өзгөртүү киргизүүгө даярдыгында көрүнөт.

ДТКө даярдыктын жогорку, чыгармачыл деңгээли аны инсандын кызыгууларын жана мүмкүндүктөрүн эске алуу, ишке өз алдынча тандоо жана колдонуу менен мүнөздөлөт.

2.2 –таблицада ДТКө даярдык деңгээлдеринин мазмунунун мүнөздөмөсү келтирилген.

Деңгээлдерди дифференциялоодо биз физикалык компонентти эске албаганыбызды белгилөө керек, себеби практика жана мында өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй даярдыктын көрүнүшү физикалык сапаттардын өнүгүү деңгээли менен деги эле байланышпайт.

ДТКө даярдыктын биз бөлүп көрсөткөн деңгээлдин ар бир компоненттин өнүгүү өлчөмү жана алардын өз ара байланышы менен сапаттык айырмачылыктарга ээ.

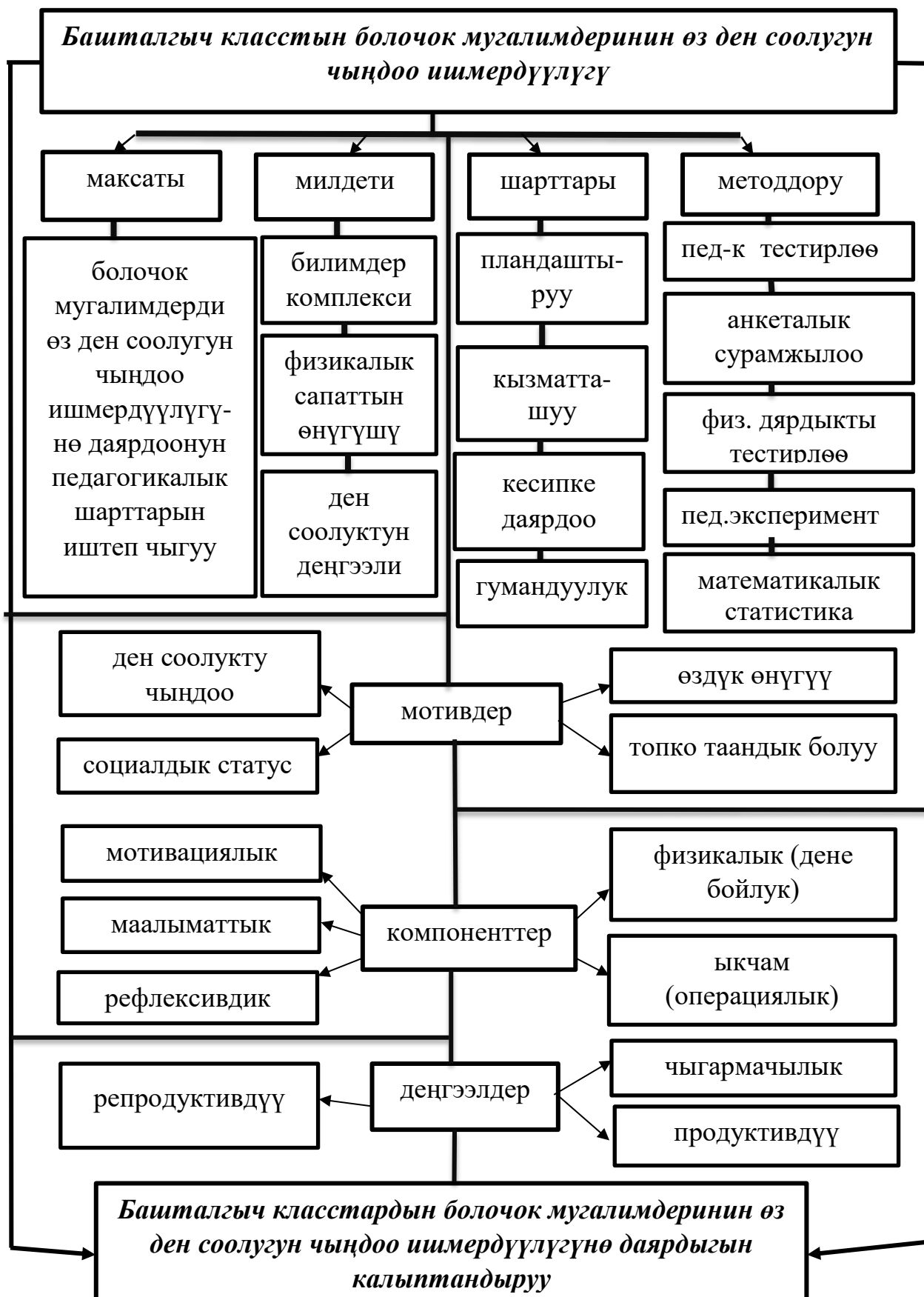
Таблица 2.2. – Ден соолукту чындоочу ишмердүүлүккө максаттуу даярдыктын мазмундук мүнөздөмөсү

1	2	3	4	5
Даярдыктын өнүгүү деңгээли	Компоненттердин мүнөздөмөсү			
	Мотивациялык	Рефлексивдүү	Маалымат-тык	Ыкчам
Репродуктивдүү	Дене тарбиялык ден соолуктук багыт: ден соолукту сактоо жана чындоо, физикалык өнүгүштүн жана физикалык даярдыктын көрсөткүчтөрүн жакшыртуу менен өзүн	Интеллектуалдык рефлексия болгон үлгүлөргө алардын ылайык келишин камсыздоо үчүн процесске жана ишмердүүлүктүн жыйынтыктарына өз алдынча байкоо жүргүзүү менен чектелет; жеке тажрыйбага карата алдында турган тапшырмаларды	Өздөштүрүлгөн билимдерди кайра жаратуу	ДТИтүн жолдорун механикалык кайталоо

	тышкы бекемдөө басымдуулук кылат	чечүү үчүн жетиштүү деп билгендиктен көрүнөт		
Продуктив-дүү	Жарым–жартылай спорттук багыт; тышкы өзүн көрсөтүү ыгы катары атаандаштыкка умтулууда көрүнгөн мелдеш мотивдери басымдуу	Интеллектуалдуу рефлексия өз ишмердүүлүгүн (үлгү боюнча аткарылган) конкреттүү шарттарга жооп бербеген катары баалоо менен чектелет; инсандык рефлексия мурдагыдай эле ретроспективдүү мүнөзгө ээ	Өздөштүрүлгөн билимдерди ДТИ түн багыт берүүчү негизи катары колдонуу	Конкрет-түү кырдаалдык объективдүү жана субъективдүү шарттарын эске алуу менен ДТИ түн сунушталган ыктарын практикалык ишке ашыруу
Чыгармачыл	Спорттук багыт: спорттун тандалган түрүндө инсандык өзүн өнүктүрүү жана ишке ашыруу басымдуулук кылат	Проблеманы активдүү коюу жана аны чечүүнүн жолун издөөдө интеллектуалдык рефлексия көрүнөт; азыркы “менин” конкреттүү проблемалык кырдаалга дал келүүсүнө шектенүүдөн инсандык рефлексия көрүнөт	Өз ДТИ түн багыттык негизин өз алдынча иштеп чыгууда өздөштүрүлгөн билимдерди чыгармачылык менен колдонуу	Өз кызыгууларын жана жөндөмүн эсепке алуу менен ДТИ түн ыгын өз алдынча тандоо жана практикалык ишке ашыруу

Деңгээлдин чегинде өнүгүү жана төмөнкү деңгээлден жогоркусуна өтүү аны түзгөн компоненттердин өнүгүшүнө карата жүрөт. Инсандын мотивациялык структурасында өзүн өнүктүрүү жана өзүн жумшоо мотивдери басымдуулук кыла

баштайт, физикалык сапаттар, перспективдүү рефлексия жөнүндө өнүгөт, дене тарбиялык, спорттук билимдер кеңейет жана тереңдейт, ишмердүүлүктүн ыкмалары өркүндөйт.

1 – сүрөт. – Башталгыч класстын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдыгын калыптандыруунун педагогикалык системасы

Структуралык компоненттердин мазмунундагы сапаттык өзгөрүүлөр өз кезегинен ДТИти ишке ашыруу процессинде өз ара мамилесинин мүнөзүнө өзгөртүү киргизип анын деңгээлин сапаттык жактан башка, жогорураак деңгээлге көтөрөт.

Даярдыктын өнүгүшүнүн зарыл тышкы шарты болуп ДТИтүн процессинде жаралган проблемалык кырдаал саналат.

Алгач “адамга берилген” нерсе менен ал “өздөштүрүүнү каалаган” нерсенин ортосундагы карама–каршылык ишмердүүлүктүн даярдыгын оптималдаштыруу менен чечилет, андан соң жогорураак деңгээлде өз алдынча чыгармачыл издөө жана аны чечүүгө көбүрөөк жарактуу ыктарды колдонуу менен чечилет.

ДТИкө даярдыктын системасы теориялык изилдөөнү жыйынтыктап жалпы алынган система:

- даярдыктын бүтүн мазмунун чагылдыргандыктан бүтүн;
- ДТИкө даярдыкты чагылдыргандыктан ишмердүүлүктүк;
- ишмердүүлүктүн субъектин жеке сапаттары менен шартталган инсандык;
- даярдыктын структуралык компоненттерин бириктирген интегралдуу;
- даярдыктан улам өскөн деңгээлдерин камтыган көп деңгээлдүү;
- болжолдоочу, ДТИтүн чөйрөсүндө анын иштешинин жыйынтыгын көрө билүүгө шарт түзөт.

2.2 Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдыгын калыптандыруунун изилдөө методдору

Башталгыч класстардын болочок мугалимдерин өз ден соолугун чыңдоочу ДТИкө даярдоо проблемасынын абалын изилдөө принципиалдуу илимий жана конкреттүү методикалык мааниге ээ болгон бир катар жоболорду коюуга шарт

түздү. Мында анын жардамы менен бул маанилердин ичинен өзгөчө курч жана практикалык зарыл маанилер аныкталган.

Башталгыч класстардын болочок мугалимдерин өз ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдоо проблемасынын абалын изилдөөдө төмөнкү **методдор** колдонулду: анкеталуу сурамжылоо; «Бүтпөгөн сүйлөмдөрдүн тести» проектилик методикасы; педагогикалык байкоо жүргүзүү; педагогикалык тестирлөө; физикалык даярдыкты өлчөө жана баалоо; педагогикалык эксперимент; математикалык статистика методдору.

Анкеталык сурамжылоо методу. Профессионалдык кызыгуунун структуралык компоненттеринин өнүгүү деңгээлин диагностикалоо үчүн колдонулат. Биз иштеп чыккан “ДТИкө мамиле”, өз дене тарбиялык ишмердүүлүгүнүн мотивдерин баалоо”, Авксентьев Е.Н. иштеп чыккан анкеталуу сурамжылоонун “Рефлексиясынын өнүгүшүн баалоо” модификацияланган варианты [5, 22 б.]. «ДТИкө мамиле» анкеталуу сурамжылоо өз мазмунуна студенттердин спортко мамилесин, өз ден соолугун жана физикалык даярдыгын баалоону, ДТИкө мамилесин, ДТИ тажрыйбасын камтыйт. «ДТИкө өз мотивин баалоо» анкеталуу сурамжылоо бир тараптан студенттердин ДТИкө мамилесин шарттаган көп жолуккан 6 мотивди аныктоого шарт түзгөн даярдыктын мотивациялуу компоненти мазмундук текшерүүнүн негизинде иштелип чыккан. Студенттерге бул негиздердин тизмесин карап чыгып, алар үчүн таасирдүү мотивдерди тандап алып, субъективдүү мааниси төмөндөгөн тартипте жайгаштыруу сунушталган.

Өз рефлексиялоонун өнүгүш деңгээли рефлексиялык процесстен ага багытталган объектине эске алуу менен модификацияланган. Анкета жети суроодон турган эки топту камтыйт, алар интеллектуалдуу жана инсандык рефлексиянын көрүнүшүн баалоого багытталган. Биринчи алты суроо ДТИге рефлексивдүү мамилеге даярдыкты чагылдырат, калган суроолор рефлексияга жалпы жөндөмдү мүнөздөйт. Жоопторду баалоо үч баллдуу шкала боюнча жүргүзүлгөн. Мында эн жогорку балл менен интеллектуалдуу дагы, ошондой эле жеке рефлексиянын перспективдүү мүнөзү бааланат. Рефлексиянын бул түрлөрүн

баалоо, суроолорунун ылайыктуу топторуна берген жооптордо алган баллдардын суммасы менен бааланат.

Анкеталык методикаларды колдонуу менен катар студенттерге “Дене тарбия” дисциплинасы боюнча сабактарга канаттануу даражасы төмөнкү шкала боюнча бааланат: 5 балл – толук канааттанат; 4 балл – канааттанганы басымдуу; 3 балл – жарым-жартылай канааттанат; 2 балл – канааттанбаганы басымдуу; 1 балл – толук канааттанбайт.

“Бүтпөгөн сүйлөмдүн тести” проективдүү методикасы. Биз иштеп чыккан “Бүтпөгөн сүйлөмдүн тестинин” мазмунуна 5 сүйлөм киргизилген. Алардын аякталышы ДТИкө мамилесин аныктаган мотивдердин мазмунун чагылдырат. Студенттердин айтуусун мазмундук анализинин негизинде ДТИкө басымдуу болгон мотив аныкталган.

Педагогикалык байкоо студенттердин сабактарга катышуусун үйрөнүү үчүн ишке ашырылган, дене тарбиялык көнүгүүлөр сабактарына студенттердин мамилесин чагылдырган эң маалыматтуу объективдүү факторлордун бири катары колдонулат.

Мында студенттердин себепсиз калтырган сабактары гана эсепке алынган. Катышуунун орточо көрсөткүчү % менен аныкталган.

Муну менен катар студенттерге жумасына канча жолу өз алдынча дене тарбия көнүгүүлөрүн жасаарын айтуу сунушталган.

Педагогикалык тестирилөө 1) “Дене тарбия” дисциплинасынан алган билимдерди өздөштүрүүсүнүн сапатын; 2) физикалык сапаттардын өнүгүш деңгээлин; дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктүн билгичтигин өлчөө жана баалоо үчүн колдонулган.

Билимдерди өлчөө жана баалоо тесттик тапшырмалардын эки вариантын колдонуу менен жүргүзүлгөн. 1–вариант 1–курстун студенттеринин билимин өлчөөгө жана баалоого колдонулган. Сыналып жаткандарга 50 тесттик тапшырма аткаруу сунушталган. “Дене тарбиясы” дисциплинасы боюнча негизги мектептин бүтүрүүчүсүнүн билимине минималдуу жооп бере турган суроолор берилген. Ар бир тапшырмага жооптун 4 варианты сунушталган. Анын бири мааниси боюнча

туура болуп чыгат. Ар бир туура жооп 1 балл менен бааланган. Бардык 50 суроо профессионалдык кызыгуунун таанып–билүүчүлүк компонентинин өнүгүү деңгээлинин көрсөткүчү катары каралган.

Экинчи вариант дене тарбиясы боюнча окуу программасынын теориялык бөлүмүн окуган экинчи курстун студенттери үчүн иштелип чыккан. Бул бөлүмдүн материалы тесттик тапшырмаларды иштеп чыгууда колдонулган. Студенттерге тесттик тапшырманын билимдерди үч деңгээлде өздөштүрүү: “билим – тааныштык”, “билим–көчүрмө”, “билим–билгичтик” сапатын баалоого ылайыкталып берилген. Биринчи деңгээлдеги тапшырмалар төрт варианттагы суроолорду камтыды [32, 192 б.]. Студенттер туура жоопту тандоого тийиш эле. Экинчи деңгээлдеги тапшырмалар берилген суроого өз алдынча жоопту формулировкалоого карата түзүлгөн. Үчүнчү деңгээлдеги тапшырмалар окутуучу формулировкалаган типтүү тапшырманы өз алдынча чечүүгө карата түзүлгөн, бул ДТИтү ишке ашырууга (эртең мененки гимнастика үчүн көнүгүүлөр комплексин, тигил же бул сапатты өнүктүрүү үчүн дене түзүлүшүн же келбетти оңдоо үчүн ж.б.) байланышкан. Бардыгы биринчи деңгээлди аткаруу үчүн алты тапшырма, экинчи деңгээл үчүн үч тапшырма, үчүнчү деңгээлди өздөштүрүү үчүн эки тапшырма сунушталган. Биринчи деңгээлде тапшырманы туура аткарууга бир балл, экинчи деңгээлди эки балл, үчүнчү деңгээлди үч балл менен бааланган. Туура жооптор үчүн бардык тапшырмалардын баллдарынын суммасы 18 баллды түзгөн.

Физикалык даярдыкты тестирлөө ЖОЖдун студенттери үчүн окуу программасында келтирилген контролдук көнүгүүлөрдүн жардамы менен жүргүзүлгөн.

Тездик сапаттарынын өнүгүү деңгээли 100 метрден төмөнкү старттан чуркоонун жыйынтыгы менен бааланды.

Тездик-күчтүк сапаттын деңгээли “узундукка орундан секирүү” көнүгүүсүн аткаруу жыйынтыгы менен аныкталды.

Жалпы чыдамдуулуктун деңгээли 1000 метрге чуркоонун убактысы боюнча аныкталган. Күч сапатынын деңгээли “перекладинага тартынуу”, “бутту

перекладинага тийгенче көтөрүү” көнүгүүлөрүнүн жыйынтыктары боюнча бааланды.

Билгичтиктердин (максат коюу, пландаштыруу, өзүн–өзү контролдоо жана өзүн–өзү оңдоо) өлчөө жана баалоо тапшырмаларды аткарууну тандоонун негизинде жүргүзүлдү. Тапшырмалар ДТИтү жеке өз алдынча программалоо боюнча түзүлгөн.

Студенттер өз алдынча 1) тандоо жүргүзүп жана өзүнүн физикалык өнүгүүсүн, физикалык даярдоосун жана жумушка жөндөмдүүлүгүн, көрсөткүчтөрүн өлчөө үчүн методикаларды колдонуу; 2) алынган көрсөткүчтөрдү болгон норма менен салыштырып баалоо; 3) салыштыруунун негизинде ДТИтү жакынкы 3 айга индивидуалдуу максатын тапшырмасын жана пландалган жыйынтыктарын аныктоо; жумалык кыймыл режимин (сабактын түрү, саны жана узактыгы), колдонулган физикалык көнүгүүлөрдүн алкагы, физикалык сапаттарды өнүктүрүү методдору; 5) программаланган ДТИтү ишке ашыруунун мазмунун жана жүрүшүн оңдоо үчүн функционалдык абалын тез көзөмөлдөө методикасын аныктоо.

Педагогикалык эксперимент биз иштеп чыккан ден соолукту чыңдоочу ДТИкө даярдоо үчүн теориялык системаны текшерүү үчүн өткөрүлдү.

Математикалык статистика методдору эксперименттик көрсөткүчтөрдү сандык жактан талдоо үчүн колдонулду. Студенттин (t–критерийи) боюнча орточо топтук айрымачылыктын аныктыгын баалоо методу колдонулду. [21, 223 б.].

Даярдыкты калыптандыруунун системалык мамилесинин методологиясына ылайык ДТИ педагогикалык система катары каралат жана төмөнкү катыштарда мүнөздөлөт:

1. Максаттуу багытында.
2. Структуралык компоненттердин мазмунунда.
3. Тышкы жана ички иштөө механизмде.
4. Жаралышы жана өнүгүшүндө.

Анын иштешинин максаты студенттердин өз керектөөлөрүнө жана жөндөмүнө адекваттуу ДТИтүн түрүнө катышуу менен дене тарбиясынын баалуулуктарын натыйжалуу өздөштүрүүгө даярдыгын калыптандыруу болуп саналат.

Системанын структуралык компоненттери болуп этаптык жана оперативдүү максаттар системасы, мазмуну башкарылган педагогикалык таасирлердин субъект жана объектери саналат. Этаптык максаттар табигый ылайыктуулук принцибин эсепке алуу менен аныкталган жана ДТИкө даярдыктын өнүгүү деңгээлдерине адекваттуу [30, 21 б.].

Оперативдүү максаттар ишмердүүлүк мамиленин негизинде бөлүнүп берилди жана студенттердин билимдерин ДТИ түн жолдору менен куралдануу багытын чагылдырат. ДТИтүн мотивдерин калыптандыруу милдеттери жана ага ошондой эле өз “менин”, рефлексивдүү мамиленин талаптары оперативдүү максаттарга жетиштүү процессинде чечилет.

Оперативдик максаттардын мазмунун аныктоодо студенттердин инсандык өзгөчөлүктөрү эске алынат. ДТИтүн айрым түрлөрүнө кызыгуу жана аны турмушка ашырууга мүмкүндүк деңгээли болуп: физикалык ден соолук, дене тарбия көнүгүүлөрү менен мурда машыгуу тажрыйбасы, физикалык сапаттардын жана организмдин деңгээли саналат.

ДТИкө даярдыкты калыптандыруу системасынын мазмунунун негизги элементтери болуп: 1) теориялык, методикалык жана практикалык билимдер, өзү жөнүндөгү билимдер; 2) физикалык ден соолук, физикалык өнүгүү, физикалык даярдык эсептелет.

Организмдин функционалдык мүмкүндүктөрүнө: 1) ДТИкө даярдык операциялык комплексинин мазмунун түзгөн методикалык жана кыймыл билгичтиктер; 2) физикалык сапаттар кирет.

Бул мазмун аны өздөштүрүү ыгына жараша сандык 3 бөлүккө дифференцияланат. Өзүнө сандык жана справкалык материалды, мелдеш эрежелерин, нормативдик документтер, тарыхый фактыларды камтыган биринчи бөлүк окуу маалыматтык кабылдоо жана эске тутуу менен өздөштүрүлөт. Экинчи

бөлүк кыймыл билгичтигин жана физикалык сапаттарды камтыган репродуктивдүү мүнөздөгү практикалык көнүгүүлөрдү аткаруу аркылуу; теориялык, методикалык жана практикалык билимдерди жана методикалык билгичтиктерди камтыган. Үчүнчү бөлүк издөө мүнөзүндөгү окуу–таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу аркылуу окуу материалынын экинчи жана үчүнчү бөлүктөрү дидактикалык жактан иштелип чыккан жана практикалык көнүгүүлөр системасында жана теориялык тапшырмалардын системасы түрүндө сунушталган.

ДТИкө даярдыкты ишке ашыруучу объекттер болуп дене тарбия кафедрасынын окутуучулары саналат. Алардын кесиптик тажрыйбасына жана муну менен шартталган бериле турган окуу материалынын мазмунундагы өзгөрүүлөр жана анын окуу процессинде орун алышы алдын ала кесиптик даярдыктын ишке ашуусун жана студенттер менен болгон жумушта практикалык чечилишин болжолдойт. Бардыгынан мурда бул студенттерде ДТИкө карата эмоциалдык баалуулук мамилени натыйжалуу калыптандыруу үчүн зарыл билим жана билгичтиктер менен куралдандырууга, рефлексияга жөндөмдү өнүктүрүү, максат коюу, пландоо ыгына үйрөтүүгө таандык. Бул тапшырмалар физикалык сапаттарды өнүктүрүү жана кыймыл билгичтик калыптануу тапшырмаларынан аларды чечүүгө, алардын педагогикалык ишмердүүлүгү топтолгон салтка айланган алкагына салыштырмалуу жаңы болуп саналат.

ДТИкө даярдыктын калыптануу системасынын субъекти болуп ЖОЖдордун студенттери чыгат. Педагогикалык практика жана илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыктары биринчи курстун студенттери “Дене тарбия” сабагын окуй баштаган убакытта физикалык ден соолуктун көрсөткүчтөрү жана ДТИкө даярдыктын структуралык компоненттери боюнча бир топ айырмаларын көрсөттү. Бул оперативдүү максаттарды, ошондой эле бул максаттарга тиешелүү мазмунун жана процессин алдын ала камсыздоону да дифференциялоону жана индивидуалдаштырууну талап кылат.

Дене тарбиянын стратегиялык милдети болуп студенттердин өз ДТИнүн субъекти катары инсандыгын калыптандыруу саналат. Ошондуктан биз талдаган

педагогикалык таасирди өзүнө карата ишке ашырган дене тарбиянын өзүнө билим берүүнүн субъекти да болушат.

Системанын ички кызматы окутуучу менен студенттердин биргелешкен ишмердүүлүк процессинде анын структуралык компоненттеринин өз ара таасир этүүсүндө ишке ашат. Бул таасир этүү мамилелердин субъекти–субъект диалогу катары мүнөздөлөт, кызматташтыктын ачык көрүнгөн атмосферасында өтөт, ал биз жогоруда белгилегендей, студенттердин өзү аткарган ДТИнүн максатына жана мазмунуна субъективдүү позициясы менен шартталган.

Максат, мазмун, субъект жана объект байланыштары ДТИкө даярдыкты калыптандыруу системасынын функционалдык структурасын түзөт жана окуу процессинде: окутуучунун (окутуу) жана студенттердин (окуп–таануучу) ишмердүүлүгүндө ишке ашат. Окутуу жана окуу системасынын функционалдык компонентине кирет. Алар даярдыктын калыптануу системасынын, объективдүү чындык катары, “бытиени” камсыздайт, анын структуралык компоненттеринин ортосунда байланыштын түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө алардын сапаттарынын өз алдынча жана жалпысынан системанын интегралдык белгилеринин ишке ашуусун камсыздайт.

Окутуу таанытуучу ишмердүүлүк окутуу процессинин түрлөрүн, каражаттарын, методдорун, уюштуруу структурасы жана анын мазмунун түзгөн окутуунун жалпы формаларына жана сабактын түрлөрүнө карата мүнөздөлөт.

ДТИкө даярдыкты калыптандырууда окутуу–таанытуу ишмердүүлүгүнүн төмөнкү түрлөрү: 1) академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү; 2) дене тарбиянын спорттук ишмердүүлүктүн фрагменттери; 3) жалпысынан ДТИ колдонулат.

Ишмердүүлүктүн академиялык тибинин окутуу, таанытуу ишмердүүлүгүнүн структуралык элементтери болуп кабылдоо, ой жүгүртүү, окуу маалыматын эске тутуу жана синтез, абстракциялоо жана конкреттештирүү жалпылоо жана системалоо боюнча акыл–эс аракеттери чыгат.

Теориялык жана методикалык окуу проблемалык чечүү процессинде жаңы билимдерди ачуу жана өздөштүрүүгө багытталган.

ДТИтүн фрагменттери сапатты да: 1) анын сандык маанилүү максаттардын (перспективдүү, аралык, азыркы жана оперативдүү) системасын аныктоо; 2) пландаштыруу боюнча; 3) практикалык ишке; 4) өзүн оңдоо боюнча иш–аракеттер чыгат.

Инсандын маанилүү максаттарга жетүү үчүн багытталгандыгы менен бириккен иш–аракеттердин жыйындысы жалпысынан ДТИтү түзөт.

Ошондуктан бул байланыштардын мүнөзү жана өнүгүү даражасынан структуралык компоненттерге салынган (максаттын сапаты, мазмундуу сапаттык мүнөздөмөлөрү, субъект менен объекттин жөндөмү) мүмкүндүктөр канчалык чындыкта айланарынан көз каранды, экинчи жагынан окутуу жана окуу канчалык оптималдуу болбосун алар социалдык маанилүү жыйынтыктарга алып келет, эгер максат, милдеттери, мазмуну туура аныкталбаса, билим процессинин субъекти менен объектинин бөтөнчөлүктөрү эске алынбаса, ошондой эле системанын өзүнүн иштөө шарты эске алынбаса [198, 160 б.].

Окуу–таануу ишмердүүлүктү уюштуруу каражаты катары окуу тапшырмалардын системасы колдонулат. Тапшырмалар максатка багытталгандыгына байланыштуу 3 топко: теориялык, методикалык жана кыймылдык тапшырмалар болуп бөлүнөт.

Теориялык жана методикалык тапшырмаларды аткаруу студенттерди теориялык, методикалык жана практикалык билимдер, методикалык билгичтиктер менен куралдандырууга багытталган. Кыймылдык тапшырмалар дене тарбиялык көнүгүүлөрдү аткаруу үчүн билим жана билгичтик практикалык өздөштүрүүгө, физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө багытталган.

Методикалык тапшырмалар ДТИтүн мазмунуна жакындатылып даражасы боюнча экиге бөлүнөт: аналитикалык (кесиптик ишмердүүлүктүн айрым фрагменттерин ишке ашыруунун реалдуу шартын түзөт) жана бүтүн (бүтүн профессионалдык ишмердүүлүктүн реалдуу шартын түзөт).

Окуу–таануу ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө карата бардык тапшырмалар репродуктивдүү жана проблемалык болуп бөлүнөт.

Репродуктивдүү тапшырмалар төмөнкүлөрдү өздөштүрүүгө жана кайра түзүүгө багытталган: 1) окутуучу көрсөткөн окуу–методикалык адабияттардан алынуучу билимдер; 2) дене тарбия көнүгүүлөрү; 3) дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктү пландаштыруу жана контролдоо иштери.

Инсандык мамилеге ылайык проблемалык тапшырмалар инсанга багытталган мүнөзгө ээ: алардын мазмунунун негизине студенттер сезген окутуучунун жардамы менен алардын ДТКө даярдыгынын актуалдуу деңгээли менен аны андан ары өркүндөтүү боюнча инсан тарабынан кабыл алынган максаттарынын ортосунда карама–каршылыкты чагылдырган проблемалык кырдаалдар салынган.

Проблемалык тапшырмалар, өз кезегинде, төмөнкүлөрдү талап кылган тапшырмаларга бөлүнөт:

1. Окутуучу менен студенттер чогуу формулировкалаган студенттер үчүн инсандык маанилүү проблемаларын чечүүнүн окутуучу сунуштаган чечүү ыгын оптималдаштырууну.

2. Студенттер бөлүп көрсөткөн инсандык маанилүү проблемаларды чечүүнү талап кылган.

Окуу материалынын мүнөзүнө жана татаалдыгына карата студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруунун негизги методдору сапатында информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү, эвристикалык жана изилдөөчүлүк методдору колдонулат [101, 186 б.].

Информациялык–рецептивдүү жана репродуктивдүү методдорду колдонуу жеңил таанылган кырдаалдарда вариативдүү жана үлгү боюнча колдонуу деңгээли аркылуу билимдерди жана ишмердүүлүктүн ыктарын өздөштүрүүгө үйрөнүүнү камсыздайт. Биринчи методдун жардамы менен кабылдоо, ой жүгүртүү, эске тутуу жана кабылдоо окуу иштери аркылуу теориялык методикалык билимдерди өздөштүрүү ишке ашат. Репродуктивдүү методикалык жана практикалык тапшырмаларды аткарууда репродуктивдүү метод колдонулат жана бир жагынан студенттерди методикалык билгичтик менен куралдандыруу жүрөт, экинчи жагынан тандалган спорттун түрүнүн техникасын жана тактикасын өздөштүрүү,

физикалык сапаттарды өнүктүрүү жүрөт. Аларды аткарууда студенттер методикалык адабияттардан алган жана окутуучулар берген ишмердүүлүктүн түрлөрүнөн багыт алышат.

Эвристикалык метод теориялык жана методикалык проблемалык тапшырмаларды чечүү үчүн окуу–методикалык ишмердүүлүктү уюштурууда колдонулат. Окутуучу студенттерин алдына эвристикалык суроо түрүндөгү окуу проблемасын коёт жана окуу–таануу ишмердүүлүгүн аны чечүүгө багыттайт. Татаал суроолор окутуучулар тарабынан чечилет, салыштырмалуу жеңил суроолорго жоопторду студенттер окутуучулардын жардамы менен издешет. Бул жардам проблеманы бир катар жөнөкөй суроолорго ажыратууну, аларга жооп чечүүгө ачкычты камтыйт, издөө багытын аныктаган жардам берүүлөр, т.ж.б. чечимдин катасын көрсөтөт.

Изилдөө методу сапаттарга жетүү үчүн проблемалык тапшырмаларды аткаруу процессинде колдонулат.

Проблемалык окутуунун методдору окутуунун проблемалуулугун ырааттуу жогорулатууга шарт түзгөн айкалышта колдонулат.

Окуу–таануу ишмердүүлүгү окутуунун топтук ыгында ишке ашат, өз мазмунуна окутуунун жеке, топтук, фронталдык формаларын жана өз алдынча ишти камтыйт.

Фронталдык жана топтук формалар студенттердин окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу үчүн колдонулат, алар окутуучу менен бирге репродуктивдүү жана проблемалык тапшырмаларды чечүүгө багытталган.

Информациялык рецептивдүү методдун алгакында ишке ашырылган өз алдынча иш теориялык билимдерди кабылдоого, ой жүгүртүүгө, эске тутууга багытталат.

Муну менен катар өз алдынча иш изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн белгисине ээ болот, мында студенттер адабият менен иштөө процессинде окутуучу тарабынан формулировкаланган жана коюлган методикалык проблемалык тапшырмаларга жооп издешет, инсандык маанилүү проблемаларды бөлүп көрсөтүшөт жана формулировкалашат.

Тапшырмалардын түрлөрү. Проблемасы коюлган лекциялар, проблемалык семинарлар, методикалык жана практикалык (окуу–машыгуу) сабактары, өз алдынча окуу–машыгуу тапшырмалары, мелдештерге катышуу колдонулат.

Проблема коюлган лекциялар студенттерди теориялык жана методикалык тапшырмалар менен куралдантуу үчүн колдонулат. Бул лекциялардын жүрүшүндө окутуучу үйрөнүлүп жаткан материалдын мазмунун ырааттуу түрдө өз ара байланышкан проблемаларды чечүү түрүндө сунуштайт. Теориялык билимдерди тереңдетип үйрөнүү проблемалык семинар түрүндө өткөрүлгөн сабактарда ишке ашырылат. Талкуунун предмети катары окутуучу формулировкалаган окуу проблемалары алынып чыгарылат.

Окуу–таануу ишмердүүлүгүнүн методикалык сабактардагы мазмунун методикалык билим жана билгичтиктерди калыптандырууга багытталган репродуктивдүү жана проблемалык тапшырмаларды аткаруу түзөт.

Практикалык сабактарда жана өз алдынча окуу–машыгуу сабактарында жана мелдештерге катышуу аркылуу физикалык сапаттарды өнүктүрүү, тандалган спорттун түрүндө техникалык–тактикалык ыкмаларды өнүктүрүү милдеттери чечилет.

Ошентип, студенттердин окуу–таануу ишмердүүлүгү каражаттардын, методдордун, окутуунун уюштуруу формаларын жана тапшырма түрлөрүнүн системасын көрсөтөт.

Система түзүүчү фактор болуп ДТИкө даярдыкты калыптандыруунун оперативдүү максаттары саналат. Структуралык бирдик болуу теориялык, методикалык жана кыймыл тапшырмаларын чечүү саналат, алар ДТИтүн айрым жактарын чагылдырат.

ДТИкө даярдыкты калыптандыруунун системасы – болочок мугалимдерди кесиптик даярдоонун кеңири системасынын структуралык компоненттеринин бири. Ошондуктан анын тышкы кызматы бул системанын башка компоненттери менен өз ара карым–катышы менен: окуу планынын башка дисциплиналарын окутуу жана жалпысынан профессионалдык даярдыктын системасы.

Бүтүн системанын суммативдүү системадан айырмасы биринчи системалуу сапаттарга ээ, алар аны түзгөн компоненттердин ар биринин сапатына жана алардын сапаттарынын суммасына алып келбейт. Мында системалык «эмердгенттүү» касиеттердин жаралышы жаңы сапаттык аныкталышка топтошкон сапаттардын болушун жокко чыгарбайт.

ДТКө даярдыктын калыптануу системасы бүтүндүк касиетке ээ: компоненттердин бири да өзүнчө алганда даярдыкты калыптандыруу тапшырмасын чечпейт, бирок бардык компоненттер бириккенде бул максатка жетүү үчүн жетиштүү жана зарыл болот.

Анализдин кийинки аспекти – генетикалык. Ал даярдыкты калыптандыруу системасын өнүгүү процессинде сапаттык жактан айырмаланган этаптарын бөлүү менен кароону болжолдойт.

ДТИтү ишке ашыруу студенттерде анын максаттары жана милдеттери, мазмуну жана ишке ашуу шарттары жөнүндө толук жана так багыт алуу негизинин болушун болжолдойт.

ДТКө даярдыктын маңызын жана мазмунун теориялык анализдөөдө биз тарабынан анын өнүгүшүнүн бир катар деңгээлдери бөлүнүп көрсөтүлдү. Табигый ылайыктуулук принцибин эске алуу менен айрым деңгээлдерге жетишүүнү этаптуу максат сапатында кароого болот жана буга ылайык башкарылган билим берүү процессинде аны калыптандыруучу этаптар катарында бөлүүгө болот [30, 21 б.].

- ЖОЖго чейинки даярдык этабы;
- теориялык даярдыкты калыптандыруу этабы;
- диагноздоо – долборлоо этабы;
- ДТКө даярдыкты репродуктивдүү деңгээлде, продуктивдүү деңгээлинде, чыгармачыл деңгээлде даярдоо этаптары.

ЖОЖго чейинки даярдык этабы дене тарбия сабактарында жалпы билим берүүчү мектептерде, кошумча билим берүүчү мектептерде жана өз алдынча сабактарда ишке ашат.

ДТИтү ишке ашыруу студенттерде анын максаттары жана милдеттери,

мазмуну жана ишке ашуу шарттары жөнүндө толук жана так багыт алуу негизинин болушун болжолдойт. Бул даярдыкты калыптандыруунун биринчи этабы менен байланыштуу ЖОЖ шартында теориялык даярдыкты калыптандыруу этабы саналат.

Таблица 2.3. – Ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө теориялык даярдыкты калыптандыруу этабынын мазмуну

Функционалдык жана структуралык компоненттер	Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдыкты калыптардыруу системасынын структуралык жана функционалдык компоненттеринин мазмуну
Максат	Дене тарбия жана спорт, ден соолукту чыңдоо жөнүндө теориялык билимдер системасын калыптандыруу
Окутуунун мазмуну	Жалпы жана кесиптик даярдыкта жана келечек кесиптик ишмердүүлүктө дене тарбиясынын орду жана ролу жөнүндө; дене тарбиясынын социалдык–биологиялык негиздери жөнүндө; сергек жашоо образын негиздери жана ден соолукту камсыздоо дене тарбиясынын ролу жөнүндө; окуу эмгегинин жана интеллектуалдык ишмердүүлүктүн психо–физиологиялык негиздери жана ишке жөндөмдү жөнгө салууда дене тарбия каражаттарынын ролу жөнүндө; Спорт жана спорттун түрүн же физикалык көнүгүүлөрдү жеке тандоо жөнүндө; Студент жаштарды физикалык өнүктүрүүнүн социалдык–алгылыктуу нормалары жана физикалык даярдыгы жөнүндө теориялык билимдер системасы
Окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары	Дене тарбиясы жана спорт жөнүндө билимдерди калыптандырууга багытталган репродуктивдүү жана проблемалык теориялык тапшырмалар
Окутуунун методдору	Информациялык–рецептивдүү жана эвристикалык
Тапшырмалардын түрү	Лекциялар, проблемалык семинарлар

ДТИкө даярдыктын милдеттери үзгүлтүксүз дене тарбиясын берүүнүн мурунку этаптарында натыйжалуулуктун ар кандай деңгээлинде чечилерин практика көрсөттү. Биринчи курстун студенттеринин муну менен шартташкан

кескин индивидуалдуу айырмачылыктары долборлоо этабындагы диагностикалык зарылдыгын аныктайт.

Таблица 2.4. – Ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруудагы диагноздоо-долбоорлоо этабынын мазмуну

Функционалдык жана структуралык компоненттери	Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу системасында структуралык жана функционалдык компоненттердин мазмуну
Максат	– даярдыктын структуралык компоненттеринин өнүгүү деңгээлин диагноздоо; – студенттердин өз дене тарбиялык ишмердүүлүгүнүн келечектүү, аралык жана азыркы максаттар системасын калыптандырышы
Окутуунун мазмуну	– студент жаштардын физикалык өнүгүшү социалдык алгылыктуу нормасы жана физикалык даярдыгы жөнүндө теориялык билимдер; – физикалык өнүгүүнүн, физикалык даярдыктын, келбет жана баалоонун методикалык билимдери жана билгичтиктери; – дене тарбиялык ишмердүүлүктө максат коюу билимдери жана билгичтиктери
Окуу–таануу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү	Академиялык типтеги окуу ишмердүүлүгү; дене тарбиялык ишмердүүлүктүн фрагменттери
Окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары	Дене тарбиясы жана спорт менен машыгууда өзүн контролдоо боюнча билимдердин калыптанышына багытталган репродуктивдүү теориялык тапшырмалар: 1) дене тарбиясы жана физикалык даярдыктын жеке көрсөткүчтөрүн өлчөө жана баалоо боюнча; 2) дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктүн жеке келечектүү, аралык жана күндөлүк максаттарын окутуучу менен бирге иштеп чыгуунун проблемалык методикалык тапшырмалары
Окутуу методдору	Информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү жана эвристикалык методдор
Сабактын түрлөрү	Лекциялар, методикалык сабак

Ден соолук абалы боюнча негизги медициналык топко киргизилген, анкеталык сурамжылоонун жардамы менен аныкталган дене тарбиялык–спорттук кызыгууну эске алуу менен окуу топторуна бөлүнөт. Уландар үчүн адистештирилген окуу топторун: спорттук оюндар, күрөш, оор атлетика (бодибилдинг), жеңил атлетика, кросс даярдыгын түзүү сунушталат.

Андан соң студенттер окутуучунун жардамы менен жана тиешелүү методикаларды колдонуу негизинен көрсөткүчтөрүн ченешет: 1) физикалык өнүгүүнүн (бой – салмактын өсүү индекси, өпкөнүн турмуштук сыйымдуулугу, төш клеткасын тегерете өлчөө, беш манжанын жана сандын динамометриясы ж.б.); 2) физикалык сапаттардын (ылдамдык, ылдамдык–күчтүк, салыштырма күч, жалпы чыдамдуулук); 3) организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрү; 4) спорттун тандаган түрүндө атайын физикалык жана техникалык даярдык; өз алдынча иш процессинде (үй тапшырмасы) студенттер өздөрүнүн жеке көрсөткүчтөрүн өз курагы жана спорттук квалификация деңгээли үчүн спорттун тандалган түрүндө нормативдүү маанилерде өлчөнөт жана 5 баллдык шкала менен баалашат: 5 балл – жогорку деңгээл; 4 балл – ортодон жогору; 3 балл – орто деңгээл; 2 балл – ортодон төмөн; 1 балл – төмөнкү деңгээл.

Берилген этаптын экинчи милдети дене тарбия сабактарынын жеке максаттык багытын ар бир студент тарабынан иштелип чыгылышы саналат. Бул максаттар ар бир студент тарабынан инсандык маанилүү (дене тарбиясы жана спортто баалуулук багытына жооп берүүчү) реалдуу ишке ашуучу (ар бир студентте болгон бош убакыт жана дене тарбия көнүгүүлөрү үчүн шарт: спорт базасы, инвентарь ж.б.) катары кабылданыш керек.

Окутуучулар максатты эске алуу менен формулировкалаган ар бир студентке физикалык өнүктүрүүнүн жеке программасын төмөнкүлөрдү колдонуу менен жүргүзүүнү сунуштайт: 1) бардык түрлөр үчүн милдеттүү дене тарбия көнүгүүлөрү (100 жана 1000 м чуркоо, спорттук оюндар, кросс даярдыгы, профессионалдык колдонмо көнүгүүлөр); 2) тандалган спорттун түрү боюнча машыгуу каражаттары.

Программа окутуучу тарабынан студенттердин түздөн-түз катышуусу менен баштапкы деңгээлдеги жеке көрсөткүчтөрдү, мелдештердин календарын жана дене тарбиялык-спорттук ишмердүүлүктүн пландаштырылган жыйынтыктарын эске алуу менен түзүлөт.

Ырааттуулук менен 1) ЖОЖдо окуган бардык жылдар үчүн; 2) жылдык программа; 3) ар бир ай үчүн утурумдук программа.

Перспективалуу программада окуунун ар бир жылы үчүн көрсөтүлөт: 1) дене тарбиялык-спорттук ишмердүүлүктүн пландалган жыйынтыктары катары максаттар: физикалык даярдыктын көрсөткүчтөрү, функционалдык мүмкүнчүлүктөрдүн, спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана техникалык даярдыктын мүмкүнчүлүктөрү, мелдештердин жыйынтыктары, спорттук квалификация деңгээлдери; 2) негизги жана кошумча окуу-машыгуу сабактарынын саны (дене тарбия боюнча мелдештүү практикалык сабактарды эске алуу менен); 3) старт жана мелдеш күндөрүнүн саны; 4) сааттын жалпы саны жана алардын даярдыктын түрлөрү боюнча (физикалык, техникалык, оюн (спорттук оюн түрлөрү) болжолдуу бөлүштүрүлүшү (%).

Жылдык программада ай боюнча окуу-машыгуу сабактардын, мелдеш күндөрүнүн жана даярдыктын түрлөрү боюнча бөлүнгөн сааттардын саны көрсөтүлөт.

Күндөлүк программада ДТИтүн сабактары пландаштырылган күндөр конкреттүү аныкталат, алардын багыты (физикалык сапаттардын өнүгүшү, техникалык даярдык, комплекстүү сабак, мелдештерге катышуу), физикалык жүктүн узактыгы жана чоңдугу.

Перспективалуу, жылдык жана күндөлүк пландарды түзүүдө дене тарбиясы боюнча милдеттүү сабактардын алкагында ДТИтүн көлөмү жана мазмуну эске алынат. ДТИтүн сабактан тышкаркы көлөмү жана мазмунун студенттер өз каалоосу боюнча дене тарбия жана спорт сабактарындагы жеке максаттарга ылайык аныкталган. Ошондуктан жеке пландарда эки бири-бирине байланышкан бөлүмдөр бар: милдеттүү бөлүк жана өз алдынча иштин бөлүмү.

Жылдык жана күндөлүк жеке программаларды түзүүдө мелдеш календарына багыт алууну жана ДТИтү бөлүштүрүүнү туура пландаштыруу керек.

Мелдешке ийгиликтүү катышуу максаты менен ишке ашырылган ишмердүүлүк катары пландоо зарыл. Бул жобону ишке ашырууда студенттерди кошумча – машыгуу сабактарына катышууга аракет күчөйт. Ошондуктан ЖОЖдун базасында бул сабактар үчүн мүмкүнчүлүк берилиши керек, аларды уюштурууга спорттун тандалган түрүндө спорттук квалификациясы бар студенттерди тартуу керек.

Ошентип, диагноздоо–долбоорлоо этабында студенттер жеке физикалык өнүгүүсүн, функционалдык мүмкүндүктөрүн жана физикалык даярдыгын өлчөө жана баалоо, өз ДТИтүнүн жакынкы жана келечек багыттарын аныктоо боюнча проблемалык тапшырмаларды чечишет. Жеке багыттык программалардын мазмуну студенттердин түздөн–түз катышуусу менен окутуучу тарабынан аныкталат.

ДТИкө репродуктивдүү деңгээлде практикалык даярдыктын калыптануу этабы студенттерди тандаган спорттун түрүндө теориялык билимдерге, ДТИтү пландоо, практикалык ишке ашыруу жана контролдоо методикалык билгичтиктерине үйрөтүүгө багытталган (2.5 –таблица).

Бул тапшырмаларды аткаруу каражаты болуп:

1. спорттун тандалган түрү жөнүндө билимдерди калыптандыруучу репродуктивдүү теориялык тапшырмалар;

2. а) физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө; б) спорттун тандалган түрүнүн техникасына жана тактикасына ээ болууга багытталган репродуктивдүү кыймыл тапшырмалары;

3. а) гигиеналык же машыгуу багытындагы дене тарбия көнүгүүлөрү жөнөкөй сабактарды пландоого жана өткөрүү боюнча; келбетин жана дене түзүлүшүн коррекциялоо; б) спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана спорттук даярдыкты баалоо; в) ден соолуктун, организмдин функционалдык абалын контролдоо боюнча репродуктивдүү методикалык тапшырмалар.

Бул тапшырмаларды аткарууда студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруу информациялык – рецептивдүү жана репродуктивдүү методдордун алкагында ишке ашат.

Таблица 2.5. – Репродуктивдүү деңгээлде ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу этабынын мазмуну

Функционалдык жана структуралык компоненттер	Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу системасынын структуралык жана функционалдык компоненттеринин мазмуну
Максат	Репродуктивдүү деңгээлде ден соолукту чыңдоочу ДТИКө даярдыктары
Окутуунун мазмуну	<ul style="list-style-type: none"> – спорттун түрү жөнүндө, дене тарбиясынын элементи, дене тарбиясы системасынын элементи катары, мелдештик аракеттердин системасы катары расмий бекитилген эрежелер менен жөнгө салынган жана мелдеш беттешүүлөрүн өткөрүү шарттарына аныкталган спецификалык талаптар коюлган мелдештик ишмердүүлүктүн конкреттүү формасы катары теориялык билимдердин системасы; – тандалган спорттун түрүндө техникалык жана тактикалык ыкмалар; – пландоо, контролдоо, практикалык ишке ашыруу методикалык билгичтиктери
Окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары	<ul style="list-style-type: none"> – спорттун тандаган түрү жөнүндө билимдерди калыптандырууга багытталган репродуктивдүү теориялык тапшырмалар; 1) физикалык сапаттарды калыптандырууга; 2) спорттун тандалган түрүнүн техникасына жана тактикасына ээ болуу; – гигиеналык жана көнүгүү багытында дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоо боюнча жөнөкөй сабактарды пландоо жана өткөрүү; келбетти жана дене түзүлүшүн жакшыртуу боюнча; 1) спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана спорттук даярдыкты баалоого; 2) ден соолуктун, организмдин функционалдык абалын контролдоо боюнча репродуктивдүү методикалык тапшырмалар
Окутуу методдору	Информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү методдор

Сабактын түрлөрү	Лекциялар методикалык жана практикалык сабактар, өз алдынча окуу–машыгуу сабактары жана мелдештерге катышуу
------------------	---

Өз алдынча тапшырмалардын мазмуну, көнүгүү каражаттары, аларды колдонуу методдору, физикалык жүктүн чоңдугу окутуучулар тарабынан сунушталат, студенттер өз дене тарбиялык-спорттук ишмердүүлүгүн өз алдынча контролдоо жана баа берүүнү ишке ашырат.

Кийинки этаптын максаты продуктивдүү деңгээлинде ДТИкө даярдыкты калыптандыруу болуп саналат (2.6 –таблица). Өздөштүрүү – бул максатка жетүүнү камсыздай турган окутуунун мазмуну болду. А) өз алдынча дене тарбия көнүгүү сабактары методикасынын негизи жөнүндө жалпы адистик жана профессионалдык–прикладдык даярдык, спорттун тандалган түрүндө судьялыкты уюштуруунун негиздери жөнүндө теориялык билимдер; б) спорттун тандап алган түрүнүн техникалык жана тактикалык ыкмалары; в) ДТИтүн максатын коюу, пландоо, практикалык ишке ашыруу, контролдоо жана коррекциялоо боюнча методикалык билгичтиктер.

Студенттердин окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары болуп:

1) Өз алдынча дене тарбия сабактарынын методикасы, негизи, жалпы, адистик жана профессионалдык–прикладдык даярдыкты уюштуруунун негиздери жөнүндө репродуктивдүү теориялык билимдер;

2) а) физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө; б) спорттун тандалган түрүнүн техникасы жана тактикасына ээ болууга багытталган репродуктивдүү кыймыл тапшырмалары;

3) проблемалык методикалык тапшырмалар: а) спорттун тандалган түрү боюнча окуу–машыгуу сабактарын пландоо жана өткөрүү; б) спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана спорттук даярдыкты, жумушка жөндөмдүүлүктү функционалдык абалды өзү баалоо; в) өзүн контролдоонун жыйынтыгында аныкталган көрчөткүчтөрүн эсепке алуу менен өз дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүгүнүн оперативдүү жана күндөлүк максаттарын өзү коррекциялоо боюнча окуу тапшырмаларын аткаруу информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү жана эвристикалык методдорунун алкагында

аткарылат.

Таблица 2.6. – Продуктивдүү денгээлинде ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу этабынын мазмуну

Функционалдык жана структуралык компоненттер	Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу системасынын структуралык жана функционалдык компоненттеринин мазмуну
Максат	Продуктивдүү денгээлинде дене тарбиялык ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу
Окутуунун мазмуну	<ul style="list-style-type: none"> – өз алдынча дене тарбия сабактарынын методикасы негизги, жалпы адистик жана профессионалдык–прикладдык даярдык, спорттун тандалган түрүндө судьялыкты уюштуруу жөнүндө теориялык билимдер системасы; – спорттун тандалган түрүнүн техникалык жана тактикалык ыкмалары; – дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктүн максатын коюу, пландоо, практикалык ишке ашыруу, контролдоо жана коррекция методикалык билгичтиктери
Окуу–тарбия ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары	<p>Дене тарбиясы менен өз алдынча машыгуу методикасынын негиздери жөнүндө, жалпы адистик, кесиптик–прикладдык дене тарбиясы даярдыгы спорттун тандалган түрүндө судьялыкты уюштуруу жөнүндөгү билимдерди калыптандырган репродуктивдүү:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) физикалык сапаттарды өнүктүргөн; 2) спорттун тандалган түрүнүн техникасы жана тактикасына ээ кылууга багытталган репродуктивдүү кыймыл тапшырмалары; <ul style="list-style-type: none"> – спорттун тандалган түрү боюнча окуу–тренировка сабактарын пландоо жана өткөрүү; – спорттун тандалган түрүндө өз жумушуна жөндөмдүүлүгүн, функционалдык абалын, атайын физикалык жана спорттук ишмердүүлүгүнүн оперативдүү жана күндөлүк максаттарды өзү коррекциялоо;
Окутуу методдору	Информациялык–репродуктивдүү, репродуктивдүү жана эвристикалык методдор

Сабактын түрлөрү	Лекция, методикалык жана практикалык сабактар, өз алдынча окуу–машыгуу сабактары жана мелдештерге катышуу
------------------	---

Ошентип, аталган этапта студенттер окутуучунун жардамы менен спорттун тандалып алынган түрүндө жакынкы максатка жана эмгекке жөндөмдүүлүктүн өзү баалаган көрсөткүчтөрүнө функционалдык абалына, атайын физикалык жана техникалык даярдыкка багытталып, аларды ишке ашыруунун конкреттүү шарттарын (спорттук база, инвентарь, бош убакыт ж.б.) эске алуу менен пландоо боюнча (каражаттарды, методдорду, физикалык жүктүн чоңдугун аныкташат) проблемалык тапшырмаларды дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктүн окуудан тышкаркы сабактарында ишке ашырат.

Жыйынтыктоочу этаптын максаты чыгармачыл деңгээлде ДТКө даярдыкты калыптандырууда болот (2.7 –таблица).

Бул этапта окутуунун мазмуну болуп: 1) спорттун тандалган түрүнүн техникалык жана тактикалык ыкмалары; 2) максат коюунун, пландоонун, практикалык ишке ашыруунун контролдук жана коррекциянын методикалык билгичтиктери; 3) психоэмоционалдык абалды жана булчуң релаксациясын жөнгө салуу ыкмалары; 4) спорттун тандалган түрүндө калыс (судья) болуу билгичтиги.

Студенттердин окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражат катары колдонулат.

1) а) физикалык сапатты өнүктүрүүгө; б) спорттун тандалган түрүндө;

2) проблемалык методикалык тапшырмалар: а) дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүктүн жеке перспективалуу аралык жана күндөлүк максаттарын иштеп чыгуу боюнча; б) ден соолукту сактоо жана машыгуу багытында жеке программаларды түзүү; в) спорттун тандалган түрүндө мелдешке судьялык кылуу.

Студенттердин бул тапшырмаларды аткаруу боюнча ишмердүүлүгү информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү, эвристикалык жана изилдөө методдорунун негизинде уюштурулат.

Таблица 2.7. – Чыгармачыл деңгээлде ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу этабынын мазмуну

Функционалдык жана структуралык компоненттер	Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдыктын структуралык жана функционалдык компоненттеринин мазмуну
Максат	Чыгармачыл деңгээлинде дене тарбиялык ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүккө даярдыкты калыптандыруу
Окутуунун мазмуну	<ul style="list-style-type: none"> – спорттун тандалган түрүнүн техникалык жана тактикалык ыкмалары; – максат коюунун, пландоонун практикалык ишке ашыруунун, контроль жана коррекциянын методикалык билгичтиктери; – психикалык эмоционалдык абалды жана булчуң релаксациясын жөнгө салуу ыкмалары; – спорттун тандалган түрүндө судьялык кылуу көндүмү
Окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу каражаттары	<ul style="list-style-type: none"> – репродуктивдүү кыймыл тапшырмалары багытталат: 1) физикалык сапаттарды өнүктүрүүгө; 2) спорттун тандалган түрүнүн механикасына жана тактикасына, психикалык–эмоционалдык абалды жана булчуң релаксациясын жөнгө салуунун ыкмаларын өздөштүрүү проблемалык методикалык тапшырмалар; – ДТИтүн жеке перспективалык, аралык жана күндөлүк максаттар системасын иштеп чыгуу боюнча; – ден соолукту сактоочу көнүгүү багыттагы жеке программаларды түзүү; – спорттун тандалган түрүндө мелдештерге судьялык кылуу
Окутуу методдору	Информациялык–рецептивдүү, репродуктивдүү, эвристикалык жана изилдөө методдору
Сабактын түрлөрү	Методикалык жана практикалык сабактар өз алдынча окуу–машыгуу сабактары, мелдешке катышуу

Жалпысынан, жыйынтыктоочу этапта студенттер өз алдынча спорттун тандалган түрүндө өркүндөтүүнүн жеке программаларын иштеп чыгышат жана аларды дене тарбия сабактарынын жүрүшүндө, ошондой эле өз алдынча ДТИтүн процессинде ишке ашырат.

Физикалык сапаттарды өнүктүрүү жана тандалган спорттун түрүндө техникалык–тактикалык ыкмаларга үйрөтүү мелдештери бардык этаптарда чечилерин баса белгилөө керек. Мында окутуучунун ДТИтү пландоодо жана уюштуруудагы ролу этаптан этапка бир кыйла азаят, муну менен катар студенттердин өз алдынчалыгы жана окуу–таануу ишмердүүлүгүнүн проблемалык даражасы өсөт.

Бардык этаптарда студенттер күндөлүк жазышат, анда ДТИтүн жеке программасынын (перспективалуу, жылдык жана күндөлүк) мазмуну жана ишке ашыруунун жыйынтыгы пландалган көлөмдүн ишке ашуусу, спорттун тандалган түрүндө физикалык жана техникалык даярдыктын көрсөткүчүнүн динамикасы, мелдеш көрсөтүлөт.

Дене тарбиясы боюнча окуу материалдык өздөштүрүүнүн сапатын аттестациялоодо: теориялык жана методикалык билимдер, ДТИтү ишке ашыруу менен байланышкан методикалык билгичтиктен, жеке программаларды ишке ашыруунун жыйынтыгы (пландаштырылган көлөмдү ишке ашыруу, спорттун тандалган түрүндө физикалык жана техникалык даярдыктын көрсөткүчүнүн динамикасы) эске алынат.

Ошентип даярдыкты калыптандыруунун биз бөлүп көрсөткөн этаптары кошулуу мамилеси менен байланышкан (кийинки этаптарга өтүү милдеттүү түрдө мурунку этаптарды өтүүнүн зарылдыгын белгилейт) жана өз кошумдусунда ырааттуу кадамдардын зарыл жана жетиштүү санын көрсөтөт, алар ДТИкө даярдыктын калыптандырууну глобалдуу максатын чечүүнү камсыздайт.

Экинчи глава боюнча корутунду

Ошентип, ДТИкө даярдыкты калыптандыруунун биз иштеп чыккан системасынын мазмуну анын:

- *бүтүн экенин*, себеби ДТИкө студенттердин даярдыгын калыптандыруу процессинин бүтүн мазмунунун чагылдырат;

– *ишмер*, бул ДТИкө даярдыкты калыптандыруунун багыттуулугунда чагылат;

– *инсанга багытталган*, бул студент-инсандын дене тарбиясын калыптандырууга багытталгандыгынан көрүнөт;

– *интегралдуу*, даярдыктын бардык структуралык составдык бөлүгүн калыптандырууну бириктирет;

– *көп деңгээлдүү*, даярдыктын бир деңгээлинен экинчи бийик деңгээлге ырааттуу өтүүнү камсыздай турган;

– *долбоордук*, аны колдонуунун жыйынтыгын көрө билүүгө шарт түзөт.

Билим берүү процессинде теориялык моделин практикалык ишке ашыруунун натыйжалуулугу зарыл жана жетиштүү бир катар педагогикалык шарттарды аткарууну болжолдойт:

– дене тарбиясынын гумандашуусу, дене тарбиялык–ишмер инсанды калыптандырууга билим берүү процессинин багытында көрүнөт;

– студенттер менен окутуучулардын педагогикалык кызматташуу атмосферасын түзүү;

– ДТИтү өздөштүрүү процессинде студенттердин субъективдүү позициясын активдештирүү;

– ДТИкө даярдыкты калыптандырууга системалуу бүтүн мамиле;

– дене тарбиясы процессин жекелештирүү жана дифференцияциялоо аларга физикалык көнүгүүлөрдү же спорттун түрүн тандоо укугун берүү жана аларды ДТИкө даярдыгынын деңгээлин эске алуу менен ишке ашыруу;

– физикалык өркүндөөнүн инсандык маанилүү жыйынтыктарына жетишүү үчүн шарт түзүү;

– ДТИкө даярдыктын актуалдуу жана зарыл деңгээлинин ортосундагы инсандык маанилүү карама–каршылыктарды сезүү жана аны баштан өткөрүүсүн чагылдырган проблемалык кырдаалды чечүү түрүндө окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу;

– дене тарбия жана спорт чөйрөсүндө өзүн таануу, өзүн талдоо, өзүн баалоо жана өзүн аныктоо рефлексивдүү процесстерин актуалдаштыруу жана өнүктүрүү;

– студенттерди билим берүү, окуу–машыгуу жана дене тарбиялык спорттун сабактан тышкаркы формалардын активдүү таасир берүүчү социалдык чөйрөсүнө тартуу үчүн шарт түзүү.

Изилдөөдө колдонулган методдор изилдөөнүн коюлган талаптары менен ишенимдүү макулдашат, башталгыч класстын болочок мугалимдерин өз ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдоонун үйрөнүлүп жаткан маселелерине толугу менен дал келишин камсыз кылат.

III ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРИНИН ДЕН СОЛУГУН ЧЫНДОО ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНӨ ДАЯРДЫГЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

3.1 «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин өз ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүнө даярдык деңгээлине жана динамикасына педагогикалык таасирдин натыйжалуулугу

Эксперименталдык изилдөөнүн максаты дене тарбиясына салттуу мамиле кылууда студенттердин өз ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүнө даярдыгынын деңгээлин жана динамикасын изилдөөдө болду.

Коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкүлөр жасалды:

– “Дене тарбия” дисциплинасы боюнча билим деңгээлин жана динамикасын тесстирлөө;

– жабык типтеги анкеталык сурамжылоо: “дене тарбиялык ишмердүүлүккө мамиле”;

– физикалык сапаттардын деңгээлин өлчөө жана баалоо;

– математикалык статистика методу менен эсептөөлөрдү жүргүзүү.

Изилдөөгө Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл–Кыя гуманитардык–педагогикалык институтунун студенттери катышты.

Эксперименталдык изилдөөдө «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин биринчи курсунун 50 студенти, экинчи курсун 55 студенти, үчүнчү 50, төртүнчү курстардан 50 дөн студенттер катышты. Педагогикалык билимдерди өлчөө жана баалоо Е.Н. Авксентьев тарабынан сунушталган тесттик тапшырмалар системасынын жардамы менен жүргүзүлдү [5, 22 б.]. Тапшырмалардын мазмуну Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринин башталгыч класстарынын окуучулары үчүн дене тарбиясы боюнча окуу материалын камтыды [178, 22 б.]. Студенттерге суроого берилген жооптордун 4 вариантынын ичинен алардын ою боюнча туура деп

эсептелген бирин тандоо сунушталган. Тестти аткарууга 60 мүнөт кетирилген. Тестирилөөнүн жыйынтыгы 3.1–таблицада келтирилген.

Таблица 3.1. – Студенттердин “Дене тарбия” дисциплинасы боюнча билиминин баллдык көрсөткүчү

Окуу курсу	Сыпатталуучулардын саны	Билим өздөштүрүү сапатынын көрсөткүчү
Биринчи	50	15,54 ± 3,88
Экинчи	55	18,16 ± 3,73
Үчүнчү	50	16,85 ± 3,66
Төртүнчү	50	17,44 ± 4,84
Σ, М	205.(50,1)	67,99 (16,99 ± 16,11 (4,02))

Студенттердин дене тарбиясы предмети боюнча билим деңгээли ЖОЖдо окуунун биринчи жылында гана кескин көтөрүлөрү аныкталды ($p < 0,05$). Кийинки үч жылда ал практикалык жактан өзгөрүүсүз деңгээлде калат. Бул инсандын дене тарбиясын калыптандырууга олуттуу таасир көрсөтө тургандыгын билдирет.

Салыштырмалуу түрдө дене тарбиясы боюнча төмөн деңгээл көңүлдү бурат, бул жалпысынан бардык сыналгандарга мүнөздүү (15 баллдан 18 баллга чейин). Башкача айтканда, студенттер ортого сунушталган үч суроонун бирине гана туура жооп бере алышты.

Дене тарбиясы жөнүндө студенттердин теориялык маалыматтуулугунун төмөн деңгээли студенттин инсандыгынын башка структуралык бөлүктөрүнүн өнүгүү милдеттерин чечүүдө дене тарбиясы менен машыгуу керектөөсүн калыптандыруу, ДТИтү өз алдынча ден соолукту чыңдоо жана физикалык өркүндөтүү максатында пландоо, ишке ашыруу, контролдоо жана коррекциялоодо олуттуу бөгөт болот.

“Дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүккө мамиле” сурамжылоосун өткөрүүдө сыналгандарга өз мамилесинин өзгөчөлүгүнө жана реалдуу жүрүм–турумга көбүрөөк төп келген 4 вариант жооптун бирин тандоо сунушталды. Изилдөөдө биринчи курстун 50, төртүнчү курстун 48 студенттери катышты.

Сыналгандардын баары ден соолугунун абалы боюнча негизги медициналык топко киргендерден эле.

Изилдөөнүн жыйынтыгы 3.2 – таблицада келтирилген. Адамды ДТКө чакырган мотивдер катары ден соолугун чыңдоо жана сактоо, өз физикалык даярдыгынын деңгээлин жогорулатуу аракети чыгышы мүмкүн.

Таблица 3.2. – Студенттерди анкеталык сурамжылоо жыйынтыгы

Анкета суроолору жана жооптун варианттары	Сыналгандар тобу	
	1-курс	4-курс
1	2	3
Сиз өзүңүздүн физикалык (дене бойлук) ден соолугуңузду кандай баалайсыз?		
Эң сонун	2/4,0	4/8,3
Жакшы	40 /80,0	36/75,0
Канаттандыарлык	7/14,0	6/12,5
Канаттандыарлык эмес	1 / 2,0	2/4,2
Сиз өзүңүздүн физикалык даярдыгыңыздын деңгээлин кандай баалайсыз?		
75% дан жогору	12/24,0	6/12,5
50-75%	33/66,0	36/75,0
30-50%	5/10,0	6/12,5
30% дан төмөн	0/0,0	0/0,0
Сиздин спорт менен машыгууга (тренировкалар жана мелдештерге катышуу) умтулууңуз кандай?		
Спорт – менин чыныгы турмушумдун маанилүү бөлүгү	3/6,0	10/20,8
Спорт менен машыгуу– бош убакытты уюштуруунун эң жакшы ыкмасы	20/40,0	24/50,0
Кээде, көнүлүм келсе, спорт менен машыгам	27/54,0	14/29,2
Спорт менен машыгууга кайдыгермин	0/0,0	0/0,0
Сиз мектеп жылдары өз алдыңызча (мектептен тышкары) спорт же дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыктыңыз беле?		
3 жылдан 5 жылга чейин	20 / 40,0	12/25,0
1 жылдан 3 жылга чейин	14 / 28, 0	16/33,3
1 жылдан аз	10 /20,0	14/29,2
Машыккан эмесмин	6/12,0	6/12,5
Жумасына канча жолу орто эсеп менен дене тарбия көнүгүүлөрү менен жеке топтун, команданын, секциянын курамында (окуу жүгүртмөсүндөгү академиялык сааттарды кошпогондо) машыгасыз?		
5 жолу же андан көп	5/10,0	2/4,2

3–4 жолу	22 /44,0	26/54,1
1–2 жолу	20/40,0	14/29,2
Машыкпайт	3/6,0	6/12,5
Дене тарбия көнүгүүлөрү же спорт менен машыгууга сизге эмне тоскоол кылат?		
Бул мага керек эмес деп эсептейм	1/2,0	0/0,0
Керек экенин түшүнөм, бирок каалоом жок	12/24,0	2/4,2
Каалоом бар, бирок бош убакыт жок	25/50,0	24/50,0
Бош убакыт бар, бирок мен үчүн алгылыктуу шарт жок	12/24,0	22/45,83
Сиз теле берүүлөр боюнча спорттук көрсөтүүлөрдү канчада бир көрөсүз, спорттук гезит, журнал карайсызбы?		
Тез–тез, мага өлкөнүн жана чет өлкөнүн спорттук турмушу менен таанышуу жагат	21/42,0	20/41,6
Ири эл аралык мелдештер (дүйнө чемпионаттары, олимпиадалык оюндар) болгон учурда гана	34/68,0	22/45,8
Сейрек, көңүлүм келсе, же досторумдун кеңеши же адаттан тыш окуялар болсо	2/4,0	2/4,2
Өтө сейрек	3/6,0	4/8,4
Дене тарбия көнүгүүлөрүн туура уюштурууга тиешелүү суроолорго кызыгасызбы?		
Ооба, дайыма ушул проблематикага тиешелүү илимий популярдуу адабиятты окуйм	5/10,0	8/16,6
Кээде кызыгып коём	37/74,0	36/75,0
Кызыкпайм	8/16,0	4/8,4
Сизге адамдар тобу менен дене тарбия сабагын өз алдыңызча өтүүгө туура келди беле?		
Ооба, 5 жолкудан 10 жолкуга чейин	11/22,0	8/16,6
Сейрек, 5 жолкудан аз	16/32,0	20/41,6
Жок	23/46,0	20/41,6
Дене тарбия сабактарын туура уюштуруу боюнча сиз менен көп кеңешишеби?		
Тез–тез, мени бул чөйрөдө кадырлуу деп эсептешет	1/2,0	2/4,2
Сейрек, жандарында кадырлуу адам болбогон учурда	24/48,0	28/58,3
Кайрылышпайт	25/50,0	18/37,5

Эскертүү: Алымында сыналгандардын саны, бөлүмүндө – бул топтогу сыналгандардын үлүшү жалпы көлөмдө, % да.

Биринчи курстун көпчүлүк студенттери өз ден соолугунун абалын жакшы деп (80,0 %) бааларын аныктадык. 4 жыл бою ден соолугун өзү баалоо кескин өзгөрбөйт: 4–курстун 75% студенти да өз ден соолугун жакшы деп баалайт. Биринчи курстун көпчүлүк бөлүгү өз ден соолугун жакшы деп баалайт. Биринчи курстун көпчүлүк бөлүгү өз дене тарбия даярдыгына эң жакшы жана жакшы баа беришет (66 %). 4 жылда бул көрсөткүчтүн бир аз жогорулашы байкалат – 75,0% га, бирок аны орто баалаган студенттердин үлүшү азаят (12,5 % дан 10,0 % га чейин).

Жыйынтыгында, алардын көпчүлүк бөлүгү өз ден соолугу жана физикалык даярдыгына ыраазы. Мындан ден соолукту чыңдоо жана сактоо аракети, өз физикалык даярдыктыгынын деңгээлин жогорулатуу бул студенттердин өз алдынча ДТКө даярдык структурасынын мотивациялык компонентинде жетектөөчү роль ойнобой турганын баамдоого болот.

Анкетанын жыйынтыктары студент жаштар үчүн дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгууга умтулуу мелдешүү мотивинен келип чыгары мүнөздүү экенин көрсөттү. Биринчи курстун студенттеринин көпчүлүк бөлүгү спортко өз турмушунун маанилүү бөлүгү катары (60,0 %) жана бош убакытты, эс алууну уюштуруунун эң жакшы ыгы катары (40,0 %) мамиле кылары такталат. Төртүнчү курска карай спортко мындай мамиле 20,8% дан 50,0 % га жетет, муну менен катар спорт менен сейрек, көңүлү келгенде машыккан студенттердин саны азаят: 1–курста 54 % болсо, 4–курстун 29,2 % студенттери, мектеп жылдары дене тарбия көнүгүүлөрү менен 3 жылдан ашык машыкканы биринчи курста 40% ды, төртүнчү курста 25 % ды түзөт; биринчи курстун 28% ы 1 жылдан 3 жылга чейинки стажы болсо, төртүнчү курстун 33,3 % студенти ушундай стажга ээ. Башкача айтканда, студенттин теңинен көбү ДТИтүн жетиштүү тажрыйбасына ээ. Бирок көпчүлүк учурда алар дене тарбия көнүгүүлөрү же спорттун конкреттүү түрү менен өз алдынча эмес, дене тарбия мугалими же тренерлердин жетекчилигинде машыккан.

ЖОЖго өтүп, биринчи курстун 44,0 % бир жумада 3 төн көп, төртүнчү курстун 54,1 % ошондой эле машыгышат. Калган студенттер дене тарбия

көнүгүүлөрү менен кээде, жумасына 1–2 жолу (биринчи курс 40,0 %, 4–курстун студенттери 29,2 %) машыгат же такыр машыкпайт (6,0 % жана 12,5 %).

Мында дене тарбиясы менен машыгуунун жеке өзү үчүн зарылдыгын түшүнөт. Муну менен катар биринчи курстун студенттеринин ар бир төртүнчүсү буга бош убакытын бөлүү, каалоосу жоктугун (24,0 %) белгилейт, 4–курста мындай студенттердин үлүшү олуттуу аз кыскарат (4,2 % чейин). Дене тарбия көнүгүүлөрүнө болгон каалоону канааттандырууга тоскоол болгон себеп катары шарттын жоктугун 1–курстун жарымы (50,0 %) жана 4–курстун 45,8 % студенттери бул факторлорго чыдамдуураак: 24,0 % гана бул себепти негизги деп аташат.

Ошентип ЖОЖдо окуу жылдары студенттердин ДТИкө умтулуусу күчөй турганы байкалды. Буга карабай дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгуунун жеке субъективдүү маанисин түшүнүүнүн өсүшү, буга бош убакытты ыйгаруу каалоосунун пайда болушу жана өсүшү сезилерин практикалык жыйынтыкка алып келбейт: студенттердин ДТИ менен өз алдынча, өз демилгеси менен машыккандардын үлүшү кескин өзгөрбөйт.

Муну менен катар көпчүлүк студенттер, биринчи жана 4–курстун да, спортко оюн–зоок катары кызыгышат. Алардын теңи республикада окуяларды билип турганга аракеттенет, экинчи жарымы ири эл аралык мелдештердин, аз бөлүгү – биринчи курста 6,0 % төртүнчү курста 8,4 % спортко кайдыгер. “Студент – күйөрмандардын саны көп болгондуктан, спорт менен машыккан салыштырмалуу белгилүү спортчунун мелдеш ишмердүүлүгүнүн жүрүшүн жана жыйынтыгын кабылдоо жана эмоционалдык жан тартуу деңгээлинде кызыгуусу болгон студенттердин үлүшү чоң экендиги жөнүндө жыйынтыкка келүүгө болот.

Биринчи (74,0 %) жана төртүнчү курстун (75,0 %) студенттеринин басымдуу бөлүгү кээде гана дене тарбия сабактарын туура уюштурууга тиешелүү маселелерге кызыгышат.

1–курстун студенттеринин жарымы 50% адамдардын тобу менен дене тарбия сабактарын өтүү боюнча эч кандай тажрыйбага ээ эмес, 32,0 % кээде гана

мындай сабактарды өтөт (5 жолкудан аз). 4–курстун студенттери үчүн бул көрсөткүчтөр 41,6% ды түзөт.

Дене тарбия сабактарын уюштуруу жана өткөрүү боюнча билимдерин жана практикалык тажрыйбанын жоктугу алар айланадагы адамдар үчүн дене тарбиясынын методикасы боюнча кадыр–барктуу эмес: аларга ДТИтү уюштуруу боюнча кеңеш алууга чанда гана кайрылышат же такыр кайрылышпайт.

Студенттерге “эмне себептен 1–кезекте дене тарбия көнүгүүлөрү менен машыгасыз же машыгат элеңиз? Мүмкүн болгон себептерди эң негизгисинен баштап рангага бөлүштүрүңүз?” деген суроого жооп берүү сунушталды.

Сыналып жаткандар 6 мотивден турган: спортто ийгиликке жетишүү, биринчи болуу; мелдеш түрүндөгү күрөштөн рахат алуу; бош убакытты өткөрүү, достор менен пикирлешүү; кыймылдан ырахат алуу; физикалык дени соо болуу үчүн; дене бойлук өнүгүүнү, физикалык даярдыкты алып дене түзүлүшүн оңдоо деген тизмени карап чыгып, субъективдүү мааниси төмөндөгөнүнө ылайык тартипте жайгаштырышы керек эле. 1– орундагы мотив – 6 балл, экинчи – 5 балл, үчүнчү орунга – 4 балл, 4 – орун – 3 балл, 5 – орун – 2 балл, 6 – орун – 1 балл менен бааланат. Ар бир сыналган студенттерди тандоодо 6 мотивдин ар бири боюнча жана бардык мотивдер боюнча суммасы эсептелди тигил же бул мотив студенттер тарабынан канчалык көп белгиленсе, жана 1– орунга коюлуп маанилүү деп табылса, бул мотив боюнча баллдык суммасы ошончо чоң болду. Андан ары бул баллдардын суммасынын жалпы суммага пайыздык катыштыгы аныкталды. Бул көрсөткүч бул тандоонун ичиндеги сыналгандар үчүн тигил же бул мотив салыштырма ойготуучу күч катары алынды.

3.3–таблицада «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» адистигиндеги студенттердин тандоо мотивинин салыштырма күчүнүн көрсөткүчтөрү көрсөтүлдү.

Таблица 3.3. – Студенттердин ден соолугун чыңдоочу ишмердүүлүгүнүн мотивдик күчүнүн бөлүштүрүлүшү

Дене тарбиялык ишмердүүлүктүн мотиви	1-курс n=50	4-курс n=50
Спортто ийгиликке жетишүү, биринчи болуу үчүн	11,0	11,0
Мелдеш түрүндө күрөштөн ырахат алуу	11, 1	9,2
Бош убакытты өткөрүү, достор менен пикирлешүү	17,4	19,3
Кыймылдан ырахат алуу	18,0	17,3
Физикалык дени соо болуу үчүн	20,7	22,0
Физикалык өнүгүү, физикалык даярдыкты алып, дене түзүлүшүн оңдоо	21,8	21,2
∑, M	100 (16,66)	100 (16,66)

Сыналгандардын арасында эки топто тең ДТИкө кирүүнүн себеби катары физикалык өнүгүү, физикалык даярдыктын көрсөткүчтөрүн жакшыртуу, ден соолукту чыңдоо жана сактоо мотивдери көп аталат. Экинчи позицияда негизинен кыймыл активдүүлүккө физиологиялык керектөө жана топко таандык болууга баарлашууга зарыл болгон мотивдер турат. Мелдеш мотивдери мотивдер структурасында 3–орунду ээлейт.

Бул жөнүндө тигил же бул мотивдин маанилүү сапатында салыштырмалуу кайталанышы жөнүндөгү маалыматтар күбөлөйт (3.4–таблица). Келтирилген маалыматтардан көрүнүп тургандай биринчи курстун студенттеринин жарымы (46,6 % үчүн) ДТИтүн басымдуу мотиви болуп физикалык өнүгүү, физикалык даярдык жана дене түзүлүшүн жакшыртуу мотивдери чыгат. 4–курстун студенттери үчүн бул мотивдер менен катар басымдуу мотив сапатында пикирлешүүнү керектөө мотиви чыгат. Мелдеш мотивдери жана спортто ийгиликке жетишүү мотивдери басымдуу катары айрым студенттер тарабынан гана эскерилет.

Анкеталык сурамжылоо мазмунуна суроо киргизилди: “Сиз өз алдынча дене тарбия сабактарын уюштурууда кандай кыйынчылыктарды сезесиз? Негизгисинен баштап, кыйынчылыктарды рангалагыла”.

Сыналгандардын арасында эки топто тең ДТИкө кирүүнүн себеби катары физикалык өнүгүү, физикалык даярдыктын көрсөткүчтөрүн жакшыртуу, ден соолукту чыңдоо жана сактоо мотивдери көп аталат.

1–орундагы кыйынчылык – 6 балл, экинчи – 5 балл, 3–орундагы – 4 балл, 4–орун – 3 балл, 5–орун – 2 балл, 6–орун – 1 балл. Көрсөткүч бул тандоонун

ичиндеги сыналгандар үчүн тигил же бул кыйынчылык боюнча жана ар бир кыйынчылык боюнча сумма эсептелди.

Тигил же бул кыйынчылык канчалык көп белгиленсе жана маанилүү деп табылса, бул кыйынчылык боюнча баллдын суммасы ошончолук чоң болду. Андан соң бул баллдардын суммасынын жалпы суммага пайыздык катыштыгы аныкталды. Бул көрсөткүч бул тандоонун ичиндеги сыналгандар үчүн кыйынчылык салыштырмалуу маанилүүлүк көрсөткүч катары кабыл алынды.

Таблица 3.4. – Студенттер тарабынан өз ден соолугун чыңдоочу ишмердүүлүктүн басымдуу мотивдерин бөлүп көрсөтүүнүн жыйынтыгы

Дене тарбиялык ишмердүүлүктүн мотивдери	1-курс n=50	4-курс n=50
Спортто ийгиликке жетишүү, биринчи болуу	5,09	4,2
Мелдештик күрөштөн ырахат алуу	6,7	4,2
Бош убакыт өткөрүү, достор менен пикирлешүү	10,0	33,3
Кыймылдан рахат алуу	11,7	8,3
Физикалык дени соо болуу үчүн	20,0	20,8
Физикалык өнүгүү, физикалык даярдыкты алуу, дене түзүлүшүн оңдоо	46,6	29,2
Σ, M	100 (16,66)	100 (16,66)

3.5–таблицада көрсөтүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы студенттер объективдүү кыйынчылыктары бош убакыттын жоктугу жана дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоо үчүн шарттын жоктугун бөлүп көрсөтүшкөн.

Таблица 3.5. – Ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүктү уюштурууда студенттер туш болгон кыйынчылыктардын салыштырмалуу маанилүүлүгүн студенттердин % на бөлүштүрүү

Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүктү уюштуруудагы кыйынчылыктар	1-курс n=50	4-курс n=50
Сабактын так максаты жок	16,6	17,2
Жалкоолуктуу жоюу үчүн эркин күчү жетишпейт	11,2	16,4
Сабакты туура уюштурууга билим жетишпейт	22,1	17,1
Тиешелүү шарт жок (спорттук база, инвентарь)	23,2	22,6
Бош убакыт жетишсиз	26,9	26,7

Σ, M	100(16,66)	100(16,66)
-------------	------------	------------

3.6–таблицада көрсөтүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы студенттер объективдүү кыйынчылык катары бош убакыттын жоктугу жана дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоо үчүн шарттын жоктугун бөлүп көрсөтүшкөн.

Экинчи орунга билимдин жетишсиздиги коюлат (субъективдүү кыйынчылык). Бул кыйынчылыкты көрсөткөндөрдүн үлүшү окуунун 4– жылына карата 5% га төмөндөйт, муну менен катар эрктик аракетти көрсөтүү менен байланышкан кыйынчылыктар өсөт. Эрктик аракетти көрсөтө албоонун себебинин бири ДТИ сабактарынын так максатынын жоктугу болуп саналат.

Студенттердин жоопторун талдоо негизги жана өзгөчө маанилүү болуп саналган кыйынчылыктарды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди (3.6 –таблица). 1–курста окуган ар бир экинчи студент жана 4–курста окуган ар бир үчүнчү студент негизги кыйынчылык катары бош убакыттын жетишсиздигин көрсөтүшкөн. 4–курска карата мындай студенттердин үлүшүнүн азаюусу алардын бош убакытын бөлүштүрүү билгичтигинин мурдагыдан көбүрөөк өнүккөндүгү менен түшүндүрүлөт, бул биринчи курстун студенти үчүн бир топ татаал проблема. 4–курстун студенттери биринчи орунга билимдин жетишсиздиги менен шартталган кыйынчылыктарды сейрек коюшат, бирок негизги катары эркти көрсөтүүгө жөндөмсүздүктү көбүрөөк коюшат. Сабактын так максатынын жоктугу негизги катары өтө сейрек коюлуп, көңүлдү бурат.

Таблица 3.6. – Ден соолукту чыңдоочу ишмердүүлүктү уюштурууда студенттер тарабынан маанилүү кыйынчылыктарды бөлүү жыйынтыгы, % студенттерге

Ден соолукту чыңдоо боюнча ишмердүүлүктү уюштуруудагы кыйынчылыктар	1-курс n=50	4-курс n=50
Сабактын так максаты жок	4,2	3,5
Жалкоолукту жеңүү үчүн эрк жетишпейт	4,2	15,0
Сабакты туура уюштурууга билим жетишсиз	20,8	15,5
Ыңгайлуу шарт (спорттук база, инвентарь) жок	20,8	33,0
Бош убакыт жетишсиз	50,0	33,0

Σ , M	100 (20)	100 (20)
--------------	----------	----------

Сыналгандарга кыска, 2–3 фразада, студенттер үчүн “Дене тарбия” сабагы студенттердин эң сүйкүмдүү сабагы болуш үчүн эмне кылуу керектиги жөнүндө сунуштарын айтуу каралды. Төмөнкү сунуштар айтылды (3.7–таблица)

Таблица 3.7. – Өз ден соолугун чыңдоо боюнча студенттердин сунуштарын алардын % на бөлүү

Студенттердин сунуштары	1-курс n=50	4-курс n=50
Оюн көнүгүүлөрүн көбүрөөк колдонуу	18,0	12,5
Мелдеш методун бат колдонуу	9,0	12,5
Шартты жакшыртуу (спорттук база, инвентарь)	28,0	45,8
Студенттердин спорттук кызыгууларын эске алуу	28,0	20,8
Сабакка эркин катышууга уруксат берүү	14,0	4,2
Окутуучулар менен өз ара мамиле	3,0	4,2
Σ , M	100(16,66)	100(16,66)

Биринчи орунга студенттер дене тарбия боюнча сабактарды өтүү шартын койгону көңүл бурат. Маанилүүлүгү боюнча экинчи сунуш студенттердин кызыгуусун эске алуу менен байланышкан. Сабактардын эмоционалдык жагымдуулугун жогорулатуу зарылдыгы жөнүндө кыйыр түрүндө студенттер оюн жана мелдеш методдорун колдонуу сунуштарын билдирет. Бул 4 сунушту иш жүзүнө ашыруу сабактарда психологиялык жагымдуулук атмосферасын түзүүгө мүмкүндүк түзөт, сабактардын түздөн–түз эмоционалдык жагымдуулугун жогорулатат.

4–курстун студенттеринде биринчи орунга жеңил атлетика чыгат (36%), мында сыналгандардын көпчүлүк бөлүгүндө ден соолукту жакшыртууга чуркоонун спорттук эң жагымдуу түрү болуп саналат. Оор атлетика, көбүнчө бодибилдинг чуркоого караганда азыраак жагымдуу (12 %), спорттун калган түрлөрү айрым студенттер үчүн гана кызыгуу туудурат. Буга байланыштуу студенттердин кызыгуусун эске алуунун “спорттук оюндар, “күрөштүн түрлөрү” (12%), “оор атлетика” (12%) адистиктери боюнча спорт бөлүмдөрүн калыптандыруу перспективдүү.

Студенттер үчүн спорт оюндары жана күрөш түрлөрү өзгөчө жагымдуу болуп саналат (3.8 –таблица).

Таблица 3.8. – Студенттердин спорттук кызыгуулары, %

Спорт түрлөрү	1-курс n=50	4-курс n=50
Спорт оюндары (футбол, волейбол, баскетбол)	24,4	20,0
Күрөш (күрөш, самбо, чыгыш күрөштөрү)	11,1	12,0
Оор атлетика, бодибилдинг	15,9	12,0
Кросстук даярдык	1,6	2
Жеңил атлетика (чуркоо)	9,5	36,0
Сууда сүзүү	6,3	–
Бокс (кикбоксинг)	4,8	4,0
Теннис	3,2	2
Шахмат (Тогуз коргоол)	1,6	–
Спорт менен машыгууга кызыкпайм	17,5	12,0
Σ, М	100 (10)	100 (10)

1–курстун 18,5%, 4–курстун 12,0% студенттери спорт менен машыгууга кызыкпайт.

Ошентип анкеталык сурамжылоонун жыйынтыктары төмөнкүлөрдү корутундулоого мүмкүндүк берет.

ЖОЖдо окуган жылдары студенттердин ДТКө мотивациялык–керектөөчүлүк жана иштиктүү мамилесинде кескин айырма байкалбайт.

ДТКө катышуунун басымдуу мотивдери болуп физикалык өнүгүүнүн көрсөткүчтөрүн жакшыртуу, физикалык даярдыктын, ден соолукту чыңдоо жана сактоо мотивдери чыгат. Кыймыл активдүүлүгүндөгү керектүүлүктү канаттандыруу жана топко тиешелүү болуу маанилүүлүгү боюнча экинчи мелдеш мотивдери жана ийгиликке жетишүү студенттердин мотивациялык структурасында үчүнчү орунда гана турат.

Студенттердин ДТИкө катышуусуна тоскоол болуучу объективдүү кыйынчылыктар: бош убакыттын жетишсиздиги жана дене тарбия сабактары үчүн шарттын жоктугу. Субъективдүү кыйынчылыктар билимдин жетишсиздиги жана эрктик аракеттин көрүнүшүнө даярдыктын төмөндүгү болуп саналат, бул ДТИ сабактарынын так максаты жоктугу менен шартталат.

Студенттер дене тарбия сабактарын өткөрүү шарттарын жакшыртуу спорттук кызыгууларын эске алуу, оюн жана мелдеш методдорун колдонуу зарылдыгын айтышат. Мында студенттер үчүн өзгөчө жагымдуу болуп спорттук оюндар жана күрөштүн түрлөрү саналат, ал эми анчалык жагымдуу эмес түрлөрү шахмат жана ден соолукту жакшыртуучу чуркоо саналат.

Бул анкеталык сурамжылоону эске алуу менен сыналгандарды шарттуу түрдө 4 топко бөлүүгө болот.

Биринчи топко дене тарбиясы жана спорт менен мектеп жылдары 3 жылдан кем эмес машыккандар кирет, спорт алардын чыныгы турмушунун маанилүү бөлүгү болуп саналат, алар өз алдынча дене тарбиясы менен жумасына 5 жолкудан кем эмес машыгат, өз ден соолугунун абалын физикалык даярдык деңгээлин жакшы жана эң жакшы деп баалашат. Бул тандоого кирүүчүлөрдүн көптүгү сыналгандардын 25% га жакыны.

Экинчи топко мектепте окуган жылдары дене тарбиясы жана спорт менен бир жылдан үч жылга чейин машыккандар кирет, спорт алар үчүн бош убакытты өткөрүүнүн эң жакшы ыгы болуп саналат, алар дене тарбиясы менен жумасына 3 жолкудан кем эмес машыгат, өз ден соолугунун жана физикалык даярдык деңгээлин жакшы деп баалашат. Бул топко студенттердин 40% ы кирет.

Сыналгандардын үчүнчү тобунун спорт менен машыгуу стажы аз (бир жылга чейин, кээде өз каалоосу боюнча жумасына бир же 2 жолу спорт менен машыгат). Ошентсе дагы бул топтун студенттери өз ден соолугунун абалын жана физикалык даярдыгын жакшы деп баалашат. Бул топко студенттердин 25% ы кирет.

Студенттердин төртүнчү тобуна ДТИкө нейтралдуу мамиле бөлүп көрсөтөт: мектепте окуган жылдары алар спорт менен машыккан эмес, азыр да алар өз

алдынча спорт менен дээрлик машыкпайт. Алар дене тарбиясынын маанисин жакшы түшүнөт, бирок өз алдынча ДТИ менен машыгууну каалашпайт. Бул топко студенттердин жалпы санынын 10 % ы кирет.

Анкеталык сурамжылоого катышкан студенттерде ылдамдык, ылдамдык–күчтүк, салыштырма күчтүк жана жалпы чыдамдуулуктун көрсөткүчү аныкталды. 3.9–таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар сыналгандар үчүн физикалык сапаттардын өнүгүүсүнүн салыштырмалуу төмөн деңгээли мүнөздүү экенин көрсөтөт. Биринчи жана 4–курстун студенттеринин көрсөткүчтөрүн салыштырма талдоо алардын өнүгүшүндө олуттуу айырмачылыктын жоктугун көрсөтүшөт, бул студенттердин дене тарбиясына традициялык мамилеси алардын физикалык даярдыгынын жакшыртууга олуттуу таасир этпегенин далилдейт.

Ошентип эксперименталдык изилдөөнүн жыйынтыгы, бир жагынан, студенттердин ДТИкө даярдыгынын түрдүү деңгээлин күбөлөйт, экинчи жагынан, даярдыктын төмөн деңгээли менен айырмаланган студенттерде бул даярдыкты калыптандырууну камсыз кылган педагогикалык шарттарды издөө проблемасынын актуалдуулугун билдирет.

Таблица 3.9. – Студенттердин физикалык (дене бойлук) сапаттарынын өнүгүү көрсөткүчтөрү ($M \pm m$)

Дене тарбиялык көнүгүүлөр	Физикалык сапаттардын көрсөткүчү		P
	1-курс n=50	4-курс n=50	
Чуркоо 100 м. (с)	13,80±0,27	13,68±0,32	>0,05
Чуркоо 1000 м. (м/с)	3.27,0±3,1	3.26,0±2,7	>0,05
Узундукка секирүү, (см)	234,2±9,9	236,3±7,7	>0,05
Турникке тартылуу, (саны)	10,95±2,2	11,23±3,0	>0,05
Бутту турникке тийгенге көтөрүү, (саны)	7,33±1,9	7,55±2,2	>0,05

3.2 «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүнө даярдыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын эксперименталдык негизделиши

Педагогикалык эксперименттин милдети башталгыч класстын болочок мугалимдерин өз ден соолугун чыңдоо үчүн ДТКө алардын даярдыгынын иштелип чыгылган моделинин практикалык жактан натыйжалуулугун негиздөө болду.

Эксперименталдык изилдөөнүн милдеттерин чечүү үчүн методикалар комплекси колдонулду.

Даярдыктын компонентинин мотивациялык блогун өлчөө жана баалоо “Бүтпөгөн сүйлөмдөрдүн тести” долбоор методикасынын жардамы менен жана өз “Дене тарбиялык ишмердүүлүктүн мотивин баалоо” жабык түрүндөгү анкеталык сурамжылоону колдонуу менен жүргүзүлдү.

Алынган жыйынтыктардын негизинде багыттуулуктун болушу – 5 балл, жарым спорттук – 4 балл, дене тарбиялык ден соолукту сактоочу – 3 балл, туруксуз, карама–каршылыктуу, түзүлбөгөн – 2 балл. ДТКө терс мамиле – 1 балл менен бааланды.

Дене тарбия сабактарына катышуу көрсөткүчтөрү кошумча аныкталды. Мында студенттер жүйөлүү себеби жок калтырган сабактар гана эсепке алынды.

Муну менен катар жазуу түрүндө сурамжылоонун жардамы менен студенттердин дене тарбиясы сабагында канааттануу даражасы өлчөндү жана бааланды.

Рефлексивдик компонентти өлчөө жана баалоо биз иштеп чыккан “Рефлексиянын өнүгүү деңгээлин өз алдынча баалоо” анкеталык сурамжылоо методикасынын жардамы менен жүргүзүлдү. Алынган маалыматтар баалоонун 5 баллдык шкаласына которулду (3.10 –таблица).

Таблица 3.10. – Студенттердин рефлексивдик компонентин баалоо

5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл
17 баллдан көп	16 -17 балл	13 -15 балл	11-12 балл	10 баллдан аз

Даярдыктын маалыматтык компонентин өлчөө баалоо өздөштүрүүнүн биринчи, экинчи жана үчүнчү деңгээлдериндеги тесттик тапшырмаларды чечүү жыйынтыгы менен ишке ашырылды. Алынган маалыматтар баалоонун 5 баллдык шкаласына которулду (3.11 –таблица).

Таблица 3.11. – Билимди өздөштүрүү сапатын баалоо шкаласы, баллдар

5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл
15 баллдан көп	13 -14 балл	10 -12 балл	8 - 9 балл	8 баллдан аз

Даярдыктын операциялык компонентин өлчөө жана баалоо ДТИтү жеке өз алдынча программалоо тесттик тапшырмасын аткаруу жыйынтыгы менен ишке ашырылды. Билгичтиктер төмөнкүдөй бааланды:

– физикалык өнүгүүнүн, физикалык даярдыктын жана ишке жөндөмдүүлүктүн көрсөткүчтөрүн аныктоо;

– өз көрсөткүчтөрүн баалоо;

– жакынкы үч айга жеке максат, милдеттерин жана пландалган жыйынтыктарын аныктоо;

– жумалык кыймыл режимин (сабактын түрлөрү, алардын саны жана узактыгы), колдонулуучу дене тарбиялык көнүгүүлөр алкагы, физикалык сапаттарды өнүктүрүү методдору;

– программаланган ДТИтүн мазмунун жана функциясынын жүрүшүн коррекциялоо үчүн функционалдык абалын оперативдүү контролдоо методикасын аныктоо.

Ар бир беш бөлүк боюнча тапшырманын аткарылыш сапаты 5 баллдык

шкала менен сунушталган мазмун, каражатты, көлөмдү, физикалык жүктүн интенсивдүүлүгүн тандоонун теориялык жана методикалык негизделишинин толуктугун эске алуу менен бааланды.

5 балл – тапшырманы толук катасыз студенттин жеке мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен аткаруу;

4 балл – олуттуу эмес методикалык каталар;

3 балл – тапшырма олуттуу эмес методикалык каталар менен жарым–жартылай аткарылган;

2 балл – тапшырма олуттуу ката менен жарым–жартылай аткарылган;

1 балл – тапшырма аткарылган эмес, муну менен катар орточо маани эсептелди, бул ДТИ кө даярдыктын операциялык компоненттеринин өнүгүүсүнүн интегралдык көп сапаттардын көрсөткүчү катары каралды.

Физикалык сапаттардын көрсөткүчтөрү 2–главада сүрөттөлгөн тесттик көнүгүүлөрдүн жардамы менен эсептелди.

ДТИкө даярдыктын интегралдык баасы мотивациялык, рефлексивдүү, маалыматтык жана ыкчам (операциялык) компоненттердин орточо баллынын негизинде ишке ашты.

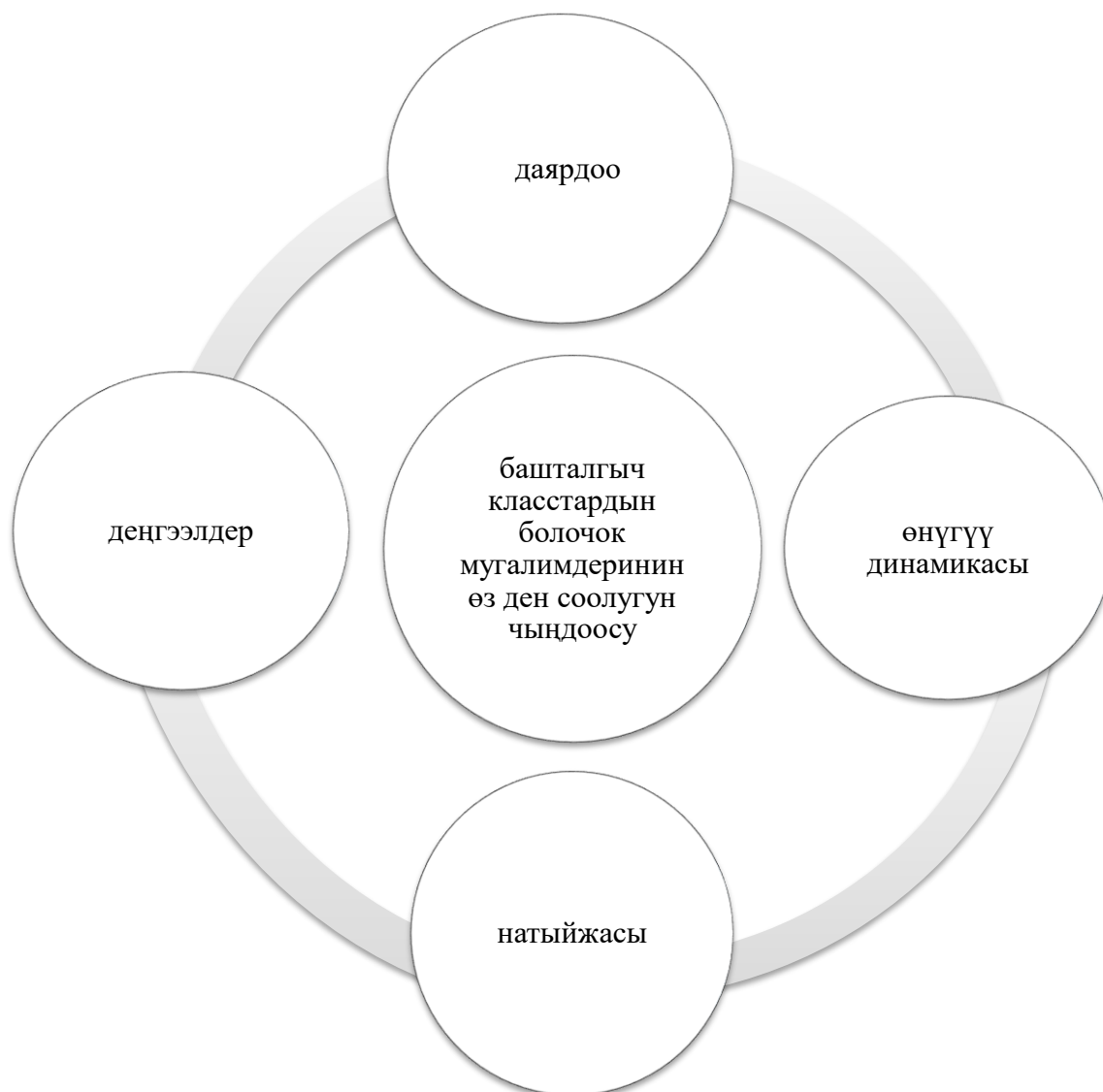
2 баллдан аз – нөлдүк даярдык, 2 баллдан 3 баллга чейин – ДТИкө репродуктивдүү деңгээлдеги даярдык.

3,25 тен 4 баллга чейин – ДТИкө аны продуктивдештирүү деңгээлиндеги даярдык.

4 баллдан жогору – ДТИкө чыгармачылык деңгээлдеги даярдык.

ДТИкө даярдыктын 2–интегралдуу критерийи катары жумасына дене тарбиялык көнүгүүлөрдү өз алдынча жасоого коротулган орточо убакыт көлөмү колдонулду. Бул көрсөткүчтү өлчөөгө жана баалоого студенттерге бир ай ичинде аткарылган дене тарбия көнүгүүлөрүн мүнөт менен эсептеп туруу сунушталды.

Даярдыктын деңгээлин аныктоодо физикалык компоненттин көрсөткүчтөрү эсепке алынган жок, себеби педагогикалык практика жана мурда өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгы дайыма эле адамдын ДТИкө даярдыгы физикалык сапаттардын өнүгүүсүнүн жогорку деңгээлин далилдебей турганын көрсөттү.

3.2 – сүрөт. – Студенттердин өз ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүнүн байланыштуулугу

Педагогикалык эксперименттин уюштурулушу. Экспериментте БатМУнун студенттеринин эки тобу катышты.

Эксперименталдык топту “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” профилинин “Спорт оюндары” менен машыккан биринчи курсунун студенттери түздү. Бул топтун курамы студенттердин спорттук кызыкчылыгын эске алуу менен комплекттелген. Дене тарбиясын бул топто окутуу биз иштеп чыккан педагогикалык системасынын негизинде түзүлгөн эксперименталдык программа боюнча жүргүзүлдү. Окуу жылынын башында алдын–ала жүргүзүлгөн тесттин негизинде студенттер окутуучунун жардамы менен физикалык жеке

программасын түзүштү, анда сабактар жана сабактан тышкаркы өз алдынча иш эске алынган. Сабак жана сабактан тышкаркы иштер бул бир жагынан программанын окуу материалын өздөштүрүүгө багытталган, экинчи жагынан, студенттер тарабынан факультетте, ошондой эле ЖОЖдо өткөрүлгөн спорт оюндары (волейбол, баскетбол жана футбол) боюнча мелдештерге даярдык катары жүргүзүлгөн окуу–машыгуу сабактары катары каралды.

Контролдук топто дене тарбиясын окутуу (негизги бөлүм, 1–курс) студенттерге билим берүү процессинде мурда колдонулган программанын алкагында ишке ашты.

Эксперимент бир окуу жылынын ичинде – 2015–жылдын сентябрынан 2016–жылдын июлуна чейин өткөрүлдү. Эксперименттин программасы толугу менен эксперименталдык топтун 50 студенти, контролдук топтун 48 студенти менен өткөрүлдү.

Эксперименттин башында жана жыйынтыгында эки топтун сыналуучуларында ДТикө даярдыктын информациялык, мотивациялык, рефлексивдүү жана физикалык компоненттеринин көрсөткүчтөрү аныкталды. Эксперимент бүткөндө операциялык компоненттин көрсөткүчтөрү, дене тарбиясы сабактарына канааттануу даражасы, жумасына өз алдынча дене тарбиясы менен машыгууга кеткен убакыт (спорттук секциялардагы машыгуулар менен кошо) кошумча эсептелген жана бааланган.

ДТикө даярдыктын көрсөткүчүнүн динамикасынын салыштырма анализи белгилердин параметрикалык эмес чен–өлчөмдөрүнүн жардамы менен жүргүзүлдү. Эксперименталдык жана контролдук топтордун үйрөнүлүп жаткан көрсөткүчтөр деңгээлиндеги жана динамикасындагы айырмачылык Стьюденттин t –критерийинин негизинде аныкталган.

Педагогикалык экспериментти уюштуруу жана түздөн–түз өткөрүү бул эмгектин автору ошондой эле БатМУнун тажрыйбалуу дене тарбия мугалимдери менен жүргүзүлдү.

3.2.1 Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары

Мотивациялык компонент. Эксперименттин башталышында өткөрүлгөн “Бүтпөгөн сүйлөмдөр тестинин” жана жабык типтеги “Дене тарбиялык жана спорттук ишмердүүлүктүн мотивдерин өз алдынча баалоо” анкеталык сурамжылоонун көрсөткүчтөрүн салыштырып талдоо сыналгандардын контролдук жана эксперименталдык тобунун ортосунда кескин айырма жоктугун күбөлөйт (3.12–таблица).

Таблица 3.12. – Сыналгандардын ден соолугун чыңдоо багытынын тибин эске алуу менен (жетектөөчү мотив критерийинде) бөлүштүрүү, %

Контролдук топ

Окуу курсу	Багыттуулук тибин				
	Терс мамиле	Калыптанбаган карама–каршы	Дене тарбиялык ден соолукту чыңдоо	Жарым спорттук	Спорттук
1-курс	5,55	22,20	44,45	27,80	0
2-курс	5,55	16,65	50,0	27,80	0

Эксперименталдык топ

Окуу курсу	Багыттуулук тибин				
	Терс мамиле	Калыптанбаган карама–каршы	Дене тарбиялык ден соолукту чыңдоо	Жарым спорттук	Спорттук
1-курс	8,33	25,0	41,67	25,0	0
2-курс	0	12,50	12,50	75,0	0

Эки топто тең дене тарбиялык ден соолукту чыңдоо багытындагы студенттер (басымдуу (41,67 ден 44,45 ке чейин) 6,67 %, бул адабияттардагы ошондой эле биз мурда өткөргөн эксперименталдык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары менен дал келет. Сыналгандардын ичинен спорттук багыттагылардын жоктугу көңүлдү бурдурат.

Сыналгандардын эки тобунун дене тарбиялык багытынын жалпы баасы (5 баллдык шкала боюнча) эксперименттин башталышында кескин айырмаланбайт, ЭТтун студенттеринде $2,88 \pm 0,57$ баллды, КТтун студенттеринде $2,79 \pm 0,48$ баллды түзөт ($p > 0,05$).

Эксперимент мезгилинде контролдук топтун студенттеринин керектөө–мотивациялык мамилесинде кескин өзгөрүү болгон жок: эки студентте гана (5,55%) калыптанбаган, карама–каршылыктуу багыттан дене тарбиялык ден соолукту чыңдоочу багытка өтүү байкалат.

ДТИтун мотивинин бир топ күчөшү ЭТтун студенттеринде байкалды: жарым–жартылай спорттук багыттагылардын саны 6 дан 18 ге өстү (12,5% дан 75% га чейин). Бул топто сыналгандар дене тарбиялык спорттук багыттын өнүгүшүнүн деңгээлин жалпы баалоонун жогорку көрсөткүчтөрү менен айырмаланат: $3,63 \pm 0,62$ балл ЭТтун, $2,8 \pm 0,55$ балл контролдук топтун студенттеринде ($p < 0,01$).

ЭТтун студенттери сабакка катышуу боюнча жогорку көрсөткүчтөрү менен айырмаланат ($96,03 \pm 7,22\%$). Контролдук топто $87,8 \pm 10,14\%$ ($p < 0,01$). Аларды дене тарбиясы сабагына канааттануунун жогорку деңгээли да мүнөздөйт: $4,57 \pm 0,66$ балл, контролдук топтун студенттеринде $2,80 \pm 0,75$ балл ($p < 0,01$).

Рефлексивдик компонент. 3.13–таблицада көрсөтүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары эки топтун баштапкы көрсөткүчтөрү практикалык жактан айырмаланбайт (5 баллдык шкала боюнча баалагандардын ортодон төмөн деңгээлде: ЭТто $2,58 \pm 1,10$ балл жана контролдук топто $2,62 \pm 0,73$ балл. Педагогикалык эксперимент мезгилинде студенттердин рефлексия көрсөткүчтөрү олуттуу жогорулады. Башка топтун студенттеринде бул көрсөткүчтөрдүн өсүшү тенденция деңгээлинде гана көрүндү. 2–курста студенттердин рефлексия деңгээли ЭТто орточо көрсөткүчкө жетти жана $3,08 \pm 0,58$ баллды түздү, ошол эле мезгилде башка топто ортодон төмөн болуп, $2,86 \pm 0,64$ баллды түздү.

Эксперименттин башында эки топтун студенттеринде рефлексиянын төмөнкү деңгээли басымдуу: 66,7% контролдук топто жана 58,3% ЭТтун студенттери интеллектуалдык рефлексиялык репродуктивдүү деңгээлинен, 75%

эксперименталдык жана контролдук топтун студенттери инсандык рефлексиянын репродуктивдүү деңгээлинде.

Таблица 3.13. – Студенттердин интеллектуалдык жана инсандык рефлексия көрсөткүчтөрү, баллдар (M±m)

Окуу курсу	Рефлексия көрсөткүчтөрү		
	Интеллектуалдык рефлексия	Инсандык рефлексия	Интегралдык баа
Контролдук топ			
1-курс	2,66±0,77	2,00±0,89	2,62±0,73
2-курс	2,72±0,84	2,17±0,89	2,86±0,64
	p>0,05	p>0,05	p>0,05
Эксперименталдык топ			
1-курс	2,54±1,02	1,96±0,86	2,58±1,10
2-курс	3,33±0,87	2,50±0,66	3,08±0,58
	p<0,01	p <0,01	p <0,01

Буга ылайык жалпы эле рефлексивдүү компоненттин өнүгүү деңгээли төмөн.

Интеллектуалдык жана инсандык рефлексиянын өнүгүү деңгээли педагогикалык эксперимент мезгилинде ЭТтун ар бир үчүнчү студенттеринде жогорулады, башкаларда кескин өзгөргөн жок.

ЭТтун мүчөлөрүнө таандык рефлексияга жөндөмдүн өнүгүүсүнүн жогорку темпи педагогикалык эксперименттин аягында 37,5% мурунку репродуктивдүү деңгээлде калышына, чоң бөлүгү (50,0%) продуктивдүү деңгээлге жетишине, 12,5% чыгармачыл деңгээлге жетишине алып келди. КТ тун студенттеринен 4 киши гана (11,1%) репродуктивдүү деңгээлден кийинки деңгээлге – продуктивдүү деңгээлине жетти. Студенттердин көпчүлүк бөлүгү (66,7%) эксперименттин башындагыдай эле төмөнкү репродуктивдүү деңгээлде калды.

Физикалык компонент.

3.14–таблицада көрсөтүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары эксперименттин

башында эки топтун сыналуучуларынын физикалык сапаттарынын бирдей деңгээлине ээ болгон.

Эксперимент мезгилинде КТтун студенттеринин физикалык сапаттарынын деңгээли өзгөргөн жок, ошол эле мезгилде ЭТтун студенттери спорттук бөлүмдө “спорттук оюндар” менен машыгышып, 100 метрди чуркоодо, 1000 метрге чуркоодо, орундан туруп узундукка секирүүдө көрсөткүчтөрүн жакшыртты.

Таблица 3.14. – Студенттердин физикалык сапаттарынын өнүгүү көрсөткүчтөрү ($M \pm m$)

Дене тарбиялык көнүгүүлөр	Сыналгандардын тобу	Физикалык сапаттардын өнүгүү көрсөткүчү		P
		Эксперименттин башында	Эксперименттен кийин	
Чуркоо 100 м. (сек.)	Контролдук	13,68±0,29	13,57±0,32	>0,05
	Эксперименталдык	13,62±0,33	13,25±0,29	<0,01
P		>0,05		
Чуркоо 1000 м. (мин. / сек.)	Контролдук	3.27,0±3,1	3.26,0±2,7	>0,05
	Эксперименталдык	3.35,0±3,3	3.28,0±2,5	<0,01
P		>0,05		
Узундукка секирүү (см.)	Контролдук	235,7±9,8	238,2±8,4	>0,05
	Эксперименталдык	237,4±8,6	249,5±8,9	<0,01
P		>0,05		
Турникке тартылуу, (саны)	Контролдук	10,65±2,4	10,83±2,9	>0,05
	Эксперименталдык	10,78±2,2	10,90±3,4	>0,05
P		>0,05		
Бутту турникке тийгенче көтөрүү, (саны)	Контролдук	7,03±2,0	7,32±2,2	>0,05
	Эксперименталдык	7,15±1,8	7,3±2,6	>0,05
P				>0,05

Бул сапаттардын өнүгүшүнүн темпи спорттук оюндарда мелдеш ишмердүүлүгү менен түшүндүрүлөт, алардын ылдамдык жана ылдамдык–күчтүк мүмкүнчүлүктөрүнө жогорулатылган талап коюшат.

Муну менен катар ийин булчуңдарынын жана курсак булчуңдарынын салыштырма күч деңгээли олуттуу өзгөргөн жок.

Маалыматтык компонент. Эксперименттин башталышына карата студенттер дене тарбиясы боюнча жалпы билим берүүчү мектептердин “дене тарбиясы” дисциплинасынын деңгээлиндеги билимге ээ болушкан. Ошондуктан эксперименттин башталышында билимдерди өлчөө жана баалоо 50 тесттик тапшырмалардын жыйынтыгы менен жүргүзүлдү, ал негизги мектептин «дене тарбия» предмети боюнча билимдин минимумуна коюлуучу талаптарга жооп берет.

Эксперимент бүткөндө сыналгандардын билимин өлчөө жана баалоо өздөштүрүүнүн үч деңгээлине жооп берген тапшырмаларды аткаруу жыйынтыктары боюнча жүргүзүлдү.

Студенттин t – критерийинин жардамы менен алынган маалыматтарды салыштырмалуу баалоо дене тарбиясы дисциплинасы боюнча окуу материалын өздөштүрүүгө карата эксперименталдык жана контролдук топтордун информациялык даярдыгынын салыштырмалуу тең деңгээлин күбөлөйт ($19,06 \pm 3,43$ балл ЭТ то, $19,68 \pm 4,37$ балл КТ то $p > 0,05$).

Билимдерди өздөштүрүүнүн педагогикалык эксперименттен кийин сапатын салыштырма талдоодо ЭТтун студенттеринин бир топ артыкчылыгы аныкталды: $15,6 \pm 2,54$ балл, КТто $10,85 \pm 2,32$ балл же алынган маалыматтарды баалоонун 5 баллдык системасына өткөргөндө $4,26 \pm 0,54$ балл $3,02 \pm 0,32$ баллга каршы.

Мында билим–таанытууну өздөштүрүү анык мааниге жетпейт, билим–көчүрмөлөрдү өздөштүрүү айырмалыктын 5% деңгээлинде көрүнөт. Өзгөчө олуттуу айырмачылыктар билим–билгичтик деңгээлинде аныкталды, бул ДТИтү башкаруу милдеттерин чечүү үчүн алынган билимдерди колдонуу жөндөмүн туюнтат.

Таблица 3.15. – Педагогикалык эксперименттен кийин студенттердин билим өздөштүрүшүнүн сапатынын көрсөткүчтөрү

Сыналгандар тобу	Билимди өздөштүрүү сапатынын көрсөткүчү			
	Билим– таанышуу	Билим– көчүрмө	Билим– билгичтик	Интегралдуу баа
Контролдук	5,12±1,18	3,05±1,43	2,78±0,91	10,85±2,32
Эксперименталдык	5,68±1,23	5,14±1,56	2,85±0,87	15,67±2,54
P	p>0,05	p >0,05	p <0,01	p <0,01

Ыкчам (операциялык) компонент. ДТИ түн жекече өзү программалоо боюнча тесттик тапшырмалардын студенттер тарабынан аткарылышынын жыйынтыгын эксперименттен кийин талдоо ЭТтун сыналгандары физикалык өнүгүүнү, физикалык даярдыкты жана жумушка жөндөмдүүлүктү өзү контролдоо боюнча иш–чараларды толугураак жана методикалык негиздүүрөөк аткаарын көрсөттү (ЭТто 4,38±0,36 балл, КТто 3,43±0,25 балл), социалдык алгылыктуу нормаларды эске алуу менен аныкталган көрсөткүчтөрдүн өзүн болоонун (4,17±0,28 балл ЭТто, 3,25±0,22 КТто), өз ДТИнүн ырааккы, учурдагы жана оперативдүү максаттар системасын аныктоо (4,23±0,31 ЭТто, 2,51±0,27 балл КТто), ДТИ түн каражаттарын жана методдорун тандоо (ЭТто 4,17±0,42 балл, КТто 3,13±0,34 балл), функционалдык ал–абалды баалоонун жана анын өлчөмдөрүнүн методикаларын тандоого чен–өлчөмдөрүн аныктоо боюнча (4,17±0,42 балл ЭТто жана 3,25±0,26 балл КТто).

Студенттердин методикалык билгичтикеринин орточо баасы 4,20±0,39 ЭТто, 3,11±0,28 КТто түздү.

Дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдык.

ДТИкө ЭТтун студенттеринин даярдык деңгээли эксперименттин аягында башка топтун сыналгандарына караганда бир топ жогору (3,82±0,48 балл ЭТто, 2,95±0,33 балл КТто).

Таблица 3.16. – Педагогикалык эксперименттен кийин студенттердин өз ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүнүн методикалык билгичтигинин өнүгүү деңгээли баллда ($M \pm m$)

Сыналган-дардын топтору	Методикалык билгичтик көрсөткүчтөр					
	Этаптык өзүн-өзү контролдоо	Өзүн-өзү баалоо	Максат коюу	Пландоо	Оперативдүү контроль	Интегралдык баа
Контролдук	3,43±0,25	3,25±0,22	2,51±0,27	3,13±0,34	3,25±0,26	3,11±0,28
Эксперименталдык	4,38±0,36	4,17±0,28	4,23±0,31	4,17±0,42	4,17±0,42	4,20±0,39
P	<0,01	<0,01	<0,01	<0,01	<0,01	<0,01

ДТКө даярдыктын деңгээлин ар бир сыналган студентти сапаттуу баалоодо мотивациялык, рефлексивдүү, информациялык жана ыкчам компоненттердин деңгээлдери эске алынды. Даярдыктын тигил же бул деңгээлинен чыгаруу үчүн төрт компоненттин үчтөн кем эмеси бул деңгээлге жетүүсү зарыл. ЭТ 92,0% продуктивдүү, 8,0% репродуктивдүү деңгээлге жетти. КТгун көпчүлүк студенттери 91,0% репродуктивдүү деңгээлге жетет. Аз бөлүгү 9,0% продуктивдүү деңгээлине чыгат. (3.17–таблица).

Таблица 3.17. – Педагогикалык эксперименттен кийин дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдыктын өнүгүү деңгээли

Дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдыктын өнүгүү деңгээли	Эксперименталдык топ		Контролдук топ		P
	N	%	N	%	
Чыгармачыл	0	0	0	0,00	
Продуктивдүү	46	92,0	4	9,0	P <0,001
Репродуктивдүү	4	8,0	44	91,0	P <0,001

ДТКө даярдыктын деңгээлинин интегралдык баасы дене тарбия көнүгүүлөрүн өз алдынча жасоодо орто эсеп менен жумасына бөлүнгөн убакыт

көлөмүнүн көрсөткүчү саналат. Бул көрсөткүч ЭТтун студенттеринде бир топ жогору, ал $334,6 \pm 49,6$ ЭТто, КТто $132,8 \pm 94,1$ мүнөттү түзөт ($p < 0,01$).

3.3 Изилдөөдөн алынган жыйынтыктарды талкуулоо

Жылдан–жылга педагогикалык кадрларды даярдоонун методикасын өркүндөтүүгө керектөө өсүүдө. Бул билим берүүнүн дене тарбиялык жана спорттук өнүгүүсүнүн мыйзам ченемине байланыштуу. “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” профилинин студенттеринин педагогикалык ишмердүүлүгүн үйрөнүүгө негизделип, дене тарбиясы боюнча билим берүү процессинде дене тарбиялык–спорттук ишмердүүлүккө болочок башталгыч класстар мугалимдеринин даярдыгын натыйжалуу калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын комплексин бөлүп көрсөтүүгө жана эксперименталдык негиздөөгө аракет кылдык. Көрсөтүлгөн мыйзам ченемдүүлүк педагогдорду ар жактуу, ар тараптуу өркүндөтүп карайт. Биздин эксперименттин шартында бул ынандыралык негизге ээ болот.

Аталган процесстин эксперименттик бөлүгү студенттердин дене тарбиялык ишмердүүлүккө ээ болуусуна жана алардын ДТКө даярдыгынын башкаруу деңгээлине жана динамикасына ылайык изилдөөнү камсыз кылды. Жана ушул негизде “дене тарбиясы” дисциплинасы боюнча билимдерди өздөштүрүү динамикасы, ДТКө мамиле, физикалык сапаттар деңгээли жакшырды.

Аталган көрсөткүчтөрдүн деңгээлинин жогорулашы салттуу маанилүү деп эсептелген студенттердин акыл–эс, психологиялык, кесиптик жана башка жактарын жакшыртуу менен бирдикте чыкты.

Эксперименттин жүрүшүндө дене тарбиясынын практикалык жагы менен байланыштын чыңдалышы турмушка ашканы да маанилүү. Бул ар тараптуу педагогикалык жана физикалык жөндөмдөрдүн комплекстүү өнүгүшүндө, алардын моралдык, эрктик жана башка психологиялык, педагогикалык жаатындагы сапаттары менен өз ара ырааттуу мамилесинде, маанилүү кыймыл касиеттеринин: чуркоо, секирүү, ыргытуу жана башка сапаттык көрсөткүчтөрүнө

таасир этишинен көрүндү. Албетте, мунун бардыгы ар түрдүү адискөйлүк педагогикалык ишмердүүлүккө даярдыктын жалпы деңгээлин көтөрбөй койбойт.

Педагогикалык билимдерди өздөштүрүү сапаты, адамды ДТИкө чакырган мотивдер (ден соолукту чыңдоо жана сактоо, физикалык даярдыктын деңгээлин жогорулатуу ж.б.) мотивдеринин күчү, басымдуулук кылган мотивдердин жыштыгы, ДТИтү уюштурууда кезиккен маанилүү кыйынчылыктардын жыйынтыгы, спорттук кызыгуулар, физикалык сапаттардын көрсөткүчтөрүнө көз каранды деген көз караш бар. Мындан тышкары сабакка катышуунун, катышуу санынын өзгөрүшү; рефлексивдүү, маалыматтык, ыкчам(операциялык), мотивациялык компоненттерди баалоо мүнөздөмөлөрү боюнча маалыматтар маанилүү болуп саналат.

Эки тараптардын **мотивациялык компоненттеринде** (КТ жана ЭТ) дене тарбиялык жана ден соолукту чыңдоочу багыттагы кишилер (41,7 ден 41,5% га чейин) басымдуулук кылат, бул адабияттардагы маалыматтар, ошондой эле биз алган эксперименттин жыйынтыгы менен дал келет.

Рефлексивдик компоненттин башталышында рефлексиянын төмөнкү деңгээлиндеги студенттер басымдуулук кылган: КТто 66,7 % жана ЭТто 58,3%, эксперимент уюштурулганда ЭТтун ар бир үчүнчү студентинде жакшы жагына өзгөргөн.

Эксперименттин жүрүшүндө ЭТто физикалык сапаттын өнүгүшү жагдайында студенттер 100 м ге, 1000 м ге чуркоодо жана узундукка секирүүдө көрсөткүчтөрүн бир топ жакшыртышты (**физикалык компонент**).

Алынган маалыматтарды Стьюденттин t–критерийинин жардамы менен салыштырып талдоо эки топтун студенттеринин *маалыматтык* даярдыгынын болжолдуу деңгээлин көрсөттү.

Эксперименттин ЭТтун студенттеринин олуттуу артыкчылыктары аныкталды: 15,7 балл ЭТто, КТто 11 балл.

Физикалык өнүгүүнү, физикалык даярдыкты жана жумушка жөндөмдүүлүктү өз алдынча контролдоо боюнча иш–чараларды бир кыйла толук

жана методикалык негизделген түрдө аткарышты (4,4 балл КТтогу 3,4 баллга каршы).

ДТИкө даярдыктын деңгээли ЭТто башка топко караганда жогору (3,8 балл, КТтогу 3 баллга каршы).

Жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыктары дене тарбиясынын калыптанган системасынын принциптүү негиздеринин толук ишке ашуусуна (көп жактуулукка, тандалган ишмердүүлүккө байланышына, ден соолукту чыңдоого педагогикалык багытта) ынандырат.

Бирок “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” профилинин болочок мугалимин өз ден соолугун чыңдоого даярдоонун мазмуну дене тарбиясынын көрсөтүлгөн принциптүү негиздерин турмушка ашыруу менен гана чектелиши мүмкүн эмес. Ал өзүнчө атайын жактардын адискөйлүк эмгекке коюлуучу талаптардан келип чыккан бүтүндөй сериясын камтыйт, булар биздин учурда башка профилдеги профессионалдардын ишмердүүлүгүнөн кескин айырмаланган педагогикалык эмгектин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча иштин спецификасынан келип чыгат. Бул планда студентке мугалимдин педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү, көңүл буруусу, зиректиги, “өз менинин” акыл–эс, физикалык, психологиялык жөндөмдү колдоно алуусу, түзүлгөн кырдаалды туура баалоо, аткарылып жаткан педагогикалык функциянын, педагогикалык чеберчиликтин деңгээлин жана сапаттык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен иш–аракеттин ыгын тандоо көңүлгө алынат. Саналган жактар өз кошумдусунда педагогикалык даярдыктын өзгөчө курамдарын педагогикалык чеберчиликтин жана мүмкүнчүлүктөрдүн өзгөчө көрсөткүчтөрү ДТИтү, башкаруу билгичтиги, педагогикалык ишмердүүлүктүн максаты өзгөрүп жүргөн кырдаалында ишмердүүлүктө эрктик, моралдык, интеллектуалдык, эмоционалдык жана башка жеке жөндөмдөрүн колдоно алуу жактарын көрсөтөт.

Биз жыйнаган фактылык материал курамындагы негизги жактан эксперименттин жүрүшүндө дифференцияланган, жана интегралдык көрүнүшүндө оң өзгөрүүгө ээ болорун, так айтканда, алар адистештирилген жана жалпылаштырылган жаңыланууга ээ болот.

Дене тарбиясынын жалпы кабыл алынган, принципиалдык негиздерин турмушка ашыруу жана болочок башталгыч класстын мугалимдеринин кесиптик педагогикалык даярдыгына коюлган атайын талаптарды аткаруу, ошону менен бирге алардын гармониялык айкаштык идеясына таянууга тийиш, башталгыч класстын педагогдорун даярдоонун зарыл деңгээлин жана андан ары өркүндөшүн камсыздашы зарыл.

Гармонияга талап билим берүү менен тарбия берүүнүн өзүнүн максатынан орун алган. Бул жалпы педагогикада, дене тарбия педагогикасында, дене тарбиясынын теориясы жана методикасында, башталгыч билим берүү методикасында, башка илимий педагогикалык дисциплиналарда да айтылат.

Мындай таасирге эгер милдеттер жана иштин багыты шайкештиги колдонулган каражаттарды, форма, аларга педагогикалык таасирдин методдорунун гармониясы менен бекемделсе гана жетишүүгө болот.

Бизде болгон материал бул талаптын эксперименталдык изилдөөнүн жүрүшүндө кыйшаюусуз аткарылгандыгын ырастайт. Педагогикалык таасирдин каражаттары, форма жана методдору бир катар спецификалык талаптарын эске алуу менен колдонулду:

- окуу мезгилинде атайын тапшырмалардын көлөмүнүн көбөйүшү;
- атайын тапшырмалардын жалпы физикалык жана жалпы педагогикалык багыттагы тапшырмалар менен негиздүү айкаштыгын камсыз кылган талаптын аткарылышы;
- студенттер колдонгон аракеттердин мүнөзүн жана өлчөмүн жөнгө салган тиешелүү жумуштар жана установкаларды кеңири колдонуу;
- сабактын түрдүү формаларында жана түрдүү эмоционалдык абалда тапшырмаларды жана талаптарды аткаруу ж.б.;
- методдордун, бир жагынан физикалык күчтү, акыл–эс жөндөмүнүн жакшыруусун камсыз кылган, экинчи жагынан психикалык касиеттердин, сапаттардын мобилизацияланыш көрсөткүчтөрү, үчүнчү жагынан алардын жана булардын педагогикалык тапшырмаларда жана иш–аракеттеринде комплекстүү көрүнүшүн камсыз кылган айкашына өзгөчө маани берилет.

Эксперименталдык изилдөөнү өткөрүүнүн натыйжалуулугу сабактарды өткөрүү формасынын андан көз каранды болгонун дагы белгилөө керек, алар негиздүү көп түрдүүлүккө ээ болушту жана чечилип жаткан тапшырмаларга жооп берди.

Үчүнчү глава боюнча корутунду

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын жалпылап ДТКө даярдыкты калыптандыруунун моделин ишке ашырууда төмөнкүлөр үчүн педагогикалык шарттар камсыз болот:

- инсандын спорттук багытталышын калыптандыруу;
- дене тарбия – спортто ДТКө рефлексивдүү мамиле кылууга жөндөмдүн өнүгүшү жана инсандык өзүн–өзү аныктоо деңгээлинин өз “менине” жөндөмүнүн өнүгүшү;
- ылдамдык, ылдамдык–күчтүк сапаттардын жана жалпы чыдамкайлыктын өнүгүшү;
- өз ДТКүн уюштурууда, өз ден соолугун чыңдоодо таасирдүү колдонуу үчүн теориялык жана методикалык билимдердин калыптанышы;
- ДТКтү жекече өзү программалоо үчүн билгичтикке ээ болуу.

Ошентип, өткөрүлгөн эксперименталдык изилдөөнүн натыйжалуулугу дене тарбиясынын жана болочок башталгыч класстардын мугалимдерин профессионалдык педагогикалык даярдоонун максаттары жана милдеттерин толук чечүү менен байланыштуу.

Алынган көрсөткүчтөрдүн көп жактуулугу жана шайкештиги студенттердин тандалган контингенттери менен иш жүргүзүүнүн мазмунуна аларга педагогикалык таасир этүүнүн форма жана методдоруна, сабактардын атайын ылайыкталган формалар сериясына түздөн–түз көз каранды. Мунун бардыгы биздин изилдөөнүн теориялык жана конкреттүү методикалык маанисин баса көрсөтөт.

Дагы бир принциптүү, ары маанилүү шартты белгилейбиз: башталгыч класстын мугалимин толук кандуу даярдоо өзүнчө эле баалуу эмес, ал инсандын

бардык жактарына кубаттуу оң таасир этет жана мунун таасири менен адамдык маанисин андан ары жакшыртууга шарт түзөт.

Студенттердин дене тарбия дисциплинасы боюнча билим деңгээли ЖОЖдо окуунун биринчи жылында гана көтөрүлөрү байкалат.

2. Биринчи курстун 80 % студенттери өз ден соолугунун абалын жакшы деп аныкташкан. 4 жыл бою ден соолугун өзү баалоо өзгөрбөйт.

Ар бир сыналган студенттерди тандоодо 6 мотивдин ар бири боюнча жана бардык мотивдер боюнча суммасы эсептелди.

Сыналгандардын арасында дене бойлук өнүгүү, дене бойлук даярдыктардын көрсөткүчтөрүн жакшыртуу, ден соолукту чыңдоо жана сактоо мотивдери көбүрөөк аталат, андан кийин физиологиялык жана коммуникативдүү керектөөлөр, ошондой эле мелдеш мотивдери турат.

Биринчи курстун студенттеринин 46,7 % ы дене бойлук өнүгүү, дене бойлук даярдык жана дене түзүлүшүн жакшыртуу мотивдерин белгилешкен, ал эми 4–курстун студенттери үчүн бул мотивдер менен катар пикирлешүүнү керектөө мотиви чыгат.

Изилдөөнүн жыйынтыгында студенттер объективдүү кыйынчылыктар бош убакыттын жоктугу жана дене тарбия көнүгүүлөрүн жасоо үчүн шарттын жоктугун көрсөтүшкөн.

Студенттер “Дене тарбия” дисциплинасынын сүйкүмдүү болушу үчүн сабактарды өтүү шартын жогорулатууга көңүл бурушат, андан кийин эс алууга.

Студенттер үчүн спорт оюндары (волейбол, футбол, баскетбол) жана күрөш түрлөрү өзгөчө жагымдуу болуп саналат.

Педагогика багытынын “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” профилинин студенттеринин өз ден соолугун чыңдоо боюнча ишмердүүлүккө даярдык деңгээлине жана динамикасына педагогикалык таасирдин натыйжалуулугунун түрдүү экендигин күбөлөйт, ошону менен бирге, даярдыктын төмөн деңгээли менен айырмаланган студенттерде бул даярдыкты калыптандырууну камсыздаган педагогикалык шарттарды издөө проблемасынын актуалдуулугун көрсөтөт.

ДТИ боюнча ишмердүүлүккө “Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы” профилинин студенттерин даярдоо үчүн эксперименталдык иш жүргүзүлгөн.

Алынган жыйынтыктардын негизинде багыттуулуктун болушу – 5 балл, спорттук – 4 балл, дене тарбиялык ден соолукту сактоочу – 3 балл, туруксуз, карама–каршылыктуу, түзүлбөгөн – 2 балл, ДТИ кө терс мамиле – 1 балл менен бааланды.

“Рефлексиянын өнүгүү деңгээлинен өз алдынча баалоо” анкеталык сурамжылоо методикасынын жардамы менен жүргүзүлдү.

Дене тарбиясын ЭТто окутуу педагогикалык системанын негизинде түзүлгөн эксперименталдык программа боюнча жүргүзүлдү.

Даярдыктын операциялык копонентин өлчөө жана баалоо ДТИ тү жеке өз алдынча программалоо тапшырмасын аткаруу жыйынтыгы менен ишке ашырылды.

Эксперименттин башында жана жыйынтыгында топтордун сыналуучуларында ДТИкө даярдыктын маалыматтык, мотивациялык, рефлексивдүү жана дене бойлук компоненттеринин көрсөткүчтөрү аныкталды.

Мотивациялык компонент. “Бүтпөгөн сүйлөмдөр тестинин” жана “Дене тарбиялык жана спорттук ишмердүүлүктүн мотивдерин өз алдынча баалоо” анкеталык сурамжылоонун көрсөткүчтөрүн салыштырып талдоо сыналгандардын контролдук жана эксперименталдык тобунун ортосунда кескин айырма жоктугун күбөлөйт.

Рефлексивдик компонент. Изилдөөнүн жыйынтыктарында топтордун баштапкы көрсөткүчтөрү практикалык жактан айырмаланбайт: ЭТто 2,58 балл, КТто 2,62 балл.

Студенттердин интеллектуалдык жана рефлексия көрсөткүчтөрү олуттуу жогорулады.

2-курста ЭТто 3,08, КТ то 2,86 баллды түздү.

Дене бойлук компонент (физикалык компонент). Эксперимент учурунда

КТтун студенттеринин күч кубаттуулук сапаттарынын деңгээли өзгөргөн жок, ЭТ 100 метр чуркоодо, 1000 метр чуркоодо, орундан туруп узундукка секирүүдө көрсөткүчтөрүн жакшыртышты.

Маалыматтык компонент. Студенттин t – критерийинин жардамы менен алынган маалыматтарды салыштырмалуу баалоо дене тарбиясы дисциплинасы боюнча окуу материалын өздөштүрүүгө карата эки топтордун маалыматтык даярдыгынын салыштырмалуу тең деңгээлин күбөлөйт (19,06 ЭТто, 19,68 балл КТто, $P > 0,05$).

Ыкчам (операциялык) компонент. ДТИ түн жекече өзү программалоо боюнча ЭТ сыналгандарды дене бойлук өнүгүүнү, дене бойлук даярдыкты жана жумушка жөндөмдүүлүктү өзүн контролдоодо иш–чараларды толугураак жана методикалык негиздүүрөөк аткаарарын көрсөттү (ЭТто 4,38; КТто 3,43 балл), социалдык алгылыктуу нормаларды эске алуу менен аныкталган көрсөткүчтөрдүн өзүн баалоонун (4,17 ЭТто, 3,25 КТто), өз ДТИ нүн ырааккы, учурдагы жана оперативдүү максаттар системасын аныктоо (4,23 ЭТто, 2,51 КТто) ДТИнүн каражаттарын жана методдорун тандоо (4,17 ЭТто, 3,13 КТто), функционалдык ал–абалды баалоонун жана анын өлчөмдөрүнүн методикаларын тандоого чен–өлчөмдөрүн аныктоо боюнча (4,7 ЭТто, 3,25 балл КТто).

Студенттердин методикалык билгичтиктеринин орточо баасы 4,20 ЭТто, 3,11 КТто түздү.

Дене тарбиялык ишмердүүлүккө даярдык ДТИкө ЭТ студенттеринин даярдык деңгээли эксперименттин аягында КТ сыналгандарына караганда бир топ жогору (3,82 ЭТто, 2,95 балл КТто).

«Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилиндеги студенттердин көпчүлүгү бул педагогикалык шарттарды ишке ашырууда ДТИкө аны ишке ашыруунун конкреттүү субъективдүү жана объективдүү шарттарын эске алуу менен оптималдаштыруу шартында аткарууга даяр болушат.

Өткөрүлгөн изилдөөнүн натыйжалуулугу дене тарбиясынын жана болочок башталгыч класстардын мугалимдерин профессионалдык педагогикалык даярдоонун максаттары жана милдеттерин толук чечүү менен байланыштуу.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

1. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык негиздерин аныктоодо дене тарбиялык ишмердүүлүк адамдын акыл–эстик, социалдык шартталган активдүүлүгүн атайын эмес дене тарбиялык билим берүү, спорт, физикалык рекреация жана кыймыл реабилитациясы формасында дене тарбиясынын материалдык жана руханий баалуулуктарын камтыган социалдык жана инсандык маанилүү керектөөлөрдү канааттандырууга багытталган спецификалык түрү болуп саналат.

ДТИкө даярдык адамдык ишмердүүлүктүн субъекти катары бүтүн системалуу уюштурулган инсандык шартталган, анын максаттарына жана мазмунуна адекваттуу жана анын практикалык ишке ашуусун камсыздаган мүнөздөмөсүн көрсөтөт. Даярдыктын ишке ашуусу жана өнүгүшү мотивациялык, рефлексивдүү, физикалык (дене бойлук), маалыматтык жана ыкчам (операциялык) компоненттердин өз ара алакасы аркылуу камсыздалат.

ДТИкө даярдыктын өнүгүшүнүн үч деңгээли репродуктивдүү, продуктивдүү жана чыгармачыл бөлүнүп турат. ДТИкө даярдыктын деңгээлдери ар бир компонентинен өнүгүү өлчөмү жана алардын бири бирине катышынын мүнөзүнө жараша сапаттык жактан айырмаланат. Деңгээлдин ичинде өнүгүү жана төмөнкү баскычтан жогоркуга өтүү аны түзгөн компоненттердин өнүгүшү аркылуу ишке ашат. Структуралык компоненттердин мазмунундагы сапаттык кайра курулуу өз кезегинде ДТИтү ишке ашырууда алардын өз ара карым–катнашындагы сапаттык өзгөрүүлөрдү шарттайт, аны сапаттык жактан башка мурдагыдан жогорку функцияланыш деңгээлине көтөрөт. Даярдыктын өнүгүшүнүн зарыл сырткы шарты болуп ДТИтүн процессинде жаралган проблемалык кырдаалдар саналат.

2. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чыңдоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык системасын иштеп чыгууда ДТИкө даярдоо функцияланган максаттуу багыты боюнча сапаттык бөтөнчөлүгү, структуралык компоненттердин мазмуну, тышкы жана ички функцияланыш,

жаралыш жана өнүгүш механизмдери менен айырмаланган педагогикалык системаны түзөт. Бул системанын функцияланышы жана өнүгүшү окуу тапшырмаларынын системасы, окутуунун метод жана формалары жана сабак түрүндө жайылтылган студенттердин окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу аркылуу ишке ашат.

ДТИкө даярдоонун оперативдүү максаттары система түзүүчү фактор болуп калат. Структуранын бирдиги болуп ДТИтүн айрым жактарын чагылдырган теориялык, методикалык жана кыймыл тапшырмаларын чечүү саналат.

ДТИкө даярдоо мезгилинде бир катар ырааттуу этаптар бөлүнүп турат: ЖОЖго чейинки даярдык; теориялык даярдыкты калыптандыруу; репродуктивдүү деңгээлде диагноздоо–долбоорлоо; ДТИкө практикалык даярдоо этаптары; продуктивдүү деңгээлиндеги; чыгармачыл деңгээлдеги этаптар. Бул этаптар өз тутумунда ДТИкө даярдыкты калыптандырууда стратегиялык максатын чечүүнү камсыздаган зарыл жана ырааттуу кадамдардын жетиштүү санын камтыйт. Студенттерди ДТИкө даярдоонун биз иштеп чыккан педагогикалык системасы дене тарбия процессинде: 1) бүтүн болуп саналат, себеби студенттердин ДТИкө даярдыгынын калыптануу процессинин бүтүн мазмунун чагылдырат; 2) ишмер, ДТИкө даярдыктын калыптанышына багытталгандыгын көрсөтөт; 3) инсанга багытталган, студенттин жеке дене тарбиясын калыптандырууга багытталгандыгынан көрүнөт; 4) интегралдуу, даярдыктын бардык структуралык компоненттерин бириктирет; 5) көп деңгээлдүү, бир төмөнкү деңгээлден жогорураак башка деңгээлге өтүшүн камсыздаган; 6) прогноздоочу, аны колдонуунун жыйынтыгын көрө билүүгө шарт түзгөн.

3. Студенттерге биз иштеп чыккан педагогикалык системанын негизинде дене тарбиясын берүү ДТИкө натыйжалуу даярдоо үчүн зарыл жана жетиштүү педагогикалык шарттардын комплексин ишке ашырат: а) дене тарбиялуу ишкер инсанды калыптандырууга билим берүү процессинде багытталышынан көрүнгөн дене тарбиясын гумандаштыруу; б) студенттер менен окутуучулардын ортосунда педагогикалык кызматташуу атмосферасын түзүү; в) ДТИкө ээ болуу процессинде студенттердин субъекттүү позициясын активдештирүү; г) ДТИкө даярдыкты

калыптандырууга системалуу бүтүн мамиле; д) дене тарбиясын жекелештирүү жана дифференцирлөө аларга дене тарбия көнүгүүлөрүн же спортту эркин тандоо укугун берүү жана алардын ДТИкө даярдыгынын өнүгүү деңгээлин эске алуу менен ишке ашыруу; е) физикалык өркүндөөнүн инсанга маанилүү жыйынтыктарына жетишүү үчүн шарт түзүү; ж) студенттер тарабынан ДТИтин актуалдуу жана зарыл деңгээлдеринин ортосундагы карама–каршылыкты студенттердин сезиминде жана аларды баштан кечиришин чагылдырган проблемалык кырдаалды чечүү түрүндө окуу–таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу; з) дене тарбия жана спорт чөйрөсүндө өзүн–өзү таануу, өзүн талдоо, өзүн баалоо жана өзүн аныктоо рефлексивдүү процесстерди актуалдаштыруу жана өнүктүрүү; и) сабактардын билим берүү, окуу–машыгуу жана сабактан тышкары дене тарбиялык–спорттук формаларынын активдүү таасир этүүчү социалдык чөйрөсүнө студенттердин терең киришине шарт түзүү.

Иштелип чыккан ДТИкө даярдоонун педагогикалык системасынын ичинде студенттерге дене тарбиясын берүү анын мотивациялык ($2,88 \pm 0,57$ ден $3,63 \pm 0,62$ балл, 26,6 %); рефлексивдик ($2,58 \pm 1,10$ дон $3,08 \pm 0,58$ баллга чейин, 19,38 %) компоненттердин кескин өсүшүн камсыздайт, мында салтка айланган мамилелерге караганда бир топ жогору теориялык жана методикалык салымдарды өздөштүрүүнүн көрсөткүчтөрү ($4,36 \pm 0,54$ КТтогу $3,02 \pm 0,32$ баллга каршы, 44,30 %); методикалык билгичтиктерге ээ болуусу (ЭТто $4,20 \pm 0,39$ балл КТтогу $3,11 \pm 0,28$ баллга каршы, 35 %) жана жалпысынан даярдыктын жогору деңгээлине чыгышты. ЭТтун 92,0% студенттери эксперименттин аягында өз ДТИтү аны аткаруунун конкреттүү субъективдүү жана объективдүү шарттарын эске алуу менен продуктивдештирүүгө даяр болуп калышат. Даярдыктын орточо баасы аларда бир топ жогору ($3,8 \pm 0,48$ балл КТтогу саналгандардын $2,95 \pm 0,33$ баллына каршы, 32,82 %).

ЭТтун студенттери дене тарбиясы боюнча сабактарга канагаттануунун жогорку көрсөткүчтөрү менен өзгөчөлөнөт ($4,57 \pm 0,66$ балл, КТтогу студенттердин $2,80 \pm 0,75$ баллына каршы, 63,21 %); сабакка катышуунун да көрсөткүчтөрү жакшы (96,03% ЭТто, КТтогу студенттерде 87,8 %); жумадагы

орто эсеп менен өз алдынча дене тарбиясы менен машыгууга бөлүнгөн убакыттын көлөмү ($334,6 \pm 49,6$ мүнөт ЭТто, $132,8 \pm 94,1$ мүнөт КТто) дагы жогору.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун физикалык компонентине ылайык «Дене тарбия» дисциплинасын үйрөнүүнүн максаты дене тарбиясынын социалдык гуманитардык багытталышына ылайык студенттерди ДТИкө дене тарбиясынын баалуулуктарын өзүнө ыйгаруу ишмердүүлүгүнө даярдоо болуп саналат.

Биринчи сабакта 1–курстун студенттери «Дене тарбиясын» окуу дисциплинасынын максаты жана милдеттери, окуу программасынын мазмуну жана окуу материалынын сапатына коюлуучу талаптар менен таанышат, бөлүмдөргө жана спорттук кызыгууларына карата бөлүнүшөт: ден соолугунун абалы боюнча негизги медициналык топко киргизилген, анкеталык сурамжылоонун жардамы менен аныкталган. Алардын дене тарбиялык–спорттук кызыгууларын эске алуу менен спорттук адистешүү боюнча окуу топтому калыптанат. Спорттук оюндардан баскетбол, волейбол жана жеңил атлетика боюнча адистештирилген топторду түзүү саналат.

Кийинки сабакта (контролдук сабак) окутуучунун жетекчилиги астында ылайыктуу методикаларды колдонуу менен көрсөткүчтөр өлчөнөт: 1) физикалык өнүгүү (бой, салмак, салмактык–бойлук индекс, өпкөнүн жашоо сыйымдуулугу, көкүрөктү курчоо өлчөмү, манжа жана стандык динамометрия жана башка.); 2) физикалык сапаттардын (ылдамдык жана ылдамдык-күчтүк сапаттары) салыштырмалуу күч, жалпы чыдамдуулук; 3) организмдин функционалдык мүмкүнчүлүктөрү; 4) спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана техникалык даярдык.

Андан соң студенттердин өз алдынча иш процессиндеги өз көрсөткүчтөрү алардын курак жана спорттун тандалган түрүндөгү спорттун квалификациянын деңгээлине мүнөздүү нормативдердин маанилери менен салыштырылат жана баштапкы деңгээлге сапаттык баа 5 баллдык шкала боюнча берилет: 5 балл – жогорку деңгээл; 4 балл – ортодон жогорку деңгээл; 3 балл – орто деңгээл; 2 балл – ортодон төмөн деңгээл; 1 балл – төмөн деңгээл.

Кийинки сабактын мазмуну ар бир студенттин физикалык өркүндөшүнүн жекече программасын төмөнкүлөрдү колдонуу менен иштеп чыгуу болду.

1) Бардыгы үчүн милдеттүү дене тарбия көнүгүүлөрү (100 м жана 1000 м ге чуркоо, спорт оюндары, дене тарбиялык даярдыктын кесиптик–прикладдык көнүгүүлөрү; 2) тандалган спорттун түрүнүн машыгуу каражаттары. Программаларды иштеп чыгуу баштапкы деңгээлдин жеке көрсөткүчтөрүн, дене тарбиялык ишмердүүлүктүн пландалган жыйынтыктарын эске алуу менен ишке ашат. Акыркысы дене тарбия сабактарынын жеке максаттык багыты сапатында чыгат жана ар бир студент тарабынан өз алдынча аныкталат. Бул максаттар ар бир студент тарабынан инсандык маанилүү (дене тарбиясында жана спортто баалуулук багыттарына жооп берген) жана реалдуу жетишээрлик деңгээлде аныкталат (ар бир студентте болгон бош убакыттын дене тарбиясы менен өз алдынча машыгуу үчүн шарттын: спорттук база, инвентарь ж.б. болушу).

2. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун рефлексивдик компонентине байланыштуу төмөнкүлөр ыраттуу иштелип чыгылууга тийиш: 1) ЖОЖдо окуган жылдар үчүн перспективалуу программа; 2) жылдык программа; 3) ар бир ай үчүн программа;

Перспективалуу программада окуунун ар бир жылы үчүн көрсөтүлөт: 1) пландаштырылган жыйынтыктары катары максаттар: физикалык даярдыктын, функционалдык мүмкүнчүлүктөрдүн, спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана техникалык даярдыктын көрсөткүчтөрү, мелдеш жыйынтыктары, спорттук квалификациянын деңгээли; 2) негизги жана кошумча окуу машыгуу сабактарынын саны (милдеттүү практикалык дене тарбия сабактарын эсепке алуу менен); 3) старт мелдеш күндөрүнүн саны;

4) сааттын жалпы көлөмү жана даярдыктын түрү (физикалык, техникалык, оюн (спорттук оюн түрүндө) болжолдуу бөлүштүрүлүшү (% да).

Жылдык программада ай боюнча окуу машыгуу сабактарынын саны, мелдеш күндөрү жана даярдыктын түрү боюнча сааттардын бөлүнүшү пландалат.

Утурумдук программада ДТИ түн сабактары, пландары конкреттүү аныкталат, багыты (айрым физикалык сапаттардын өнүгүшү, техникалык даярдык, комплекстүү сабак, мелдештерге катышуу), физикалык жүктүн (нагрузка) узактыгы жана чоңдугу көрсөтүлөт. Күнүмдүк программалардын практикалык турмушка ашуусунун жыйынтыктары студенттер тарабынан алар

бүткөндөн кийин өлчөнөт жана бааланат. Кийинки айга программа иштелгенде булар эске алынат.

Перспективалуу, жылдык жана утурумдук жеке программаларды түзүүдө студенттер ДТИтүн көлөмү жана мазмуну көрсөткүчтөрүнө багыт алышат, алар дене тарбия милдеттүү сабактарынын алкагында аткарылат.

3. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун мотивациялык компонентинде ДТИтүн класстан тышкары сабактарынын көлөмүн жана мазмунун студенттер өз алдынча өз каалоосу боюнча дене тарбия жана спорт менен машыгуусунун жеке максаттарына ылайык аныкташат. Ошондуктан жекече пландарда эки бири–бири менен байланышкан бөлүмдөр: милдеттүү бөлүм жана өз алдынча иш бөлүмү болуу керек .

Студенттер тарабынан окуудан тышкары ДТИтү ишке ашыруу үчүн ЖОЖдогу спорттук секциялар алкагында, ошондой эле ЖОЖдон тышкары шарт түзүү зарыл.

Жылдык жана утурумдук жеке программаларды түзүүдө мелдештин календарын карап ДТИтү боло турган мелдештерде ийгиликтүү катышууга максатталган ишмердүүлүк катары пландоо зарыл. Бул жобону жүзөгө ашырууда студенттерде кошумча окуу–машыгуу сабактарына аракет күчөйт. Ошондуктан бул сабактарга ЖОЖдун спорт базасында мүмкүндүк бериш керек, аларды уюштурууга спорттун тандалган түрүндө спорттук квалификациянын жогорку деңгээлине ээ болгон студенттерди тартуу керек.

ДТИтүн максаттары, өз алдынча сабактын мазмуну, оперативдүү жана утурумдук көзөмөл жана функционалдык абал, физикалык даярдык алгач окутуучунун түздөн–түз катышуусу менен ишке ашат.

Кийинчерээк окутуучунун бул милдеттерди чечүүдөгү ролу акырындап төмөндөйт, студенттердин өз алдынчалык деңгээли жогорулайт. Мында бул тапшырмаларды чечүү студенттер тарабынан жеке манералуу проблемалык кырдаалды чечүү катары кабыл алынат. Биринчи этапта студенттер өз физикалык өнүгүшүнүн жеке көрсөткүчтөрүн, физикалык мүмкүнчүлүктөрүн, физикалык даярдыгын, өз ДТИ гүнүн жакынкы жана алыскы максаттуу ориентирлерин

аныктоо боюнча проблемалык тапшырмаларды чечишет.

4. Башталгыч класстардын болочок мугалимдеринин ден соолугун чындоо ишмердүүлүгүн калыптандыруунун ыкчам компонентинде студенттер кийинки этапта гигиеналык же машыгуу багытандагы дене тарбиялык көнүгүүлөр жөнөкөй сабактарды пландоого жана өткөрүүгө спорттун тандалган түрүндө атайын физикалык жана техникалык даярдыкты баалоого үйрөнүшү керек. Өз алдынча сабактардын мазмуну, машыгуу каражаттары, аларды колдонуу методдору физикалык жүктүн чоңдугу окутуучулар тарабынан сунуш кылынат, студенттер ДТИгүн контролдойт, өздөрү баалайт.

Андан соң студенттер спорттун тандалган түрүндө өздүк окуу-машыгуу тапшырмаларын жакынкы максаттарга жана жумушка жарамдуулугунун өзү баалоочу көрсөткүчтөрүнө, физикалык абалга, атайын физикалык жана техникалык даярдыкка багытташы, аны ишке ашыруунун конкреттүү шарттарын (спорттук база, инвентарь, бош убакыт ж.б.) эске алуу менен окутуучунун жардамы менен пландоо боюнча проблемалуу тапшырмаларды (физикалык жүктүн каражаттарын, методдорун, чоңдугун аныкташат) аткарышат жана ДТИтүн сабактан тышкаркы иштеринде пландалганды ишке ашырат.

Студенттер жыйынтыктоочу этапта өзү тандаган спорттун түрүндө өркүндөөнүн жеке программаларын өз алдынча түзүшөт жана аларды дене тарбия сабактарынын жүрүшүндө ошондой эле ДТИтүн өз алдынча процессинде ишке ашырат. Бардык этаптарда студенттер күндөлүк жазышат, анда ДТИтүн жеке программаларынын мазмуну (перспективдүү, жылдык жана утурумдук) жана аны ишке ашыруунун жыйынтыктары, аткарылган ДТИтүн көрсөткүчтөрү жана физикалык өнүгүүнүн функционалдык мүмкүнчүлүктөрү физикалык жана техникалык даярдыктын көрсөткүчтөрү, мелдештин жыйынтыктары чагылдырылат. Дене тарбиясы боюнча окуу материалын өздөштүрүү сапатын аттестациялоодо: теориялык жана методикалык билимдер ДТИтү ишке ашырууга байланышкан методикалык билгичтиктер, жеке программаларды жүзөгө ашыруунун жыйынтыктары (пландаштырылган көлөмдү турмушка ашыруунун көлөмү, спорттун тандалган түрүндө физикалык жана техникалык даярдыктын көрсөткүчтөр динамикасы) эске алынат.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Абдуллина, О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: учебное пособие для высших учебных заведений. – 2-ое изд., переработанное и дополненное / О.А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абдыкадырова, Д.Р. Формирование готовности студентов педагогических вузов к оздоровительно–физкультурной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Д.Р. Абдыкадырова. – Алматы, 2008. – 26 с.
3. Абульханова–Славская, К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова–Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
4. Абросимова, Н.М. Образовательно–рефлексивная среда как основа профессиональной подготовки специалистов / Н.М. Абросимова // Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего профессионального образования. – Омск: ОГПУ, 2007. – С. 116–123.
5. Авксентьев, Е.Н. Формирование деятельности студентов педагогических вузов к физкультурно–спортивной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Е.Н. Авксентьев. – Чебоксары, 2004. – 22 с.
6. Айдарова М.Д. Башталгыч класстардын болочок мугалиминин кесиптик – инсандык сапаттарын калыптандыруунун педагогикалык негиздери: педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты: 13.00.01 / М.Д. Айдарова. – Бишкек, 2012. – 25–б.
7. Айзаков, А.Д. Мониторинг состояния физического здоровья и здорового образа жизни детей, подростков и молодежи Западного Казахстана: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04 / А.Д. Айзаков. – Алматы, 2010. – 26 с.
8. Алимбеков, А. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования: автореф. дис. ... докт.пед.наук: 13.00.01 / А. Алимбеков. – Бишкек, 2010. – 42 с.

9. Алькова, С.Ю. Педагогические условия реализации дифференцированного подхода в физическом воспитании на основе субъективного опыта студентов: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01 / С.Ю. Алькова. – М., 2002. – 21 с.
10. Алябьева, Н.В. Самовоспитание студентов педагогических вузов средствами физической культуры: автореф. дис. ...канд.пед.наук: 13.00.04: Н.В. Алябьева. – М., 1986. – 21 с.
11. Ананьев, Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
12. Анаркулов, Х.Ф. Экспериментальная программа физического воспитания тренирующей направленности для детей 5–7 лет: материалы Международной научной конференции, посвященной 2200 летию Кыргызской государственности / Х.Ф. Анаркулов, Н. Ерепбаев. – Бишкек: КГИФК, 2003. – С. 39–46.
13. Андреев, В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности / В.И. Андреев. – М.: Высшая школа, 1981. – 240 с.
14. Андриади, И.П. Дидактические умения тренера и их формирование: автореф. дис. ... кан.пед.наук: 13.00.04 / И.П. Андриади. – М., 1993. – 22 с.
15. Андриющенко, Л.Б. Спортивно–ориентированная технология обучения студентов предмету “Физическая культура” / Л.Б. Андриющенко // Теория и практика физической культуры. – М., 2002. – №2. – С. 47–54.
16. Анохин, П.К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса / П.К. Анохин. – М.: Медицина, 1968. – 547 с.
17. Асанов, Т.О. Учебная программа по кыргызской национальной спортивной борьбе куреш для студентов вузов / Т.О. Асанов // Известия вузов. – Бишкек, 2004. – №3. – С. 156–158.
18. Асанов, Т.О. Кыргызская национальная спортивная борьба куреш в системе физического воспитания студентов: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01; 13.00.04 / Т.О. Асанов. – Бишкек, 2006. – 24 с.
19. Арзамасцев, М.Н. Профессионально–педагогическая направленность физической подготовки студентов обучающихся по специальности;

- “Экскурсионная деятельность”: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01; 13.00.04 / М.Н. Арзамасцев. – Бишкек, 2006. – 24 с.
20. Асипова, Н.А. Педагогика высшей школы: учебное пособие / Н.А. Асипова. – Бишкек: КНУ, 2000. – 210 с.
21. Ашмарин, Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании: учебное пособие / Б.А. Ашмарин. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – 223 с.
22. Байдак, В.И. Формирование готовности студентов факультетов физической культуры к невербальному общению с учащимися на уроке: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04 / В.И. Байдак. – Л., 1992. – 24 с.
23. Байышева, Г.Ж. Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкары иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери: педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын авторефераты: 13.00.01 / Г.Ж. Байышева. – Бишкек. – 2010. – 24–б.
24. Бальсевич, В.К. Онтокинезология человека / В.К. Бальсевич. – М.: Теория и практика физической культуры, 2000. – 275 с.
25. Бальсевич, В.К. Физическая культура для всех и для каждого / В.К. Бальсевич. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 208 с.
26. Бальсевич, В.К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека: / методологический, экологический и организационный аспекты // В.К. Бальсевич // Теория и практика физической культуры. – М., 1990. – №1. – С. 22 – 26.
27. Бальсевич, В.К. Физическая культура: молодежь и современность / В.К. Бальсевич, Л.И. Лубышева // Теория и практика физической культуры. – М., 1995. – №4. – С. 2–6.
28. Бальсевич, В.К. Конверсии основных положений теории спортивной подготовки в процессе физического воспитания / В.К. Бальсевич, Г.Г. Наталов, Ю.К. Чернышенко // Теория и практика физической культуры. – М., 1997. – №6. – С. 15–21.

29. Бауэр, В.А. Формирование интересов и потребностей к занятиям физической культурой и спортом у будущих учителей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В.А. Бауэр. – М., 1987. – 18 с.
30. Беляева, В.А. Педагогические основы физического самовоспитания студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / В.А. Беляева. – Рязань, 1978. – 21 с.
31. Бернштейн, Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н.А. Бернштейн. – М.: Медицина, 1966. – 349 с.
32. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
33. Бодалев, А.А. Психология личности / А.А. Бодалев. – М.: МГУ, 1988. – 188 с.
34. Большая Советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – Т. 22. – С. 672.
35. Буряк, В.К. Самостоятельная работа учащихся / В.К. Буряк. – М.: Просвещение, 1984. – 63 с.
36. Быховская, И.М. “Человек телесный” в социокультурном пространстве и времени (очерки социальной и культурной антропологии) / И.М. Быховская. – М.: Физкультура, образование и наука, 1997. – 209 с.
37. Вайник Г.А. Дифференцированный подход в физическом воспитании студентов на основе контроля их психофизического состояния (на примере групп ОФП): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Г.А. Вайник. – СПб., 1995. – 23 с.
38. Верхошанский, Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса / Ю.В. Верхошанский. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 176 с.
39. Визитей, Н.И. Социальная природа современного спорта / Н.И. Визитей. – Кишинев: Штиница, 1979. – 83 с.
40. Визитей, Н.И. Личностные проблемы человеческой телесности / Н.И. Визитей. – Кишинев: Штиница, 1989. – 110 с.
41. Визитей, Н.И. Физическая культура и спорт как социальное явление: философские очерки / Н.И. Визитей. – Кишинев: Штиница, 1989. – 162 с.

42. Виленский М.Я. Влияние дифференцированных двигательных режимов учебных занятий по физическому воспитанию на умственную и физическую работоспособность студентов / М.И. Виленский, В.П. Русанов // Физическая культура в научной организации труда студентов педагогического института. – М., 1981. – С. 8–14.
43. Виленский М.Я. Общая и педагогическая физическая культура в структуре личности учителя / М.Я. Виленский // теория и практика физической культуры. – М., 1987. – № 6. – С. 18–20.
44. Виленский М.Я. Студент как субъект физической культуры // М.Я. Виленский // Теория и практика физической культуры. – М., 1999. – №10. – С. 3–5.
45. Виленский, М.Я. Физическая культура в научной организации процесса обучения / М.Я. Виленский. – М.: Высшая школа, 1982. – 156 с.
46. Виленский, М.Я. Мотивационно–ценностное отношение студентов к физическому воспитанию и пути его направленного формирования / М.Я. Виленский, Г.К. Карповский // Теория и практика физической культуры. – М., 1984. – №1. – С. 39–42.
47. Виленский, М.Я. Новая парадигма содержания образования по физической культуре студентов / М.Я. Виленский // Актуальные проблемы развития физической культуры и спорта в современных условиях: материалы Международной научно–практической конференции. – Улан–Удэ, 1995. – С.17–19.
48. Виленский, М.Я. Качество образования по физической культуре в высшей школе в инновационных проявлениях / М. Я. Виленский, А.Н. Пиянзин // Профессионально–личностное развитие студентов в образовательном пространстве физической культуры: материалы II Всероссийской научно–практической конференции. – Тольятти, 2012. – Ч 1. – С. 27–33.
49. Воронов, А.М. Педагогические условия формирования физической культуры будущего учителя в процессе его профессиональной подготовки в вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А.М. Воронов. – Петрозаводск, 1996. – 23 с.

50. Выготский, Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М.: АПН РСФСР, 1956. – 520 с.
51. Выдрин, В.М. Неспециальное физкультурное образование / В.М. Выдрин // Теория и практика физической культуры. – М., 1995. – С.15-17
52. Выдрин, В.М. Физическая культура и ее теория / В.М. Выдрин // Теория и практика физической культуры. – М., 1986. – № 5 – С. 24–27.
53. Выдрин, В.М. Физическая культура студентов вузов: учебное пособие / В.М. Выдрин, Б.К. Зыков, А.В. Лотоненко. – Воронеж: ВГУ, 1991. –128 с.
54. Гайнулина, З.Ж. Формирование активного отношения студентов к физической деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / З.Ж. Гайнулина. – М., 1994. – 22 с.
55. Гальперин, П.Я. Основные результаты исследований по теме “Формирование умственных действий и понятий: доклад на соискание ученой степени докт. пед. наук (по психологии) по совокупности работ / П.Я. Гальперин. – М., 1965. – 51 с.
56. Грекова, Н.П. Активация самостоятельной работы студентов в процессе внеаудиторных занятий: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.П. Грекова. Минск, 1985. – 17 с.
57. Давыдов, В.В. Виды обобщения в обучении (логико–психологические проблемы построения учебных предметов) / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1972. – 327 с.
58. Деметр, Т.С. Физическая культура и спорт в социальном обществе / Т.С. Деметр. – М.: Знание, 1987. – 110 с.
59. Деятельности: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – 365 с.
60. Джамгаров, Т.Т. Психология физического воспитания и спорта / Т.Т. Джамгаров, А.Ц. Пуни. – М.: Физкультура и спорт, 1979. – 143 с.
61. Дзюбалов, А.В. Двигательные и организационно–методические умения как факторы приобщения студентов к самостоятельным занятиям физкультурной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А.В. Дзюбалов. – М.,

1994. – 22 с.
62. Драндров, Г.Л. Формирование готовности студентов факультетов физической культуры к творческому обучению двигательным действиям: автореф. дисс. ... докт.пед.наук: 13.00.04 / Г.Л. Драндров. – Омск, 2002. – 44 с.
63. Друзьянов, И.И. Теоретический аспект формирования профессионально-личностной культуры студентов в процессе физической подготовки / И.И. Друзьянов // Профессионально–личностное развитие студентов в образовательном пространстве физической культуры: материалы II Всероссийской научно–практической конференции. – Тольятти, 2012. – Ч 1. – С. 33–37.
64. Дуйшоев, Б.Э. Формирование здорового образа жизни студентов Кыргызской Республики средствами физической культуры: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04 / Б.Э. Дуйшоев. – Ташкент, 2008. – 22 с.
65. Дунина, Н.И. Профессионально–педагогическое самовоспитание студентов: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04 / Н.И. Дунина. – Рязань, 1972. – 20 с.
66. Давыдова, С.А. Профессиональная подготовка будущих учителей физической культуры к формированию здоровьесберегающей стратегии обучения: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04 / С.А. Давыдова. – Махачкала, 2017. – 23 с.
67. Елканов, С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С.Б. Елканов. – М.: Просвещение, 1989. – 189 с.
68. Ермоленко, В.В. Игровой метод как фактор повышения эффективности учебных занятий по физическому воспитанию студентов основного отделения (на примере педагогического вуза): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.В. Ермоленко. – Омск, 1989. – 25 с.
69. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроке / Б.П. Есипов. – М.: Учпедгиз, 1961. – 63 с.
70. Жолус, Б. Здоровье народа – критерий цивилизованности страны / Б. Жолус // Аргументы и факты. – М., 1990. – № 4. – С. 23–25.

71. Жунусов, И.К. Подготовка будущего учителя музыки к педагогической деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.К. Жунусов. – Бишкек, 2007. – 24 с.
72. Загорднюк, В.П. Целесообразность культуры и смысл человеческого бытия / В.П. Загороднюк // Философская и социальная мысль. – М., 1992. – № 9. – С. 53–55.
73. Зайнетдинов, М.А. Индивидуализация самостоятельной работы как фактор совершенствования процесса физического воспитания студентов основного учебного отделения нефтяных вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М.А. Зайнетдинов. – СПб., 1993. – 23 с.
74. Зайцев, Г.К. Потребностно–мотивационная сфера физического воспитания студентов / Г.К. Зайцев // Теория и практика физической культуры. – М., 1993. – № 7. – С. 21–24.
75. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена / В.М. Зациорский. – М.: Физкультура и спорт, 1966. – 210 с.
76. Зеленое, Л.А. Физическая культура как система (к дискуссии о предмете теории физической культуры) / Л.А. Зеленое, Ю.А. Лебедев // Теория и практика физической культуры. – М., 1985. – № 9. – С. 48–50.
77. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно–целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М., 2004. – С.142.
78. Зиновьев. – Учебный процесс в советской высшей школе. – 2–ое из. / С.И. Зиновьев. – М.: Высшая школа, 1975. – 314 с.
79. Злотников Ю.Я. Философские вопросы теории самовоспитания: автореф. дис... канд. философ. наук: Ю.Я. Злотников. – М., 1970. – 21 с.
80. Ильин В.П. Психология физического воспитания / В.П. Ильин. – М.: Просвещение, 1987. – 287 с.
81. Ильин, В.П. Психофизиология физического воспитания: факторы, влияющие на эффективность спортивной деятельности / Е.П. Ильин. М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
82. Иманбаев, А.А. Подготовка студентов вузов к работе по физвоспитанию

- младших школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Иманбаев. – Бишкек, 2002. – 24 с.
83. Каган, М.С. Человеческая деятельность / М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
84. Караваева, Е.Л. Научно–методическое обеспечение физического воспитания учащейся молодежи в средних и высших профессиональных учебных заведениях: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Е.Л. Караваева – Алматы, 2008. – 40 с.
85. Карагозуева Г.Ж. Педагогические основы формирования нравственной культуры учащихся начальных классов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.Ж. Карагозуева. – Бишкек, 2010. – 24 с.
86. Касымова Г.А. Келечектеги башталгыч мектеп мугалимдеринин окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун педагогикалык шарттары: педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты: 13.00.01 / Г.А. Касымова. – Бишкек, 2014. – 24–б.
87. Ким О.Г. Педагогические условия поликультурного воспитания младшего школьного возраста на традициях и обычаях кыргызского и корейского народа: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Г. Ким. – Бишкек, 2011. – 24 с.
88. Кожанов В.И. К проблеме повышения эффективности физического воспитания студентов педагогических вузов / В.И. Кожанов // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева: теория и методика физического воспитания. – Чебоксары: ЧГПУ, 1996. – № 8. – 54–59 .
89. Корецкий, В.М. Профессионально–педагогическая подготовка студентов физкультурных вузов в системе дисциплин «специализация»: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04/ В.М. Корецкий. – М., 1988. – 32 с.
90. Костюченко, В.Ф. Концепция специального профессионального образования в вузах физической культуры в современных условиях: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04/ В.Ф. Костюченко. – СПб., 1996. – 42 с.

91. Кочетов, А.И. Педагогические основы самовоспитания / А.И. Кочетов. – М.: Знание, 1974. – 135 с.
92. Кошкин, В.П. Формирование педагогической готовности будущего учителя – предметника к организации физкультурно–оздоровительной и спортивной работы в школе / В.П. Кошкин // Теория и практика физической культуры. – М., 1995. – №5. – С. 43–44.
93. Краткий словарь по философии: под общей редакцией И.В. Блауберга и И.К. Пантина. – М.: Политиздат, 1979. – 413 с.
94. Кузнецова, О.Б. Компетентностный подход к реализации программы по разделу физическая культура в педагогическом вузе / О.Б. Кузнецова, Е. В. Старкова, Л.А. Карабель // Профессионально–личностное развитие студентов в образовательном пространстве физической культуры: материалы II Всероссийской научно–практической конференции. – Тольятти, 2012. – Ч 1. – С. 27–33.
95. Куланин, Б.Д. Влияние специальных знаний, убеждений и потребностей на практику самостоятельных занятий физической культурой студенческой молодежи (на примере вузов РСФСР): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Б.Д. Куланин. – М., 1986. – 20 с.
96. Курбаналиев А. Формирование нравственных привычек у студентов–спортсменов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А. Курбаналиев. – Алматы, 2002. – 24 с.
97. Левитов, Н.К. О психологических состояниях человека / Н.К. Левитов. – М.: Наука, 1964. – 334 с.
98. Ленин, В.И. Полное собрание сочинений / В.И. Ленин. – М.: Политиздат, 1962. – С.152.
99. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
100. Леонтьев, А.Н. Проблема деятельности в психологии / А.Н. Леонтьев // Вопросы философии. – М., 1972. – № 9. – С. 28–41.

101. Лернер, И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
102. Лийметс, Х.Й. Групповая работа на уроке / Х.Й. Лийметс. – М.: Знание, 1975. – 64 с.
103. Лотоненко, А.В. Педагогическая система формирования у студенческой молодежи потребностей в физической культуре: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / А.В. Лотоненко. – Краснодар, 1998. – 40 с.
104. Лубышева, Л.И. Десять лекций по социологии физической культуры и спорта / Л.И. Лубышева // Теория и практика физической культуры –М., 2000. – 151 с.
105. Лубышева, Л.И. Концепция формирования физической культуры человека / Л.И. Лубышева. – М.: ГЦОЛИФК, 1992. – 120 с.
106. Лубышева, Л.И. Современный ценностный потенциал физической культуры человека. / Л.И. Лубышева // Теория и практика физической культуры. – М., 1997. – № 6. – С. 10–15.
107. Лубышева, Л.И. Социальные и биологические в физической культуре человека в аспекте методологического анализа / Л.И. Лубышева // Теория и практика физической культуры. – М., 1996. – № 1. – С. 2–4.
108. Лубышева, Л.И. Теоретико–методологические и организационные основы формирования физической культуры студентов: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 /Л.И. Лубышева. – М., 1992. – 42 с.
109. Лында, А.С. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной работы учащихся / А.С. Лында. – М., 1979. – 112 с.
110. Лях, В.И. Ориентиры физического воспитания / В.И. Лях, Г.Б. Мейксон // Советская педагогика. – М., 1990. – № 11. – С. 33–38.
111. Мамбеталиев, К.У. Очерки по теории физической культуры: курс лекции / К.У. Мамбеталиев. – Бишкек: КГАФКиС, 2010. – 131 с.
112. Мамбетова, М.К. Проблемы подготовки специалиста по физической культуре к деятельности в школе/ М.К. Мамбетова, Х.Ф. Анаркулов // Вестник физической культуры. – Бишкек, 2010. – № 1. – С. 34–35.

113. Мамытов А.М. Пути интеграции высшего физкультурного образования Кыргызстана в международное образовательное пространство: автореф. дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / А.М. Мамытов. – Алматы, 1998. – 44 с.
114. Мамытов, А.М. Теория спорта: учебное пособие. – Бишкек: Технология, 2001. – 237 с.
115. Мамытов, А.М. Дене тарбия маданияты: окуу куралы / А.М. Мамытов, К.Ч. Джанузаков. // – Бишкек: КБА, 2011. – 110–б.
116. Мамытов, А.М. Дене тарбиясы боюнча башталгыч класстардын программасы: 1 – 4 класстар үчүн / А.М. Мамытов, Т.Т. Иманалиев, И.В. Судоргин // – Бишкек: КБА, 2013. – 22 б.
117. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М., 1996. – 307 с.
118. Маркс, К. Полное собрание сочинений. 2-ое изд. / К. Марк, Ф. Энгельс // – М.: Политиздат, 1955. –Т. 23. – С. 189.
119. Маслов, В.И. Высшее физкультурное образование сегодня и завтра / В.И. Маслов, Н.Н. Зволинская // Теория и практика физической культуры. – М., 1990. – № 12. – С. 2–11.
120. Матвеев, Л.П. О Культуре физической / Л.П. Матвеев // Физическая культура и современные проблемы физического совершенствования человека: материалы научно–практической конференции. – Ереван, 1984. – С. 10.
121. Матвеев, Л.П. Теория и методика физической культуры: учебник для ИФК / Л.П. Матвеев. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
122. Матвеев, Л.П. Физическая культура: Физкультура или развитие человека / Л.П. Матвеев, В.Н. Неопалов // Теория и практика физической культуры. – М., 1994. – 119. – С. 2–6.
123. Матюшкин, А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении/ А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
124. Махмутов, М.И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / А.М. Махмутов. – М.: Педагогика, 1975. – 337 с.
125. Минияров, В.М. Экспериментальное обоснование дифференцированного

- использования средств и методов физической культуры в формировании организаторских способностей студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.И. Минияров. – М., 1979. – 20 с.
126. Миталипов К.М. Элдик педагогиканын негизинде башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу: педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты: 13.00.01. / К.М. Миталипов. – Бишкек, 2012. – 245–б.
127. Михеев, В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике / В.И. Михеев. – М.: Высшая школа, 1987. – 263 с.
128. Мойдунов, Т. Профессионально–прикладная физическая подготовка студента–лесовика: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. Мойдунов. – Ташкент, 2000. –22 с.
129. Молчанов, С.В. Триединство физической культуры (Исторический теоретический анализ социально–педагогической системы) / С.В. Молчанов. – Минск: Плымя, 1991. – 144 с.
130. Неверкович, С.Д. Физкультурно–деятельная личность–ориентир для реформы предмета «Физическая культура» / С.Д. Неверкович, В.В. Приходько // Развитие инновационных процессов в организации физического воспитания детей и подростков: сборник статей. – Чебоксары, ЧГУ, 1998. – С. 13–18.
131. Николаев, Ю.М. О культуре физической / Ю.М.Николаев // Современные проблемы теории и практики физической культуры: взгляды, идеи, концепции. – СП б., 1997. – С. 14–18.
132. Новиков, А.М. Процесс и методы формирования трудовых умений: профпедагогика / А.Н. Новиков. – М.: Высшая школа, 1986. – 288 с.
133. Напреев С.Г. Формирование готовности учителей начальных классов физкультурно-оздоровительной деятельности в процессе повышения квалификации: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Г. Напреев. – М., 2013. –22 с.

134. Олияр, В.И. Теоретико–методологические основы актуализации физического самовоспитания учащихся / В.И. Олияр, В.С. Быков // Теория и практика физической культуры. – М., 2002. – № 1. –С. 11–15.
135. Ольхова, Т.Г. Опыт интегративного подхода к спортивно-гуманистическому воспитанию студентов / Т.Г. Ольхова // Теория и практика физической культуры. – М., 2002. – № 1 . – С. 54–55.
136. Петровский, А.В. Задачи педагогики и психологии высшей школы / А.В. Петровский // Основы педагогики и психологии высшей школы: под ред. А.В. Петровского. – М.: МГУ, 1986. – С. 5–13.
137. Петровский, В.А. Психология неадаптивной активности / В.А. Петровский. – М., 1992. – 145 с.
138. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучения / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
139. Платонов, В.Н. Актуальные проблемы высшей школы и пути перестройки физкультурного образования / В.Н. Платонов // Теория и практика физической культуры. – М., 1990. – № 3. – С. 5–10.
140. Платонов, К.К. Система психологии и теории отражения / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1982. – 310 с.
141. Платонов, К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
142. Пономарев, Н.А. Теоретические проблемы физической культуры в свете материалов XXVII съезда КПСС / Н.А. Пономарев // Теория и практика физической культуры. – М., 1986. – 116. – С. 5–6.
143. Пригожин, А.И. Нововведения: стимулы и препятствия. Социальные проблемы инновации / А.И. Пригожин. – М., 1989. – 78 с.
144. Раченко, И.П. Научная организация педагогического труда / И.П. Раченко. – М.: Педагогика, 1972. – 317 с.
145. Резникова, Ю.Г. Формирование у студентов младших курсов педагогического института готовности к самостоятельной работе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Ю.Г. Резникова. – Улан–Удэ, 1995. – 22 с.

146. Решетников, Н.В. Физическая культура: учебное пособие / Н.В. Решетников, Ю.Л. Кислицин. // – М.: Академия, 1998. – 159 с.
147. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1989. – Т. 2. – 536 с.
148. Рыжков, П.А. Развитие физической культуры и спорта – приоритетное направление социальной политики государства / П.А. Рыжков // Теория и практика физической культуры. – М., 2002. – № 1. – С. 2–8.
149. Саралаев, М.К. История физической культуры и спорта в Кыргызской Республике: учебное пособие / М.К. Саралаев. – Бишкек, 2002. – 270 с.
150. Сахаев, Б.Т. Гуманистический подход в физическом воспитании студентов с учетом гендерных способностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Б.Т. Сахаев. – Алматы, 2010. – 26 с.
151. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования: 540605 – Педагогика и методика начального образования: учитель начальных классов. СД Г. 16 Теория и методика физического воспитания. – Бишкек, МОН КР, 2004. – Ч. 3. – С. 286.
152. Сборник государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования: 550700 – по направлению «Педагогическое образование» (бакалавриат и магистратура), Бишкек, 2016. – С. 151-154.
153. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1989. – 256 с.
154. Семенов, Н.И. Проблема предмета и методы психологического изучения рефлексии. В книге: Исследование проблем психологии творчества / Н.Н. Семенов, С.Ю. Степанов. – М.: Наука, 1983. – С. 154–182.
155. Сепчева, З.С. Педагогическое руководство самовоспитанием студентов пед вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / З.С. Сепчева. – Киев, 1983. – 21 с.
156. Сербина, Л.П. Формирование творческого подхода к профессиональной деятельности у студентов ИФК: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Л.П. Сербина. – СПб., 1995. – 24 с.

157. Сериков, В.В. Формирование у учащихся готовности к труду / В.В. Сериков. – М.: Педагогика, 1988. – 191 с.
158. Слостенин, В.А. Педагогика: Инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.А. Подымова. – М.: ИЧП «Изд. Магистр», 1997. – 224 с.
159. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 1404.
160. Современные проблемы теории и практики физической культуры и спорта: материалы 3-й Международной научно-практической конференции. – Чолпон-Ата-Бишкек, 2010. – 225 с.
161. Сорокин, Ю.Д. Технологическое обеспечение формирования физической культуры студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.Д. Сорокин. – Саратов, 2002. – 19 с.
162. Спиркин, А.Г. Сознание / А.Г. Спиркин // Философская энциклопедия. – М., 1970. – Т.5. – С. 43–48.
163. Столяров, В.И. Философско-культурологический анализ физической культуры / В.И. Столяров // Вопросы философии. – М., 1988. – 3 4. – С. 78–91.
164. Стопников, Е.В. Социально-философский анализ целостного отношения студентов к физкультурно-спортивной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Е.В. Стопников. – Нижний Новгород, 1992. – 21 с.
165. Стрельникова, Т.И. Самооценка как фактор подготовки спортсменов высокой квалификации: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т.И. Стрельникова. – Малахова, 1984. – 22 с.
166. Сулайманова Ж.К. ЖОЖдо башталгыч класс мугалимдеринин окуучуларга адептик тарбия берүүнүн этнопедагогикалык негиздери: педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты: 13.00.01 / Ж.К. Сулайманова. – Бишкек, 2012. – 24–б.

167. Сентизова, М.И. Педагогическое обеспечение подготовки будущих учителей к здоровьесберегающей деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М.И. Сентизова, – Якутск, 2008. – 23 с.
168. Талызина, Н.Ф. Пути разработки модели специалиста / Н.Ф.Талызина, Н.Г. Печенюк, Л.Б. Хохловский. – Саратов: СГУ, 1987. – 174 с.
169. Теория и методика физической культуры: учебное пособие для ИФК: под ред. Н.И. Шарабакина, К.У. Мамбеталиева. – Бишкек: Шам, 1997. – 327 с.
170. Тер–Мктричан, Р.Б. Педагогические условия формирования компетентности учащихся средней школы в области физического самовоспитания: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р.Б. Тер– Мктричан. – М., 2003. – 21 с.
171. Тихомиров, О.К. Психология мышления: учебное пособие / О.К. Тихомиров. – М.: МГУ, 1984. – 245 с.
172. Тихонова, В.К. Формирование готовности студентов вузов к физическому самовоспитанию: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.К. Тихонова. – М., 2000. – 22 с.
173. Токсонбаев, Р.Н. Теория и практика профессиональной подготовки социальных педагогов в вузах с педагогической направленностью: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Р.Н. Токсонбаев. – Бишкек, 2010. – 38 с.
174. Токтогулов, С. Научно–педагогические основы здоровьесберегающего обучения школьников в общеобразовательных школах Кыргызской Республики: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / С. Токтогулов. – Бишкек, 2010. – 40 с.
175. Третьяков, Н.А. Самостоятельные занятия в системе физического воспитания педагогических вузов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.А. Третьяков. – М., 1988. – 22 с.
176. Тшанов, А.К. Профессионально–педагогическая подготовка преподавателя–тренера в условиях спортивного колледжа: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / А.К. Тшанов. – Алматы, 2010. – 44 с.
177. Узакбаев, И.С. Кыргызские народные танцы как средство физического воспитания учащихся общеобразовательных школ: автореф. дис. ... канд. пед.

- наук: 13.00.04 / И.С. Узакбаев. – Ташкент, 2004. – 22 с.
178. Физическая культура. Комплексная программа для общеобразовательных школ Кыргызской Республики. – Бишкек: МОН КР, 1997. – 22 с.
179. Физическая культура. Базисная программа для высших учебных заведений Кыргызской Республики инструкция по организации и содержанию работы кафедр физического воспитания высших учебных заведений. – Бишкек: МОН КР, 2001. – 18 с.
180. Физическая культура и спорт на рубеже тысячелетий: материалы Всероссийской научно–практической конференции. – СПб., 2000. – 306 с.
181. Философский словарь: под ред. И.Т.Фролова. – 5–ое изд., переработанное и дополненное. – М.: Политиздат, 1987. – 588 с.
182. Холодов, Ж.К. Технология теоретической профессиональной подготовки в системе специального физкультурного образования: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Ж.К. Холодов. – М., 1996. – 60 с.
183. Царик, А.В. Региональная стратегия и политика в области физической культуры: научные и практические основы формирования: научные труды ВНИИФК за 1997 год: под ред. С.Д. Невериковича / А.В. Царик. – М.: ВНИИФК, 1988.
184. Чичикин, В.Т. Теоретические основы формирования профессиональной готовности специалиста в системе физкультурно–педагогического образования: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / В.Т. Чичикин. – М., 1995. – 34 с.
185. Чоров, М.Ж. Теоретико–методологические основы формирования эколого–правовой культуры будущих учителей в процессе их профессиональной подготовки: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / М.Ж. Чоров. – Бишкек, 2003. – 38 с.
186. Шабалина, О.Н. Общепедагогическая подготовка учителя физической культуры: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.08 / О.Н. Шабалина. – М., 2004. – 38 с.

187. Шадиев Н.С. Подготовка студентов к нравственно–эстетическому воспитанию младших школьников средствами кыргызского музыкального фольклора: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.С. Шадиев. – Бишкек, 2011. – 24 с.
188. Шадриков, В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 185 с.
189. Шарабакин, Н.И. Школьная физическая культура: учебное пособие для ИФК / Н.И. Шарабакин, Н.С. Бервинова // . – Бишкек: КГИФК, 2002. –210 с.
190. Шарифов, Д. Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Д. Шарифов. – Душанбе, 1997. – 44 с.
191. Шуманков, И.Д. Интеграция учебных дисциплин в аспекте подготовки будущего учителя физической культуры / И.Д. Шуманков // Профессионально–личностное развитие студентов в образовательном пространстве физической культуры: материалы II Всероссийской научно – практической конференции. – Тольятти, 2012. – Ч 1. – С.92–99.
192. Хозяинов, Г.И. Мастерство педагога в процессе образования / Г.И. Хозяинов. – М., 2006. – 206 с.
193. Юдин, А.С. Эффективность различных вариантов организации и содержания физического воспитания студентов вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А.С. Юдин. – М., 1997. – 22 с.
194. Юдин, С.В. Педагогическая культура и педагогические ценности / С.В. Юдин // Педагогическая наука на гребне становления. – Ярославль: ЯГПУ, 2008. – С. 149–159.
195. Юмашева, Ж.А. Технология реализации системы управления качеством образования специальности «Физическая культура и спорт»: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ж.А. Юмашева. – Алматы, 2009. – 26
196. Юречко, О.В. Технология интегрированного обучения будущих учителей начальных классов к ведению физкультурно-оздоровительной деятельности:

- автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.В. Юречко. – Хабаровск, 2002. – 22 с.
197. Якубенко, Ю.Л. Сочетание учебных и самостоятельных занятий, обеспечивающее должный уровень двигательной активности и физической подготовленности студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.Л. Якубенко. – М., 1990. – 18 с.
198. Якунин, В.А. Обучение как процесс управления: психологические аспекты / В.А. Якунин. – Л.: ЛГУ, 1989. – 160 с.
199. Ясвин, В.А. Образовательная среда – от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М.: ЦК ФЛ РАО, 2008. – 248 с.
200. Allport, G.W. Personality and social encounter. – Boston: Beacon press, 1960. – 386 p.
201. Allport, G.W. Personality: Psychological interpretation. – N.Y.: Holt, 1938. – 588 p.
202. Jager, E. Guide to Excellence for Physical Education in Colleges // Johper, 1971. – W2. – P. 51–53.
203. Maslov, A. Motivation and Personality. – №4. – N.Y.: Harper, 1954. – 411 p.
204. Statical Yearbook. 1986. – Paris. 1986 (UNESCO)
205. VTH Ausermunle: Sporbezogene Motive Studiren der nderen Wertug fur den Erzchehugs und Ausbildungspozel im Studen–tensport // TUPDERK. K., 1981. – №2. – S. 125–135.
206. Wittig, H Himanismus Konseptionoder Anspruch // Pedagogies – che Rundschau. – 1985. – Sg. 39. – №6. – S.705 –719.

ТИРКЕМЕЛЕР

Мазмуну

Педагогика багытынын «Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин студенттери үчүн «Дене тарбиясы» дисциплинасы боюнча өтүлүүчү сабактын планы

Узундукка чуркап келип бутту бүгүп секирүү жана кыска аралыкка төмөнкү старттан чуркоо боюнча сабактын план-иштелмеси (1 - тиркеме)175

«Педагогика жана башталгыч билим берүүнүн методикасы» профилинин 1 - курсунун студенттери үчүн баскетбол боюнча өтүлүүчү сабактын план- конспектиси (2 - тиркеме).....179

**Баишталгыч класстардын болочок мугалимдерине «Дене тарбиясы»
дисциплинасы боюнча өтүлүүчү сабактын планы**

Сабактын темасы: Узундукка чуркап келип бутту бүгүп секирүү;

Төмөнкү старттан чуркоо

Сабактын милдети:

1. Узундукка чуркап келип бутту бүгүп секирүүдө жерден түртүнүүнүн техникасын үйрөтүү, кыска аралыкка чуркоодо төмөнкү старттан күүлөнүп чуркоону өркүндөтүү
2. Секирүүдө жана чуркоодо тездикке, шамдагайлыкка тарбиялоо
3. Студенттердин чечкиндүүлүгүн, тайманбастыгын, бири-бирине жардамдашуусун өнүктүрүү

Сабактын жабдылышы: рулетка, күрөк, секиргич жип, секундомер, старттык станоктор

Сабак өтүлүүчү жай: спорттук аянтча

Сабактын бөлүгү	Сабактын мазмуну	Убакыт бөлүү жана көнүгүү кайталоо	Уюштуруучулук-усулдук көрсөтмөлөр
Даярдоо бөлүгү (10 мүнөт)	1. Катарга тизилүү, студенттердин сабакка катышуусун көзөмөлдөө жана сабактын милдети менен тааныштыруу.	1 мүнөт	Студенттердин сырткы келбетине, спорттук кийимдерине жана катарга тизилүүсүнө көңүл буруу. Сабактын милдетин кыскача түшүндүрүү. «Оң-го!», «сол-го!», «арт-ка!» бурулууну

	<p>2. Ордунда басуулар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - оңго - солго - артка <p>3. Басуунун түрлөрү:</p> <ul style="list-style-type: none"> - буттун учу менен - согончок менен - толук отуруп - колду түрдүү абалда кармоо менен <p>4. Чуркоонун түрлөрү:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жай - оң капталы менен - сол капталы менен - арты менен <p>5. Кайрадан тизилүү</p> <p>6. Солго бурулуп 4 төн туруу, аралык 2 кадам</p> <p>7. Предметсиз аткарылуучу жалпы өнүктүрүүчү көнүгүүлөр.</p>	<p>1 мүнөт</p> <p>1 мүнөт</p> <p>1 мүнөт</p> <p>3-5 мүнөт</p> <p>1 мүнөт</p> <p>5-6 мүнөт</p> <p>8 жолу</p>	<p>буйрук менен аткарууга жардам берүү, студенттердин баары чогуу жана бирдей аткаруусуна жетишүү.</p> <p>Басууда катарды бузбай, дене бойду туура алып жүрүүнү, буйруктарды так аткаруусун талап кылуу. Катасын өз убагында оңдогонго жардам берүү.</p> <p>Чуркоодо туура дем алууга, колдун иштөөсүнө көңүл буруу. Буйруктардын так сакталуусуна жетишүү.</p> <p>Солго бурулуп 4 катардан басуу, аралык 2 кадам.</p>
--	---	---	---

<p>Негизги бөлүгү (30 мүнөт)</p>	<p>Чуркап келип узундукка бутту бүгүү ыкмасы менен секирүү</p> <ol style="list-style-type: none"> ордунан эки буттап секирип кумга бутту бүгүп түшүү ордунан бир буттап секирип кумга бутту бүгүп түшүү 2-3-5 кадамдап басып (чуркап) келип секирүү 15-19 кадам ыраактыктан чуркап келип тартылган жиптин үстүнөн секирүү <p>Кыска аралыкка чуркоодо төмөнкү старттан күүлөнүп чуркоо</p> <p>Төмөнкү старт буйруктарын аткаруу</p> <ol style="list-style-type: none"> Төмөнкү старттан 20 м. аралыкка чейин чуркоо Өйдөлүшкө старттан чуркоо 		<p>Туура түртүнүүгө, кумдун үстүнө түшүүгө көңүл буруу, секирүүдө кол менен жардам берүүнү үйрөтүүгө жетишүү. Секирүүдө чуркап келүү менен түртүнүүнү туура айкалыштыруу. Тартылган жиптин үстүнөн секирип өтүүдө активдүү түртүнүүнү өздөштүрүү</p> <p>«Стартка даярдан!», «Чурка!» деген буйруктарды аткаруу. Старттан күүлөнүүнү өздөштүрүү. Денени түздөөсүн үйрөтүү жана кол менен</p>
--	--	--	---

	3. 25-30 м. аралыкка старттан жарышып чуркоо		активдүү жардам берүүсүнө жетишүү. Каталарын жекече оңдоо.
Жыйынтыктоо бөлүгү (10 мүнөт)	- Жай басууда дем алууну калыбына келтирүүчү көнүгүүлөрдү жасатуу. - Студенттерди баалоо. - Үйгө тапшырма берүү. - Сабакты жыйынтыктоо.		Жай басууда колдорду жогору көтөрүп дем алуу, астыга эңкейип дем чыгаруу. Көнүүгүүнү аткаргандыгын баалоо. Үйдө секиргич жип менен 4x120 дан секирүү. Студенттердин жетишүүсүн, сабакка катышуусун белгилеп айтуу.

**«Педагогика жана баиталгыч билим берүүнүн методикасы»
профилинин 1- курсунун студенттери үчүн баскетбол боюнча
сабактын план-конспектиси**

Сабактын темасы: Баскетболду үйрөтүү

Сабактын максаты: баскетболду үйрөтүү боюнча студенттердин сабактан алган билимдерин жалпылоо

Сабактын милдеттери:

1. Баскетболдук топту тездик менен, ыкчамдык менен алып жүрүүнү ишке ашыруу
2. Топту эки колдоп баскетболдук тегерекчеге таштоону координациялык жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү менен бирге ишке ашыруу
3. Студенттердин көңүл буруусун өнүктүрүү

Сабактын тиби: жалпылоочу сабак

Сабак өтүүнүн методу: топтук, жекече, оюн жана мелдеш

Сабак өтүлүүчү жай: спорттук зал

Инвентарь: баскетбол топтору

Сабак өтүү мөөнөтү: 50 мүнөт

Сабактын жүрүшү:

Сабактын мазмуну	Көнүгүүлөрдүн өлчөмү, убактысы	Уюштуруучулук-методикалык көрсөтмөлөр
1. Даярдоо бөлүгү (10 мүнөт)		
Студенттерди катарга тизүү, сабактын милдетин айтуу.		10 секунд ичинде студенттердин тынч

Жалпы өнүктүрүүчү көнүгүүлөр жана топ менен кыймыл жүргүзүүчү атайын көнүгүүлөр.		абалындагы пульсун өлчөө (10 секунддагы пульсту 6 га көбөйтүп 1 мүнөттөгү пульсту билүүгө болот).
1. Колду жан жакка сунуу, топту колдон-колго жана баштын өйдөсүнөн ыргытуу.	5-6 жолу	Топко кароо.
2. Топ баштын өйдө жагында, колдор түз. Ар бир кадам таштоодо колду артка сунуу.	5-6 жолу	Желкени түз кармоо.
3. Топту дене-бойдун айланасында тегеретүү менен чуркоо. Аны бир колдон экинчи колго өткөрүү.	ар бир тарапка 4-5 жолу	Дене-бойду топко тийгизбөө, манжаларды ачып жүрүү.
4. Топ колдо, төштүн тушунда. Дене-бойду оңго буруу жана топту оң кол менен жан жакка алып кетүү. Сол жакка алып кетүү.	ар бир жакка 4-5 жолу	Колдун чыканагын түз кармоо.
5. Топ колдо, баштын артында. Жарым отуруп басуу.	4-5 жолу	
6. Топ желкенин ылдый жагында, эки кол менен		Топ желкенин ылдый жагында болууга тийиш.

кармап туруу. Топту ийин аркылуу ыргытуу жана аны эки кол менен төштүн тушунан кармоо.	4-5 жолу	Топту колдун манжалары менен ыргытуу, желкени түз кармоо.
7. Топту «сегиз» формасында бир колдон экинчи колго буттун арасы аркылуу өткөрүп берүү.	5-6 жолу	Бутту бириктирбөө, топту басуу менен алып жүрүү.
8. Толук отуруп басуу, топ колдо баштын артында болот.	5м.	
9. Отурган абалда топту оң кол менен, сол кол менен алып жүрүү.	10 м.	
10. Топту алып жүрүү.	3 жолу кайталоо	Оң кол менен 4 кө чейин санап, сол кол менен 4 кө чейин санап топту алып жүрүү.
11. Сызыкты бойлой топту алып жүрүү.	2 жолу кайталоо	1- оң каптал менен жүрүү 2- сол каптал менен жүрүү 3- желке менен астыга жылуу 4- бутту өйдө көтөрүү менен чуркоо
2. Негизги бөлүк (30 мүнөт)		

<p>10 секунд ичинде студенттердин пульсун өлчөө.</p>		
<p>1. «Топко ээ бол» көнүгүүсү. Топту атаандаштан жулуп качуу.</p>	<p>2 мүнөт</p>	<p>Көнүгүү топто аткарылат. Атаандаштар бетме-бет бир буттап, эки кол менен баскетбол тобун кармап турушат. Сигнал боюнча бир буттап атаандашынан топту алууга аракет жасашат.</p>
<p>2. «Топ тегерекчеде» оюну. Оюн 3 оюнчунун арасында аткарылат. Максаты: ыкчамдыкты, тездикти жана көңүл бурууну өнүктүрүү.</p>	<p>4 мүнөт</p>	<p>Оюн баскетболдогу оюнчулардын өз ара таасир этишүүсү, чабуул коюусу жана коргонуусу боюнча өтүлүүчү сабактар боюнча жыйынтык чыгаруучу көнүгүүлөр сапатында колдонулат.</p>
<p>3. Топту щиттеги тегерекчеге таштоо.</p>	<p>3 мүнөт</p>	<p>Үч-үчтөн түзүлгөн эки команда бир тегерекчеге топту таштоо боюнча мелдешишет. Биринчи болуп 10 баллга ээ болгон команда баштапкы абалга келип, толук отурушат.</p>

<p>- Желке булчуңдарынын күчүн өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөр. Жаткан абалда колду бүгүү жана жазуу.</p>	<p>6 жолу-балдар 4 жолу-кыздар</p>	<p>Кыздар гимнастикалык отургучта жасашат.</p>
<p>- Дем алууну калыбына келтирүү үчүн көнүгүүлөр</p>	<p>1 мүнөт</p>	
<p>4. «Сыйкырчылардын топту алып жүрүүсү» оюну. Оюн көңүл бурууну, тездикти жана кыймыл-аракеттин координациясын өнүктүрөт.</p>	<p>3 мүнөт</p>	<p>Жетектөөчү-топту алып жүрүүнү жакшы өздөштүргөн студент. Бардык оюнчулар топту алып жүрүү аркылуу спорт залда кыймылга келишет. Жетектөөчү кимди кармаса, ал баштапкы абалга келет. Буттары желке кеңдигинде, топ болсо баштан өйдөдө турат. Эгер каршылашы кармалганда буттун астынан өтсө, жетектөөчү аны бошотот. Бул оюнда «сыйкырчылар» бир да тийбегендер жеңип чыгышат.</p>
<p>5. Позициялык чабуул коюу – 2:1.</p>	<p>3 мүнөт</p>	

Үч кишиден турган командага топту өткөрүп берүү.		
– Буттун булчуңдарын өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөр. Баштапкы абал - буттун арасын ачуу, колду баштын артына коюу. Отуруп - туруу. – Дем алууну калыбына келтирүү үчүн көнүгүүлөр.	10 жолу-балдар, 6 жолу-кыздар 1 мүнөт	Таманды полдон өйдө көтөрбөө, желкени түз кармоо.
6. Үйрөтүү оюну.	7 мүнөт	Үч команда бир мезгилде ойнойт.
3. Жыйынтыктоочу бөлүк (10 мүнөт)		
10 секунд ичинде студенттердин пульсун өлчөө. Басып жүрүп дем алууну калыбына келтирүү үчүн көнүгүүлөр. Баштапкы абал – ыңгайлуу абалда, эркин отургучта отуруу. Көңүл бурууну өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөр. «Пульс» аутотренингте даярдоого багытталат. Максаты: өзүнүн дене-боюн		10 секунд ичиндеги студенттердин пульсунун кагуусун 6 га көбөйтсөк 1 мүнөттөгү (60 сек.) пульсу чыгат.

<p>сезүүгө, көңүл бурууну бир бөлүктөн экинчи бөлүккө эркин алмаштырууга үйрөтүү.</p> <p>Сабактын жыйынтыгын чыгаруу.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Үйгө тапшырма берүү. – Студенттерди баалоо. 	<p>Сабакта кандай спорттук оюнду жана кыймылдарды үйрөнгөнүбүздү айтуу.</p> <p>Баскетбол оюнундагы кыймылдарды кайталоо.</p> <p>Сабакка активдүү катышкан студенттерди баалоо.</p>
--	--

--	--